

74.04(4Укр)

1

Ф-53

Георгій ФІЛІПЧУК

**Розвиток освіти
в багатонаціональних
регіонах**

Георгій Філіпчук

Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах

597678

Обов'язковий примірник

Обов'язковий примірник

ІБ ПНУС

597678

Чернівці
Видавництво "Прут", 1996

ВСТУП

У монографії розглядаються проблеми розвитку освіти в багатонаціональних регіонах, розкривається сутність шкільної політики, взаємодія різноманітних факторів у процесі становлення і розвитку національної школи.

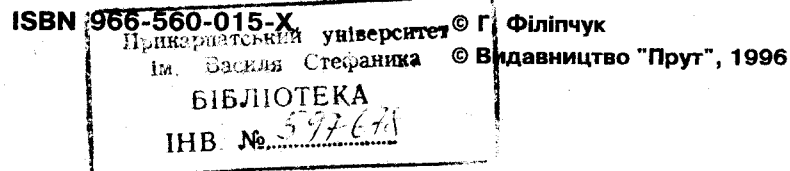
Затверджено до друку Вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України Н.Г. Ничкало,

доктор історичних наук, професор
В.М. Курило.

До найважливіших проблем в галузі освіти належить становлення і розвиток національних шкіл, які були завжди значимими в суспільно-громадському житті, оскільки забезпечували формування національної культури. Однак аналіз, зроблений нами, дозволив визначити, що історичні умови в Україні і, зокрема, на Буковині не були сприятливими для того, щоб школа могла виконувати життєву функцію соціально-економічного, національного й культурного розвитку. Панування Австро-Угорщини, а пізніше боярської Румунії в буковинському краї негативно позначилось на духовній культурі українців - основної етнічної групи населення. Матеріали дозволяють простежити, як офіційні кола нехтували українською школою, вбачаючи в ній найгрізнішого противника своєї колонізаторської політики, здійснювали асиміляторську політику. (72.91). Відбувалася насильницька румунізація української школи, яка фактично перестала існувати. Якщо в 1913/1914 навчальному році діяло 216 українських шкіл, то в 1939 році не залишилось жодної. (23.183).

Після входження північної частини Буковини в Українську РСР створювались певні умови для національної школи. У Чернівецькій області було відкрито 536 шкіл, з них українською мовою навчання - 406, молдавською - 111, російською - 10, єврейською - 9. (23.184). Проте в наступні роки були допущені деформації і серйозні помилки у підходах до ролі і місця у духовному житті суспільства рідних мов, в тому числі і української, ідей народності і природних

людських цінностей кожної нації. Зменшувалась кількість національних шкіл, значна частина дітей здобувала освіту нерідною мовою. Поступово формувалась, як засвідчують матеріали дослідження, мережа навчальних закладів - від дошкільної установи до вузів, які не відповідали національно-культурним інтересам населення. Формування мовного режиму часто здійснювалося без врахування громадської думки, демографічного складу населення, етнічних особливостей регіону. Хибне розуміння "інтернаціоналізації" навчально-виховного процесу породжувало національний нігілізм і відчуженість. Серед батьків, учнів, вчителів утворювалась атмосфера байдужості до долі мови, історії, культури свого народу. За даними за 1989 рік, 72,6 процента євреїв, 65,6 - поляків, 47 - румунів, 2,6 - українців не вважали рідною мовою мову своєї національності. (107.138). Поляки, євреї практично не мали ніяких навчально-виховних форм для задоволення національно-мовних потреб. Не вивчали в національних школах історію, літературу, музику свого народу румуни. Поступово втрачалась народна педагогіка, народні засоби і навички виховання та навчання.

Аналіз проблеми національної школи в історичній ретроспективі дозволив визначити не тільки об'єктивний стан змісту освіти, але й виробити оптимальні педагогічні основи національного виховання в області - як одного із стратегічних напрямків науково-педагогічної діяльності. Проте успіх чи регрес національної школи залежить не лише від педагогічних умов, але й від інших важливих факторів економічного, політичного, соціального характеру, їх взаємозв'язку і взаємодії.

Досвід засвідчував, що педагогічні технології, методика, нові форми і типи навчально-виховної роботи, удосконалення підготовки кадрів неспроможні розвивати школу із врахуванням національної специфіки краю, якщо державна політика є недемократичною, а економіка слабкою, із залишковим принципом фінансування освіти, низьким

соціально-педагогічним статусом вчителя. З іншого боку, оновлення національної школи на принципах народності, демократизації, індивідуалізації та диференціації навчального процесу стимулює впливає на оздоровлення суспільства в економічному і духовному плані.

На наш погляд, національне відродження школи зумовлене тими суспільно-політичними процесами, які відбувались в другій половині 80-х років, створювались сприятливі умови для впровадження в освітніх закладах педагогіки народознавства, яка передбачала постійне і систематичне застосування у навчально-виховному процесі знань про різноманітні сфери життя, матеріальне та духовне життя народу.

Це не було механічним поверненням до старовини, не протиставляли народну педагогіку педагогіці науковій, а зіставляли, що давало змогу удосконалювати практику навчання і виховання дітей. Проте складність полягала в тому, що народна дидактика в більшості наявних підручників і посібників для середньої школи, а також навчальних програмах або ігнорувалась, або включалась далеко не повною мірою. Такий стан справ спонукав до пошуку і впровадження в навчально-виховний процес різноманітних народних дидактичних засобів і народних знань, активізації співпраці з науковцями, творчими спілками для написання підручників, методичних посібників.

Особлива увага приділяється національному фольклору та етнографії, краєзнавчій роботі різного спрямування - як важливого фактору національного відродження нації, виховання в молоді почуття національної самосвідомості, загальнолюдських цінностей. Народність вважалась основним принципом в оновленні національної школи, але не менш важливим є і високий рівень загальноосвітньої підготовки, про що йдеться в Декларації про державний суверенітет України. Ці принципи були закладені в концепцію національної

школи Чернівецької області і визначалися трьома рівнями, що гармонійно поєднувалися і взаємодоповнювалися: національним, світовим, регіональним. Що стосується останнього, то він невіддільний від національного, але передбачає відображення специфічних особливостей, пов'язаних з історією і культурою краю, розвитком науки, своєрідністю етнічного складу населення, народних традицій і звичаїв. (60).

Необхідно визначити, що, досліджуючи проблему розвитку національних шкіл на Буковині, ми опиралися на основи ідей народної і наукової педагогік. В Україні термін "народна педагогіка" вперше в науковий обсяг увів О.В.Духнович - один із перших професіональних вчених-педагогів на Західній Україні. Він активно пропагував ідею національно-культурного, виступав за народність виховання, відкриття шкіл з навчанням рідною мовою, зокрема, в працях "Народна педагогіка", "Народна педагогіка на користь училищ та вчителів сільських".

Ще раніше, в другій половині XVIII ст., вивчення української етнопедагогіки було започатковано Г.С.Сковородою. Тенденції про вплив родинно-побутової культури українців на активізацію національного відображено у творчості І.П.Котляревського. Значну увагу національно-культурному розвитку в освітніх закладах приділяв у своїх працях І.Я.Франко. Аналізуючи навчальні плани гімназій, він робив висновок про їх непедагогічність, перевантаження релігією, латинською і грецькою мовами за рахунок рідної історії, мови. (136.119). Важливе значення має трактування батьківської педагогіки Т.Г.Шевченком та Лесею Українкою.

Важливими для розуміння проблем національної школи є творчість і практична діяльність письменників, педагогів, просвітителів буковинського краю: Ю.Федьковича, С.Воробкевича, І.Бажанського, Є.Ярошинської, І.Вільде, Д.Макогона, М.Марфієвича, О.Маковея, Д.Загула, якими багато

зроблено для розвитку українського шкільництва, а також молдавських громадських діячів Б.Хиждеу, Г.Асакі. Для розуміння проблем національної освіти значимими є історико-педагогічні дослідження українських вчених наприкінці XIX-першої половини XX ст. М.Драгоманова, І.Карбулицького, В.Мудрого, І.Филипчака, В.Сімовича, Г.Григоровича, А.Артимовича.

Неоціненне значення з педагогічної, методологічної, соціальної точок зору має спадщина видатних вчених-педагогів К.Д.Ушинського, І.Г.Песталоцці, Я.А.Коменського, А.Дістервега, Ж.Руссо, А.Я.Герда та інших.

Загальнолюдське, національне виховання з максимальним врахуванням індивідуальності, її інтересів та задатків залишається наріжним каменем педагогіки в період національного відродження сучасної школи. Людина, вихована на таких засадах, - писав А.Дістервег, - є життєздатною і гідною своєї нації. Національний егоїзм повинен зникнути, нація не може будувати свого щастя на загибелі людства. (30.237).

Говорячи про головні лінії національної політики в шкільній справі, - писав М.О.Скрипник, - слід звернути увагу на одне найважливіше питання - навчання української мови в школах національних меншостей. Наша вихідна позиція - починати навчання в школі з першої групи на тій мові, якою розмовляє дитина. (110).

На жаль, бездуховність і національний нігілізм періоду сталінізму і застою негативно позначились на становищі національних шкіл, етнопедагогіці, педагогічній думці, що висвітлено А.Радзіховським в статтях "Сталинская педагогіка", "Брежневская педагогіка".

Проте і в той складний час відбувалося осмислення розвитку української школи, духовності, рідної мови. Процес цей невіддільний від імені видатного педагога В.О.Сухомлинського. Духовний розвиток школяра, - писав він, -

нерозривно пов'язаний з розвитком його мови.

Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й волюбову сфери її духовного життя. (122.319). Він усвідомлював і намагався передати іншим істину, що без пріоритетної ролі рідної мови неможливий розвиток української школи, внутрішнього світу людини.

У період 70-80 років присутні методологічне і практичне значення мають праці Г.В.Довженка, В.Т.Скуратівського, М.Г.Стельмаховича, С.В.Мишанича з питань української етнопедagogіки, етнографії, українського дитячого фольклору, народної педагогіки. Корисними для практичного застосування є публікації П.П.Кононенка, І.П.Іваненка, Б.П.Чирка, П.В.Ігнатенка, Ю.Д.Руденка, В.І.Наулка, В.Ф.Горленко, М.А.Стрункої, С.Гончаренка, В.Я.Мацюк та інших з проблем шкільного національно-культурного будівництва, українознавства, народних промислів, української вишивки і житла, всебічного розвитку особистості.

Ідеї, шляхи і перспективи розвитку освіти найбільш обґрунтовані й узагальнені в проектах концепції національної школи, розроблених Міністерством народної освіти України, в Гнідинській СШ Київської області, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях. (56-60). Необхідним, на нашу думку, є також використання наукових досліджень відомих вчених-дидактів і психологів Ш.А.Амонашвілі, Ю.К.Бабанського, В.В.Давидова, Л.С.Виготського, Є.В.Ільєнкова та інших, які стосуються розвиваючого навчання, розвитку мислення, оптимізації навчально-виховного процесу, проблем індивідуалізації і творчої активності учнів, що сприяє реалізації принципів національної школи.

Цікавим є також досвід багатьох вчительських колективів, управлінських органів і методичних служб з питань національного відродження школи.

Однак, слід зазначити, що система народної освіти протягом останніх десятиліть ігнорувала розвиток національної школи як основи не тільки одержання знань, а й відродження мови, національної культури, історії, традицій і звичаїв свого народу. Оновлення та демократизація сфер нашого життя, прийняття Декларації про державний суверенітет України, Закону про мови і головне - проголошення незалежності України зумовили необхідність перебудови і загальноосвітньої школи на національній основі. Це особливо важливо і актуально для багатонаціонального регіону, яким є Чернівецька область.

I. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ШКІЛ

1. ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БАЗИ ШКІЛ

Проблема національної школи завжди була однією з важливих сторін суспільно-громадського життя Буковини внаслідок історичного розвитку і національних особливостей краю. Порізному склались долі народів, які протягом віків тут проживали, в яких то з'являлися можливості для свого національно-культурного розвитку, то вони повністю їх позбавлялися. Не вдаючись до аналізу розвитку національних шкіл протягом всього періоду, слід зазначити, що сприятливі умови, насамперед політичні, почали виникати лише в другій половині 80-х років. Цей процес мав суперечливий і неоднозначний характер. Відбувся він в умовах реалізації реформи загальноосвітньої і професійної школи, яка ставила собі за мету підвищити якісний рівень освіти. "Школа повинна рости, навчати і виховувати молоді покоління з максимальним врахуванням тих суспільних умов, в яких вони будуть жити і працювати... Реформа школи має мету також подолати ряд негативних явищ, суттєвих недоліків і прорахунків..." (91.26).

Проте, як показала подальша практика, внаслідок багатьох причин успішно вирішити завдання оновлення змісту освіти не вдалося і насамперед через відсутність української державності, недостатнє врахування світового досвіду і конкретних реалій, несприятливі економічні тенденції, існування залишкового принципу фінансування освіти тощо. Особливістю і значним недоліком реформи 1984 р. було ігнорування важливих національно-культурних і мовних проблем. В Основних напрямках реформи ставилися завдання підвищення якості знань і виховання, докорінного поліпшення трудового виховання, посилення відповідальності учнів за якість навчання, підвищення суспільного престижу вчителя, зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів, удосконалення структури загальноосвітньої і професійної школи і управління народною освітою. (94.27).

Однак, в них не йшлося про становлення і розвиток національних шкіл, розробку їх концепцій. Епізодично згадувалось про значення рідної мови у навчально-виховному

процесі, національні особливості школи. Загалом була помітною тенденція уникнути гострих проблем національно-культурного розвитку шляхом перебудови школи.

Розроблені комплексні програми реалізації завдань реформи - від республіканських до шкільних - не містили питань національного відродження, відновлення втрачених шкіл і дошкільних закладів, які завжди були надійним підмурівком національної культури, а також шляхом підвищення ролі рідної мови, історії, народної педагогіки. Такі підходи суттєво відрізнялися навіть від шкільної політики, яка проводилася в Україні в минулому. Аналізуючи, наприклад, матеріали щодо діяльності Наркомату освіти УРСР 30-х років, видно, що пріоритетним у роботі освітніх органів був розвиток національних шкіл з метою недопущення перекручень національної політики в шкільній справі. Тривогу викликали такі факти: в Україні діти-росіяни були забезпечені навчанням в школах рідною мовою на 44%, діти-євреї - на 78%, діти-німці - на 80%, діти-поляки - на 96%. У зв'язку з цим колегія НКО УРСР приймає рішення про те, щоб планування нової мережі шкіл цілком забезпечити рідною мовою. (143.3-4). Проте надалі внаслідок суспільно-політичної ситуації були зігноровані мовно-культурні інтереси не лише національних меншостей, але й українців.

Разом з тим ситуація в області, не кажучи вже про всю Україну, була складною. Про це свідчила недосконала мовна мережа навчальних закладів. У 1984/85 навчальному році на Буковині діяло 290 шкіл з українською, 84 - з молдавською (румунською), 29 - з російською мовами навчання, 6 - двомовних. (26.1121.20). На перший погляд, такий мовний режим ніби задовольняв потреби населення відповідно до національного складу. За переписом 1989 року, українців проживало в області 70,2%, румунів - 10,1%, молдаванів - 9,5%, росіян - 6,6%, євреїв - 2,5%, поляків - 0,6%. (107.135). Це були основні національності, представники яких проживали на Буковині. Проте такі національності як євреї і поляки не мали навчальних закладів, у тому числі і в м.Чернівцях, де їх проживало відповідно 9,6% і 1,1%. (107.137). Хоча, як свідчать дані про розвиток школи на Буковині, діти цих національностей в минулому мали можливість навчатися рідною мовою. За архівними даними Чернівецького облвно, в Чернівцях у 1940/41 навчальному році налічувалося 32 школи, з них 18 - українських, 6 - молдавських, 4 - єврейських, 2 - російських, 1 - польська, 1 - молдавсько-українська, що в

основному відповідало процентному співвідношенню національного складу населення міста. (9.8). Проте надалі виникали несприятливі тенденції щодо національно-культурного розвитку, домінував національний нігілізм, проводилась так звана "інтернаціоналізація" навчально-виховного процесу. Зменшилась кількість українських і молдавських шкіл відповідно на 100 і 19. Втратили школи євреї та поляки.

Зібрані матеріали засвідчують, що українці та інші народи в конкретних історичних та політичних умовах втрачали свою мову, культуру. В м.Чернівцях у 1948 році в українських середніх школах навчалось 2692 учні, а в російських 8311, в 1968 - 8988 і 15882. (9.9). Такий розвиток освітньої мережі призводив до того, що значна частина євреїв, поляків, румунів вважали рідною мову інших національностей, зокрема російську. До речі, серед українського населення м.Чернівців ця цифра становила понад 15 тисяч, або 8,8%. (101.138).

Здійснений аналіз дає підстави для висновку, що зберігати тенденцію в розвитку шкільної справи, яка йшла всупереч національно-культурним інтересам народів краю, неможливо, оскільки вона не відповідала гуманним і демократичним принципам. На нашу думку, логічним є те, що головним завданням управління і відділів народної освіти з середини 80-х років, незважаючи на відсутність офіційної політики, стала організаційно-педагогічна діяльність по розвитку національних шкіл.

Важливим напрямом стало відродження шкільної мережі з повним врахуванням національної структури Буковини. Шкільна політика почала будуватись так, щоб забезпечити право дітей навчатись рідною мовою. Це було закономірно. По-перше, всі народи, які живуть в області, пов'язані негативними наслідками минулого; по-друге, шляхи боротьби за розвиток загальнолюдського і національного необхідно шукати спільно - українцям і молдаванам, росіянам і румунам, євреям і полякам, не ізолюючись у розв'язанні своїх національних проблем; по-третє, слід звертати увагу не тільки на підвищення статусу української мови - мови головної національної групи, але й визнавати свободу різних мов. Адже уроки історії нашої школи і сьогодення свідчать, що без всебічного врахування інтересів усіх народів краю, неможливий дальший рух до створення демократичних правових основ шкільної справи.

Зазначений підхід дозволив визначити оптимальні шляхи

національного розвитку освіти. На наш погляд, особливу увагу слід приділяти конструктивній політиці по удосконаленню мовної мережі навчальних закладів, як передумови становлення національних шкіл. Вважалося, що оптимальну мережу можна створювати лише при певних економічних передумовах, що для цього необхідна сильна матеріальна база. Ці міркування підтверджують проаналізовані нами факти. Так, у 1984/85 навчальному році 79 шкіл були розміщені в малоприсадибних, аварійних приміщеннях, в т.ч. 25 середніх. (26.1137.19). Намітилась тенденція до збільшення другої зміни. Якщо у 1970 році у дві зміни навчались учні 218 денних шкіл, в 1980 - 106, 1985 - 69, то в другій половині 80-х років показник став зростати, дійшовши до 80 шкіл. У Чернівцях у другу зміну навчалось понад 8 тисяч дітей у 27 школах. (26.1156,22). У цих умовах удосконалювати мовну мережу шкіл було складно. Крім розширення кількості шкіл і класів з українською мовою, відчувалась нагальна потреба у відкритті румунських, польських та єврейських класів.

Вирішенню цих питань значною мірою повинна була сприяти програма зміцнення матеріальної бази на 1986-1990 роки. Планувалось ввести в дію 60 шкіл на 28947 учнівських місць, 62 дошкільні установи - на 6250, в той час як за попередні п'ять років збудовано 34 школи на 17,7 тисячі учнівських місць і 34 дитсадки. (26.1158.29).

Особливу увагу приділялось становленню сільської школи - основи національної культури, мови.

Для правильного розуміння і вирішення в області мовно-культурних питань через відновлення сільської школи нами проводився такий аналіз соціально-економічних проблем, який би найбільш повно враховував національні характеристики та інтереси, насамперед через освітні заклади, різних груп населення, особливо в районах, де проживали компактно румуни і молдавани. Проведене дослідження показало, що в області забезпеченість школами молдавських і румунських сіл становила 88%, а українських ще менше - 79,8%, що не свідчило про упереджене ставлення в цьому до романської групи населення. Проте в більш як півтора десятка сіл, де проживали також румуни і молдавани, навчання проводилось нерідною мовою.

Розв'язання проблеми забезпеченості малонаселених пунктів школами ускладнювалось, оскільки в області відставали й інші соціальні сфери, що потребувало додаткових інвестицій.

Наприклад, за рівнем забезпеченості населення житлом, закладами охорони здоров'я, підприємствами торгівлі, а також охоплення дітей дошкільним вихованням область посідала у 1987 році відповідно 21,18,22 і 20 місця в республіці. (26.1156.13). А в Глибоцькому, Новоселицькому, Сторожинецькому районах з компактним проживанням національних меншостей ці показники були нижчі від середньообласних. Із 47 дошкільних закладів з румунською мовою 17 знаходились у пристосованих приміщеннях, 6 - в аварійному стані, 3 молдавські школи не мали їдалень. (26.1156.13). Такий стан був врахований при складанні планів щодо задоволення соціально-культурних запитів національних меншостей на період 1986-1990 років, внесені корективи по будівництву об'єктів народної освіти. В 3 національних районах (в області їх 13) передбачалось за 5 років ввести в дію 23 школи на 9385 учнівських місць, що становило відповідно 32,4% і 27,9% від обласного завдання. Що стосувалося перспективи до 2000 року, то в області передбачалося спорудити 152 школи на 56379 учнівських місць і 195 дитсадків на 19535 місць, в тому числі:

Райони	школи	дошкільні установи
1. Глибоцький	26 (11008) 19,5%	29 (3480) 17,8%
2. Сторожинецький	20 (8502) 15,1%	6 (690) 3,5%
3. Новоселицький	12 (5145) 9,1%	26 (2120) 10,8%

Отже, у початковий період духовного відродження українського народу відбувався закономірний процес ліквідації відставання ряду національних районів у розвитку матеріальної бази освіти, адже якщо в області 44% шкіл були розташовані в типових будівлях, то в Глибоцькому районі їх налічувалося лише 28%, а в Сторожинецькому - 21%. Тут найбільше функціонувало аварійних і малопридатних шкіл: в Глибоцькому - 18, в Сторожинецькому - 21. (26.1138.31).

Проте звуження економічних можливостей негативно позначилось й на інших напрямках діяльності органів освіти щодо

розвитку національних шкіл, зокрема молдавських, румунських та українських. Зроблений аналіз засвідчував, що не вдалося задовольнити вчителів, насамперед в сільських школах, квартирами. В орендованих квартирах проживало 279 вчителів у 1985 році, 1986 - 254, в 1987 - 339. (26.1158.37). Це стосувалося не лише районів, де функціонували школи з румунською мовою навчання - Глибоцький (58 вчителів), Сторожинецький (54), але й українських - Вижницький (49), Путильський (46). 55,6% безквартирних вчителів - молоді фахівці. Зменшилась і кількість виділених квартир сільськими радами. У 1985 році через ради одержали квартири 72 сільські вчителі, а в 1989 - 62. Не скрізь на місцях сприяли індивідуальному будівництву. У Сторожинецькому районі із 78 бажаючих у 1989 році надали допомогу у будівництві квартир лише 25. Тому щорічно, внаслідок і зазначених причин, із шкіл вибувало понад 100 молодих спеціалістів.

В області навіть намітилось у порівнянні з 1985 роком деяке зниження освітнього рівня вчителів з вищою освітою 1-11 класів з 81,3% до 81,1%, а також вчителів 4-11 класів з 98,5 до 98,2%. (26.1158.21).

На цьому фоні особливо помітним було відставання в забезпеченні шкіл вчителями музики, образотворчого мистецтва, без яких важко було реалізовувати ідеї народознавства, пропагувати народну пісню, мистецтво. Вчителі, які мали вищу спеціальну освіту з цих предметів, становили відповідно 9 і 12%.

Принагідно зазначимо, що на удосконалення мовної мережі, задоволення мовно-культурних потреб населення негативно вплинуло і зростання в ряді районів другої зміни. В області вона зросла в 6 сільських і 3 міських районах. 8800 учнів (6,6%) і 12700 (9,7%) - такими показниками характеризувався 1985 і 1989 роки. (10.58).

Ще вищими були цифри в Чернівцях. У Першотравневому районі друга зміна виросла з 6,9% до 22,4%. В області в таких умовах працювало 80 шкіл, з них - 28 - в Чернівцях, проте це становило 61% учнів другої зміни. (10.59). Якщо розглядати дані цифри з точки зору мовного режиму шкіл, то виглядало це так.

Мови навчання:
українська - 37
молдавська - 8
румунська - 12
російська - 9

двсмовна - 12.

Дібрані нами матеріали дозволяють неоднозначно оцінювати ситуацію щодо створення економічних передумов розвитку національних шкіл. Помітно, що внаслідок суспільно-політичних тенденцій освіта одержувала можливість розвиватись динамічніше, з врахуванням національних запитів населення Буковини, створюючи кращі умови для дітей в школах з різними мовами навчання. Вдалося зменшити наповнюваність класів. На 10 збільшилась кількість початкових та на 40 - середніх шкіл, в 14 українських, молдавських і румунських селах вперше почали діяти неповні та середні загальноосвітні школи. Збудовано 59 нових шкіл, з яких 75% - українські, 25% - румунські та молдавські. Незважаючи на труднощі і суперечливі процеси, йшло становлення школи на шляху національного відродження. Демократизація суспільства, повернення народу історичної правди - фактори, які сприяли розвитку національних шкіл на Буковині.

Очевидним було те, що успішно вирішувати мовно-культурні запити можна лише за умов, коли відбудеться докорінне удосконалення мовної мережі освітніх закладів. Розв'язання цієї проблеми можливе не тільки внаслідок створення певних передумов щодо зміцнення матеріальної бази, обґрунтованої організаційно-педагогічної роботи, врахування інтересів людей, національних, демографічних характеристик, зміни мовного режиму в діючих закладах освіти. Воно передусім залежить від політичних суспільних державницьких факторів.

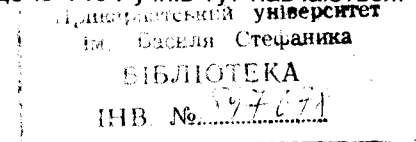
2. УДОСКОНАЛЕННЯ МОВНОЇ МЕРЕЖІ

На території Буковини на середину 80-х років навчання дітей велось трьома мовами - українською, молдавською (румунською), російською, а у всіх освітніх закладах Путильського, Кіцманського, Заставнівського, Кельменецького районів - лише українською. У Вижицькому, Хотинському, Сокирянському районах, а також в Садгирському м.Чернівців, окрім шкіл і дошкільних установ з українською мовою, діяли також російські школи (в 70-х роках була спроба відкрити російську школу з російською мовою викладання в смт.Берегомет Вижицького району, проте населення не підтримало її). Тут більшість учнів були українцями, що породжувало на перспективу

проблемність ситуації, яка полягала в необхідності створення умов для навчання дітей рідною мовою. У Глибоцькому, Новоселицькому, Сторожинецькому, а також двох міських - Першотравневого та Ленінському районах м.Чернівців, діяли освітні заклади на всіх 3-х мовах. У Глибоцькому та Новоселицькому більше двох третин шкіл - румунські і молдавські, за ними йшли за кількістю українські і російські. Діяли також молдавсько-російські та румуно-українські. У Сторожинецькому районі, де проживали румуни, нараховувалось 20 шкіл рідною мовою. У двох районах м.Чернівців переважали російські школи і не тільки за кількістю, але й за числом учнів. Так, в Першотравневого районі середню школу з українською мовою навчання закінчував лише кожний десятий. 70 відсотків учнів 3-х міських районів навчалися в російськомовних класах.

Статус української мови в Чернівцях був низьким. Більшість батьків віддавали своїх дітей в основному в російськомовні школи. Єврейські та польські школи закрились відповідно у 1946 та 1947 роках. Внаслідок хибної політики "удосконалення" мережі сільської школи закрилась початкова школа з російською мовою у Білій Крилиці Глибоцького району, де проживали російські старообрядці ще з 18 століття. Постала нова проблема в населених пунктах, де переважна більшість населення була румунської (молдавської) національності, а школи - з українською і російською мовами навчання. До таких населених пунктів у Глибоцькому районі належали села Кам'янка, Чагор, Молодія, Валя Кузьмин, Корчівці, Турятка, м.Герца. В Сторожинецькому районі - Красноільськ, Межиріччя, Петрівці; в Новоселицькому - Котелево; в Хотинському - Колінківці; в Сокирянському - Шишківці та ін.

На території області нараховувалося 16 таких населених пунктів. Зважаючи на думку окремих громадян, педагогів, а також і громадських організацій, тут розпочалось вивчення питання про зміну мовного режиму освітніх закладів. Однак адміністративним шляхом розв'язувати такі складні проблеми вважалось недоцільним. Тому з 1986 року нами проводилось вивчення громадської думки батьків, учнів, вчителів з метою можливих змін у мовному режимі шкіл. Обстеження Корчівецької, Молодівської, Турятської, Валя-Кузьминської шкіл Глибоцького району засвідчило, що із 1404 учнів тут навчаються: українців -

245 (17,45), молдаван - 575 (40,9%), румунів - (577) (41%), росіян - 6 (0,43%). Як бачимо, учні молдавської та румунської національностей становили майже 82%, однак абсолютна більшість їхніх батьків висловилися за школу з українською мовою навчання. Лише 20 виявили бажання навчати дітей румунській мові, що становило 1,43%. Аналогічна ситуація була в Красношорівській НСШ Сторожинецького району; в якій навчалось 66,4% поляків, 10,4% - українців, 20% - румунів, де підтримали український мовний режим навчання.

Були й інші приклади, які свідчили про невідповідність мови навчання і національного складу населення, здобуття учнями освіти не рідною мовою. В Мамалізі Новоселицького району, де проживало 95,2% молдаванів, 4,3% - українців, 0,3% - румунів, 198 учнів або 39,8% від загальної кількості навчались у російських класах. Добровільність вибору такого варіанту підтверджувалась рішенням батьківських зборів у 1986/87 навчальному році. Так, в 2-Б класі, де із 20 учнів 16 були молдаванами, батьки одностайно висловились за російську мову, мотивуючи свій вибір кращою адаптацією їхніх дітей до середовища на майбутнє, ширшими можливостями навчання в учбових закладах області. Ці причини зумовлювали навіть зміни мови навчання з молдавської (румунської) на російську в процесі здобуття середньої освіти, коли після закінчення молдавської неповної середньої школи учні вивляли бажання вчитися в російських школах. Проте, гадаємо, було б помилкою оцінювати такі дії батьків, учнів лише з точки зору рівня національної свідомості. Насамперед, слід зазначити недосконалий мовний режим в середніх спеціальних навчальних закладах, вузах області. Не було жодної групи в технікумах чи на факультетах університету, окрім філологічного відділення, де б викладали молдавською (румунською) мовою. Тому часто для багатьох учнів реальними були два шляхи - вступ до учбових закладів Молдови або здобуття освіти в російських класах. У педінститутах Молдови здобували професію вчителя 56,6% випускників області, які вступали в ці заклади.

У цей період спостерігається більша, ніж раніше, зацікавленість батьків у навчанні своїх дітей рідною мовою, особливо в початкових класах. Про це свідчать, наприклад, результати дослідження в Котелівській СШ Новоселицького району, де навчання велось українською мовою.

Класи	Всього учнів	із них молдаван	бажають навчатися на молд. (румунській) мові
1-А	24	17	12
1-Б	23	5	3
2-В	27	11	15
4-А	28	12	7
5-А	26	12	14
	128	57 (44,5%)	51 (39,8%)

З одержаних даних видно, що переважна більшість батьків та учнів молдавської національності висловилися за навчання рідною мовою. 21% молдаван бажають навчатися українською, а 10,5% українців - молдавською (румунською) мовою, що свідчить, на нашу думку, про вплив на вибір мови у багатонаціональному селі родинних стосунків, інтернаціональних шлюбів. В середніх класах, де навчалось від 9 до 19 учнів молдавської національності, батьки висловились за незмінюваність мовного режиму.

Вивчення мовних проблем в школах області протягом 1986-1987 років дало можливість зробити певні висновки і реальніше здійснювати шкільну політику. По-перше, в ряді населених пунктів, де проживають кілька національностей, єдина школа з єдиною мовою навчання не задовольняє національно-культурні інтереси людей. По-друге, бажання батьків вчити своїх дітей рідною мовою стримувалось недосконалою мовною мережею учбових закладів на Буковині. Статус української і, особливо, молдавської (румунської) мов на території області був низьким. Це підтверджують результати соціологічного дослідження, в якому взяли участь 216 вчителів, 17 директорів шкіл, 177 учнів 10-11 класів із українською, молдавською і румунською мовами навчання шкіл шести районів. На питання, чи задовольняє інтереси випускників мовна мережа навчальних закладів області, 80% дали негативну відповідь. Аналогічно відповідали і 100 % старших учителів і учителів-методистів області (25 опитаних).

Характерно, що найменш зацікавленими в удосконаленні мовного режиму в ряді шкіл були педагогічні колективи тих населених пунктів, де ця проблема була гострою. За

спостереженнями, серед головних причин такого ставлення - відсутність шкільних приміщень, незнання мови, необхідність перекваліфікації, ймовірність заміщення навчального тижневого навантаження, складність роботи школи в умовах двомовного навчального процесу та ін. Така позиція окремих педагогічних колективів в містах Чернівці, Новодністровськ, Новоселицькому, Глибоцькому, Сторожинецькому районах, звісно, впливала на громадську думку батьків та учнів. Більшість з них виступала за ті мови навчання в школах, які склалися в останні десятиріччя, що не завжди було правильним. Слід зазначити, що набирала в цей час актуальності проблема розвитку національної школи для поляків, євреїв, які не мали можливості навчати своїх дітей рідною мовою, вивчали історію, культуру своїх народів.

Проте удосконалювати мережу шкіл за мовами навчання, спираючись лише на громадську думку більшості, нелогічно. Адже відомо, що позиції людей змінюються залежно від наявності чи відсутності певних економічних, політичних, соціальних, педагогічних умов для розвитку національної школи. Особливо впливовим є фактор статусу рідної мови в суспільному житті конкретного регіону. На ставлення населення до мовно-культурних проблем впливали перекручування в здійсненні національної політики, ігнорування цієї важливої проблеми на рівні різноманітних державних програм.

У республіці була відсутня концепція національної школи, не вироблена політика щодо функціонування мов. У 1986 році з більш як 60 показників, які стосувалися стану справ у галузі освіти і надсилалися в МНО УРСР, жоден не мав відношення до національно-мовних питань. Не було необхідної інформації про національний склад того чи іншого регіону. В обласні статистичні збірники: "Народна освіта, наука і культура Чернівецької області" - 1983 р., "Молодь Чернівецької області" - 1985 р., "Розвиток системи освіти Чернівецької області за одинадцять п'ятирічку" - 1986 р., "Буковина за роки Радянської влади" та інші вносилися показники, які давали б змогу правильно будувати шкільну справу з врахуванням національних особливостей, мовно-культурних запитів людей. Це ускладнювало роботу щодо національного відродження, правильного розв'язання соціальних проблем в області по удосконаленню мовної мережі освітніх закладів - найголовнішого завдання на етапі становлення національної школи, формування об'єктивної громадської думки. Та й економічні можливості були такими, що задовольнити на

найближчу перспективу мовні запити людей не вдавалося. Для цього навіть в ряді сільських населених пунктів необхідні були дві, а то і три школи. У 1985 році в області функціонувало 403 школи з однією мовою навчання, де навчалося 127.619 учнів або 95,1%, 9 шкіл, в т.ч. 4 в сільській місцевості, працювали як двомовні, і в них навчалося 6523 учні (26.1137.34). Серед них - 4 українсько-російські школи, в яких училися 1724 учні на українській і 2091 - на російській мовах, 3 - молдавсько-російських, де майже дві третини учнів були молдавської національності, 2 - українсько-молдавські з 1012 учнями в українських класах і 236 в молдавських.

Враховуючи становище, яке склалося в області, вважалося можливим розвивати мережу двомовних шкіл, що на перших порах краще задовольняло мовно-культурні потреби. Вивчення специфіки роботи двомовних шкіл багатонаціональної Буковини дало можливість зробити висновок, що дана проблема була актуальною і в дорадянський період, хоча тодішні умови були далеко не кращими для розвитку національних шкіл, зокрема української. Аналіз становища народних шкіл Буковини показує, що в 1910/11 навчальному році, наприклад, згідно з "Річником Австрійської Статистики за 1912 рік" діяла 531 школа, а саме: українських 216, румунських 179, німецьких 82, польських 12, угорських 5, українсько-німецьких 6, німецько-румунських 19, українсько-німецько-румунських 5, німецько-польсько-українських 1, румунсько-українських 2, німецько-польських 3, німецько-румунсько-українсько-польських 1. (21.132). Ці цифри яскраво відображають поліетнічний характер буковинського населення, особливості національних відносин в шкільному питанні. Багатомовність шкіл зумовлювалась національною і етнічною строкатістю багатьох населених пунктів краю.

Проте функціонування і дальший розвиток двомовних шкіл викликав неоднозначну оцінку, зокрема, з боку педагогічної громадськості. Багато педагогів, батьків не схвалювали практику навчання в двомовному режимі в одному закладі. Тривоги громадян були викликані тим, що у двомовній школі важко дотримуватися паритету мов, має місце негативний вплив на культуру мови учнів, а також виникають проблеми щодо мовної культури частини вчителів, яким важко викладати якісно двома мовами.

Враховуючи громадську думку, пропозиції, які часто мали протилежний характер, вироблялися власні підходи до даної

проблеми. По-перше, не підтримувалась та позиція, коли в містах школи в мікрорайонах переводилися на двомовний режим. Пропонувалось розташовувати по сусідству школи з різними мовами викладання. Наприклад, у районі "Роша" м.Чернівців, де проживають українці, молдавани, румуни, росіяни, діяли 2 школи з молдавською (румунською), 1 - з російською, 1 - з українською мовами навчання, а у новому районі "Південний" функціонували 2 українських і 2 російських школи. Три школи з українською, молдавською (румунською) та російською мовами діяли в Новоселиці. Було виправлено хибний варіант у Глибоцькому районі, де в сусідніх селах Тарашани і Привороки замість української та молдавської почали будувати українсько-молдавську школу. Двомовні школи відкривались в тих населених пунктах, де діяла лише одна школа, а треба було задовольнити мовні запити кількох національностей, не очікуючи, коли введеться друга школа, а також на базі російських шкіл міста, в яких навчалась значна кількість українців.

Проведена в 1986-1990 роках робота дала змогу розробити програму для заміни мовної мережі шкіл, наблизити її до національних запитів людей. У 1987 році вже діяло 11 двомовних шкіл, у 1989 - 15 (9 російсько-українських, 4 - молдавсько-українських, 2 - молдавсько-російських), у 1990 - 24 (14 - українсько-російських, 3 - російсько-молдавських, 6 - українсько-молдавських, 1 - російсько-українсько-молдавська). Із них 10 шкіл працювало в Чернівцях, а також у Глибоцькому, Вишницькому, Новоселицькому, Сокирянському, Сторожинецькому районах. Різке збільшення двомовних шкіл породжене підвищенням ролі і авторитету рідних мов, насамперед української і молдавської (румунської), суспільно-політичними процесами, у зв'язку з підготовкою і прийняттям Закону про мови в УРСР. Все це призвело до зменшення кількості шкіл з російською мовою з 29 у 1985 до 21 в 1990 році, зросла кількість українських до 297. Особливо важливим вважалось удосконалення мовної мережі в Чернівцях. Тут при двох третинах українців і шостій частині росіян у 1987 році в українських школах навчалось тільки 33,5% дітей в той час, як у російських - 64%. Зміни, що відбулись протягом трьох років у шкільній мережі, дали можливість конструктивно розвивати процеси навчання дітей рідною мовою, про що свідчили дані 1990 року, коли в українських класах навчались вже 42,3% дітей, в російських - 55,5%. Але це ніяк не сприяло розв'язанню проблеми. Серед

причин, які сповільнювали впровадження української мови в Чернівцях, слід назвати слабку матеріальну базу освіти, інертність педагогічних кадрів, відсутність комплексної програми реалізації Закону про мови на Буковині, низьку національну свідомість частини українців, недостатню роботу з батьківською громадськістю, нерозуміння важливості цього питання багатьма відповідальними працівниками. На жаль, не завжди слова великого педагога В.О.Сухомлинського: "Той, хто не знає рідної материнської мови, або цурається її, засуджує себе на злиденність душі ... той сам всихає від спраги" (88.248), були в основі діяльності всіх педагогічних колективів.

Серед інших напрямків роботи по структурних змінах мовної мережі шкіл важливе місце займала правильна мовна політика в дошкільних закладах. Характерно, що дана проблема була актуальною в Україні ще в 30-і роки. Саме тоді НКО УРСР приймає рішення про перегляд всієї мережі дошкільних установ республіки в такий спосіб, щоб забезпечити виховання дітей на рідній мові. (101.7). На жаль, допущені перекручення і деформації національної політики у дошкільному вихованні не вдалося виправити до теперішніх часів.

У 1986 році в області нараховувалося 233 дошкільні заклади з українською, 47 з молдавською, 74 з російською мовами виховання, що не задовольняло населення, не відповідало його національному складу. 187 населених пунктів взагалі не мали дошкільних установ, що стримувало розвиток національної школи. Питання вирішувалося в залежності від специфіки регіону по трьох напрямках. Зокрема, крім будівництва, відкриття і реконструкції дитсадків, став впроваджуватися новий тип навчально-виховних закладів - "школа-сад". У 1986 році були відкриті в Путильському, Сокирянському, Кельменецькому, Глибоцькому, Заставнівському районах перші 7 установ типу "школа-дитячий садок". У 1990 році їх діє 14, з яких 5 румунською мовою навчання і виховання, решта - з українською. Тут навчаються і виховуються діти в 79 класах і 20 дошкільних групах.

У гірському Путильському районі почали відкриватися перші сімейні міні-дитсадки.

Найбільш складною була ситуація в Чернівцях і Новодністровську. В обласному центрі із 70 дошкільних закладів тільки 9 були українськими, причому в Ленінському та Першотравневому районах їх нараховувалося лише 3. В українських групах виховувалася тільки кожна восьма дитина.

Зовсім не було дошкільних установ з молдавською (румунською) мовою, хоча в обласному центрі діяло 3 молдавських школи, а молдавсько-румунське населення становило 7,5%.

Матеріали засвідчують, що у 1987 році 98,9% установ області були одномовними. У 1988-1989 роках з'явилися російсько-молдавські, українсько-молдавські і навіть українсько-російсько-молдавські дошкільні заклади.

У Чернівцях у 26 російських закладах у 1989 році почали набирати українські групи, в 1990 році - в 62. Якщо у 1988 році в обласному центрі виховувалося в українських групах 13% дітей, то через 2 роки їх кількість зросла до 23,5%, а на 1.01.1991 - 40,5. Вперше в дитсадках NN 1,3,9 відкрились групи з румунською мовою виховання. Причому, відкриття їх не ставилось у залежність від кількості дітей. З'явились дошкільні румунські заклади у м.Герца. Додатково відкрито за 1986-1990 роки 23 установи з молдавською (румунською) мовою навчання, із них 20 в сільській місцевості, адже показник забезпеченості установами в Глибоцькому та Новоселицькому районах становив відповідно 47 і 30%.

Всі 4 дошкільні заклади і дві середні школи в м.Новодністровську почали набір дітей в українські класи і групи. Перехід на українську мову відбувся з 2 по 10 класи, які до цього навчались на російській мові.

У 1990/91 н.р. в Новодністровських середніх школах NN 1 і 2 працювали 20 українських класів. Відновлено 6 українських шкіл, зокрема, одну - в Чернівцях. Двомовними (українська і російська) стали 7 російськомовних шкіл Чернівців, Глибокої, Сторожинця. Перепрофілювалися на українські російськомовні школи у Вижниці, Чернівецькі NN 2,5,14,15.

Складніше було задовольнити мовні запити населення у школах з невеликою кількістю учнів, які бажали навчатись іншою мовою. Наші спостереження дозволили дійти висновку, що в тих населених пунктах, де не вдавалось формувати двомовну школу, відкривати класи, доцільно вводити факультативне вивчення рідних мов. Проте це ще не повністю розв'язує проблему навчання дітей рідною мовою, але такий підхід сприяє формуванню національної самосвідомості учнів. Адже з-поміж інших важливих сфер впливу надзвичайно актуальною у сучасних умовах, на наш погляд, є рідна мова. Виходячи з цього, в ряді шкіл з українською мовою навчання (Новоселицька N1, Котелівська - Новоселицького, Шишковецька - Сокирянського,

Давидівська - Сторожинецького, Валя-Кузьминська - Глибоцького районів) діти факультативно почали вивчати молдавську (румунську) мову. Водночас у румунських та молдавських школах (Карапчівська - Глибоцького, Драницька - Новоселицького, Іжівська - Сторожинецького районів) вивчалася українська мова. Новим важливим питанням в цей період було становлення єврейської і польської національних шкіл. У 1989 році в російській СШ N1 ім.М.Емінеску м.Чернівців відкрились факультативи з вивчення єврейської мови (ідіш). Цьому передувала спільна плідна робота з Товариством єврейської культури імені Е.Штейнбарга по підготовці кадрів, навчально-методичного забезпечення, розробці програм. До факультативів записалися 80 учнів 6-11 класів. Уроки вели вчителі, а також письменник Йосип Бург. Однак ставлення до мовної політики серед єврейства було неоднозначним. Значна частина євреїв бажала, щоб їхні діти вивчали іврит. 4 таких групи відкриті в Чернівцях у 1989-1990 роках. Відкрилась недільна єврейська школа з вивченням історії єврейської культури, народу і релігії, проводилась активна підготовча робота до відкриття загальноосвітньої єврейської школи.

У ряді населених пунктів області почали вивчати польську мову. Історично це справедливо. Досліджуючи проблему польської національної школи, встановлено, що поляки, будучи нащадками чадецьких гуралів із Шльонська, живуть на Буковині з 1803 року в Чернівцях, Глибокій, Давидівцях, Петрівцях, Красношорі, Панці. Близько двох століть буковинські поляки намагалися культивувати рідну мову, мали свої школи: але, попри намагання, польська етнічна група не зуміла зберегти національну школу, яка була закрита у другій половині 40-х років ХХ століття. Почалось відродження мови народу, здавна представленого у національній палітрі краю. У 1989 році в Чернівцях при СШ N5 відкрилась польська суботня школа. Тут навчались школярі і з інших шкіл, учні молодших і старших класів, які бажали вивчати польську мову. Ось що сказала про неї одна з учениць: "Вдома ніхто не розмовляє по-польськи. Коли почула, що є така школа, одразу прийшла сюди, бо хочеться навчитись читати бабчиною мовою". В трьох групах навчались понад 70 учнів з різних шкіл міста. Крім освітян, конструктивну роль зіграло тут і Товариство польської мови і культури ім. А.Міцкевича. Відкрились класи і групи також у Сторожинці, Глибокій, Клинівці, Петрівцях, Порубному.

Мережа буковинської школи розвивалася і розглядалася нами не ізольовано, не у відриві від інших соціально-культурних сфер. Ці процеси підтримувалися в інших, в тому числі вищих навчальних закладах, з урахуванням національного складу населення території, що здавна була місцем проживання, тісних міжетнічних контактів українців з іншими народами, серед яких найбільш чисельними є румуни та молдавани. Як один із напрямків посилення статусу румунської (молдавської) мови є те, що в Чернівецькому державному університеті ім.Ю.Федьковича прийом екзаменів в абітурієнтів почав здійснюватися трьома мовами на всіх його факультетах - українською, російською, румунською. На філологічному факультеті діє відділення румунської мови та літератури, на окремих факультетах створюються групи для навчання студентів рідною мовою. У Чернівецькому педучилищі імені О.Маковея з 1990 року на шкільному і дошкільному відділах укомплектовані дві групи перших курсів, які навчаються румунською мовою.

Відбулись зміни у мовній мережі профтехучилищ області. В 20 з них викладання українською мовою повністю ведеться в СПТУ №№ 7, 24, 23, 25 та в чернівецьких №№ 3, 11. У більшій частині українською мовою ведуться загальноосвітні предмети. Завдяки проведеній роботі з керівниками училищ відкрито групи з румунською мовою в СПТУ N 24. В окремих профтехучилищах (№№ 3,4,8 м.Чернівців) румунська мова введена як навчальний предмет. У 1990 році в російськомовних СПТУ відкрито додатково ще 12 груп з українською мовою. Відбувається поступовий перехід на український мовний режим у двох вечірніх школах м.Чернівців, центрі навчання працюючої молоді. Нами внесені пропозиції і про зміни мовної мережі середніх спеціальних навчальних закладів області.

Отже, аналізуючи процеси другої половини 80-х років, зазначимо, що відбулись якісні зміни у мовній мережі освітніх закладів. Зросла кількість шкіл з українською, молдавською, румунською мовами і дошкільних закладів, відкрито 5 суботніх польських шкіл і єврейська недільна школа, в чотирьох школах запроваджено вивчення єврейських мов іврит і їдиш, відновлено школу з російською мовою викладання в Глибоцькому районі. Задовольняючи інтереси українців, молдаванів, румунів, поляків, збільшено кількість двомовних шкіл з 9 в 1985/86 н.р. до 27 у 1990/91 н.р. Зменшення кількості шкіл з російською мовою викладання в м.Чернівцях свідчить не про ігнорування інтересів

російськомовного населення, а про ліквідацію деформацій, які склалися щодо навчання дітей рідною мовою, насамперед українців, румунів та молдаванів. Зросла на 10 кількість українських дитсадків, на 3 - молдавських і румунських, 42 російськомовних стали українсько-російськими дошкільними закладами. Розробленою програмою на перспективу до 1995/1996 н.р. передбачається на 49 збільшення українських, на 3 - молдавських і румунських шкіл, відкриття польської та єврейської шкіл.

Тенденції розвитку освіти Буковини свідчили, що одним з важливих напрямків роботи є становлення національних шкіл. Місце і роль їх у суспільстві значною мірою залежатиме від суспільно-політичних передумов, кадрової політики оптимальної мережі освітніх закладів, які б задовольняли національно-мовно-культурні запити населення області.

II. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

1. ФОРМИ НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ ПО РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО І РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТІВ ЗМІСТУ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Зміцнення економічної бази освіти, удосконалення мовної мережі навчальних закладів є важливою передумовою становлення національної школи. Для розв'язання цих проблем слід відмовитися від залишкового принципу фінансування, збільшити частку суспільної праці, яка вкладається в освіту.

Однак найважливішим і найскладнішим завданням є перебудова змісту освіти. Адже головна мета школи, як зазначалося свого часу в Концепції середньої загальноосвітньої школи, - формування і розвиток особистості з глибокою громадянською позицією і системою наукових знань, почуттям національної самосвідомості (56).

Йде мова про виховання нових поколінь, які зможуть утверджувати нову духовність, розвивати культуру, забезпечувати цивілізований поступ свого народу. Виступаючи важливим фактором відродження нації, реалізуючи пріоритетність ідеї

народності, "школа повинна забезпечувати випускнику обсяг знань на рівні шкіл розвинутих країн" (56). Суспільна необхідність зумовила відхід від догматичного розуміння суті шкільної справи як другорядної, змусила повертатись до використання вагомого педагогічного досвіду народу, який несправедливо був ігнорований і забутий, бо формування так званої загальнонародянської школи без будь-яких національних ознак призвело до кризи. Єдино безперечним є те, що учні мають оволодіти духовністю народу, виробленою народом протягом багатьох століть. Навчання має бути спрямоване на теоретичне і практичне засвоєння народної духовності, без чого втрачається культурно-історичне коріння, відчуття приналежності до народу. Звідси можна зробити висновок, що необхідно відроджувати цілісну національну систему виховання, на основі педагогіки народознавства, базовою ланкою якої є національна школа - українська, румунська, молдавська, російська, польська, єврейська, що характерно для Буковини. Ці школи повинні бути національними за принципами організації, змістом освіти. "Загальної системи народного виховання для всіх народів, - говорив К.Ушинський, - не тільки не існує на практиці, але й в теорії... У кожного народу своя особлива національна система виховання" (132, 68). Тому логічним є зростання ролі того комплексу знань, що об'єднується таким поняттям, як народознавство. Це означає, що народною духовністю повинні бути пройняті всі навчальні предмети, виховні заходи, зміст освіти, бо лише при цих умовах підростаючі покоління перетворюються в народ.

Педагогіку народознавства слід розглядати як основу національної школи, яка має значно ширші соціально-педагогічні функції, оскільки передбачає етнізацію, гуманізацію, диференціацію навчання, створення нових типів навчальних закладів, форм виховної роботи, що дає можливість забезпечувати не тільки національний, але й базовий загальноосвітній компонент. В області потрібно було впроваджувати такі способи і форми взаємопов'язаної діяльності учнів, учителів, батьків, творчих працівників, вчених, які спрямовувались на етнонаціональне формування особистості, що давало можливість виховувати національну самосвідомість, культуру міжнаціонального спілкування. На практиці необхідно було враховувати і те, що все це відбувалось в умовах багатонаціонального регіону і визначало певну своєрідність

здійснюваної роботи. Виходячи з цього, досліджуючи проблему організації змісту і характеру освіти національних шкіл Буковини, ми основну вагу звернули на три головні напрямки з національного відродження: народознавча робота з реалізації національного і регіонального компоненту; розв'язання мовних проблем багатонаціонального регіону з метою навчання і виховання дітей рідною мовою; забезпечення необхідного співвідношення національного і базового загальноосвітнього компонентів. Виникла потреба впроваджувати у навчально-виховний процес такі форми роботи з учнями, які б давали їм можливість ґрунтовно засвоювати народознавчі та людинознавчі галузі знань, розвивали б їхні природні задатки та інтереси, орієнтували на розвиток здібностей і творче мислення.

Аналіз процесів розвитку національних шкіл дав змогу визначити в дослідженні основні, на нашу думку, форми народознавчої роботи з учнями. Серед важливих питань вивчались і обґрунтовувались саме ті, які суттєво впливають на відродження національної культури, мови, історії, традиції: уроки народознавства; історичне, літературне, фольклорне краєзнавство; літні гуманітарні школи; шевченківські, пушкінські, емінеску літературні класи; малі академії народних мистецтв; фольклорно-етнографічна діяльність, фольклорні фестивалі; факультативні курси і гуртки з вивчення національної культури; шкільні кооперативи народних промислів; творчість сімейних фольклорних колективів; музеї народознавства та ін.

Доцільним вважали також дослідження діяльності нововідкритих гімназій, прогімназійних класів, ліцеїв, шкіл-комплексів, профільних шкіл-інтернатів, в яких значно розширювались можливості реалізації ідей народності, принципів національної школи.

Все це вимагало опрацювання нових навчальних планів, положень, методик, якісно нової підготовки кадрів. Новою формою народознавчої роботи стало функціонування обласних історико-краєзнавчої, екологічної, гуманітарної школи, головна мета яких - виховання людини високої моральності, з глибокою національною самосвідомістю на основі історії, культури, традиції, робота з обдарованими дітьми. Підтвердженням цього може бути аналіз діяльності обласної літньої літературної школи, де відпочивали, навчались обдаровані діти, захоплені українською поезією. Неодмінною її умовою є відповідність форм і методів народознавчої роботи змістові основного задуму

гуманітарної школи, яка має відзначатися доступністю, оригінальністю, привабливістю.

Крім того, надзвичайно важливим було кадрове забезпечення. Найбільш правильний шлях, на нашу думку, - інтеграція зусиль творчих учителів, вчених, літераторів, кращих студентів філологічного факультету. Керівником школи став Миронюк Л.Т. - кращий вчитель української мови і літератури області, засновник і керівник літературного об'єднання "Тронка". Враховуючи, що основним завданням літературної школи стала національна культуротворча функція, як шлях гармонізації свідомості особистості, формування в учнів стійкого інтересу до поглибленого вивчення української мови і літератури, ознайомлення з сучасною системою наукових знань з філології, кращими літературними творами, народознавством, ми вважали за необхідне розробити спеціальну програму.

Велика увага приділялась вивченню і ознайомленню з місцевими традиціями, звичаями, народною творчістю і промислами, а також літературно-краєзнавчій роботі, проведенню літературно-краєзнавчих експедицій. Літературні екскурсії здійснювались в Івано-Франківську (музей М.Черемшини, В.Стефаніка, Н.Кобринської), Тернопільську (могила О.Маковея), Чернівецьку області (музеї Ю.Федьковича, О.Кобилянської, Д.Загула, І.Гараса, С.Воробкевича, образотворчого мистецтва). Проводились зустрічі з буковинськими поетами, зокрема, з народною поетесою Параскою Амбросій, письменником М.Івасюком, екскурсії в літературно-мистецький клуб "Тронка", Чернівецький державний університет. Все це збагачувало учнівську літературно-творчу та пізнавальну роботу. Літературне краєзнавство, як один з визначальних чинників і складових педагогіки народознавства, значно посилило зміст гуманітарної школи. Адже участь у краєзнавчій роботі шляхом прилучення учнів до справ старших поколінь, їх талантів, усвідомлення себе частиною народу. Органічно вплітались в канву навчально-виховного процесу і такі методи, як робота в гуртках за інтересами - поетів, прозаїків, літературознавців, мовознавців, журналістів, фольклористів, а також години індивідуальної творчої праці. Писались твори різних жанрів про рідний край, укладався рукописний збірник, досліджувався місцевий регіон з метою глибокого пізнання свого краю, родоvodu, історії.

Особливо ефективними ставали народознавчі виховні заходи,

як експедиції в навколишні села: "До пісенних витоків", "З уст народних", "Чарівна скарбниця", "Дідусева казка", "Бабусина скриня", "Народні умільці", "Пошук". Проводились зустрічі із старожилами, запис забутих творів усної народної творчості, що дало можливість скласти збірник фольклорних буковинських творів. Проте найважливішим з педагогічної точки зору було спілкування з людьми - носіями народного фольклору. У свій час Іван Франко дуже цінував такі товариські бесіди. "Кожний, хто ближче стикався з селянами, - писав він, - пригадує собі не одного такого, у кого слова плили, як медова річка, овіяні дивним даром здорової, чистої індивідуальності і лягали в душу, як запашні квіти". (137.9).

Серед інших напрямків програми гуманітарної школи варто відзначити читання і обговорення книг, літературні конкурси і вікторини, народні ігри, давні календарні обряди, дні поезії, години журналістики, дні новелістики, читання власних творів та їх обговорення, огляд літературної періодики і літературний календар. Найбільш змістовними і творчими для учнів були дні, коли відбувалися зустрічі з українськими письменниками, в тому числі із зарубіжних країн, що дало змогу розширити безмежний материк української літератури, яка творилася і твориться не тільки на території України. Первинність літературно-історичної традиції народу, її діалектична єдність із загальнолюдською культурою стала вихідним принципом діяльності школи. Разом з тим, поява такої школи зумовлена не тільки необхідністю національного самовизначення і відродження української школи, але й пошуком нових підходів у роботі з творчими і обдарованими дітьми - однієї з важливих і, на жаль, найслабших ділянок роботи в школі.

Новою формою і засобом педагогіки народознавства в контексті широкого відображення і розвитку національної культури, рідної мови, залучення учнів до активної культуротворчої роботи став український дитячий літературний альманах, в якому друкуються поетичні замальовки, нариси, оповідання дітей Буковини, закоханих у рідну мову і рідне слово. Свої творчі доробки сюди надсилають учні з усієї області, в тому числі і ті, які проживають за межами України. Позитивною рисою альманаху є активне використання його в навчально-виховному процесі шкіл, особливо під час проведення уроків української мови та літератури в літературних студіях. Видання альманаху ще до свого започаткування мислилось у тісній співдружності із

Спілкою пийменників, Товариством української мови імені Т.Г.Шевченка "Просвіта", газетою обласної ради "Буковинське віче". Така необхідність була закономірною, адже педагогіка народознавства передбачає повсюдне й масове залучення до роботи з дітьми митців, вчених, творчих працівників, наставників.

Орієнтуючи національну школу на розвиток індивідуальних особливостей, здібностей дітей, ціннісне ставлення учнів до навчання і школи, відзначимо, що ефективною формою стало створення обласного стипендіального фонду для обдарованих дітей. Гуманізм, як основний принцип національної школи, проявився тут не тільки в повазі до здібностей дітей, їхніх запитів, інтересів, особливостей, але й в тому, що стипендіатами стали школярі із малозабезпечених сімей, сироти та напівсироти. Переслідувалась одна мета - відзначення і заохочення творчо обдарованих учнів, їх соціальний захист, створення сприятливих умов для всебічного розкриття і розвитку особистості. Першими стипендіатами стали 47 учнів з усіх тринадцяти районів області, причому 17 із них з 9 шкіл Кіцманського та Заставнівського районів, де вкрай складна екологічна обстановка. Цікавими є і підходи шкільних рад, рад райвно, колегії облуну щодо визначення стипендіатів, якими ставали не лише відмінники навчання, а насамперед ті, що мають особливі задатки з тих чи інших предметів, здібні спортсмени, художники, поети, конструктори. Відбувався процес стимулювання розвитку дитячих обдарувань, про що в свій час особливо відзначав відомий англійський філософ і педагог Д.Локк. Той, хто має справу з дітьми, - писав він, - повинен досконально вивчити їх натури і нахили і слідкувати за тим, що їм більше подобається, як їх можна удосконалювати і на що вони можуть пригодитися. Використати найкращим чином те, що дала природа. (70.103-104). За нашою пропозицією стали морально і матеріально заохочуватися багатодітні творчі сім'ї, що посилювало становлення сімейної педагогіки, інтеграційні процеси сім'ї і школи. Адже безперечно, що від рівня культури сім'ї залежить і рівень культури, вихованості дітей, саме тут закладаються основи людяності і особистості.

Різноманітні питання і проблеми, які виникали в ході розвитку національних шкіл на Буковині, зумовлювали необхідність аналітичної роботи, вивчення реального стану справ, узагальнень, вироблення перспективних програм з урахуванням національних особливостей культурно-історичних традицій та місцевих умов.

Перебудова змісту освіти на основі національного відродження вимагала розвитку нових типів освітніх зкладів, відкриття спеціалізованих класів, реалізації програм виховання обдарованих дітей, нових підходів у кадровій політиці, вирішення мовних проблем. Отже, виникала необхідність таких форм і систем, які б стимулювали розвиток національних шкіл. Тому логічним стало створення фонду розвитку народної освіти на Буковині. При цьому враховувалось, що його робота, як і навчально-виховний процес загальноосвітньої національної школи, будується на засадах, вільних від політичної, класової, партійної, релігійної ідеологій, відповідає нормам загальнолюдської моралі. Разом з тим засновники розглядалися не тільки в ролі фінансових спонсорів, але й брали участь у конструктивній діяльності освітянських органів. Завдання фонду полягало в сприянні національному відродженню шкіл, зміцненні їх навчально-матеріальної бази, соціальній допомозі працівникам освіти, учням, створенні посібників і навчальних програм, нових форм і типів навчальних закладів. Коло його діяльності охоплювало також міжнародне співробітництво в галузі освіти, зокрема з Румунією та Канадою, підтримку і створення умов для розвитку здібностей найбільш обдарованих учнів, вирішення проблем сільської малокоплектної школи, удосконалення мовної мережі і задоволення мовно-культурних потреб населення Буковини відповідно до Закону про мови. Щоб уникнути створення нових управлінських структур, було вирішено, що керівним органом фонду є рада, яка утворюється із засновників і працює на громадських засадах. Нам здається важливим, що можливості фонду використовувалися першочергово для реалізації на практиці педагогічних ідей розвитку національної школи. Для цього на 1990/1991 н.р. було виділено 709 тис.крб.

Першими кроками стало фінансування спільної програми облуну і Чернівецького державного університету ім.Ю.Федьковича для написання підручників і програм відповідно до потреб національних шкіл на Буковині (історія рідного краю, географія Буковини, основи екологічної культури, етнографія Буковини, народне мистецтво і родиннозвичаєва, календарна обрядовість Буковини і Гуцульщини, література українського зарубіжжя, хрестоматія українських письменників Буковини, румунська література на Буковині і в Закарпатті, румунсько-український розмовник, румунський орфографічний довідник для середньої школи, історія релігії і вільнодумства на Україні, основи

культури і моралі, основи філософської думки на Україні, мистецтво Буковини). Сюди слід віднести також фінансування новоствореного дитячого літературного часопису, розгортання мережі літніх гуманітарних, екологічної, історико-краєзнавчої, фізико-математичних шкіл, проведення в області науково-соціологічним центром досліджень з проблеми "Розвиток національної школи", премії вчителям та методистам за літературно-краєзнавчі дослідження на Буковині, відкриття науково-методичних центрів румунської мови, організації польських та єврейських шкіл.

Новим у національному самовизначенні школи стало відкриття шевченківських класів. Обґрунтовуючи доцільність впровадження таких форм навчально-виховного процесу, виходили з необхідності прилучення школярів раннього віку до культурних надбань українського народу, зокрема, до спадщини великого українського народного поета Т.Г.Шевченка, виховання в учнів на цій основі глибокої духовності, внутрішньої потреби в активній діяльності на благо рідного народу, а також з метою підготовки базових учнівських колективів для наступного поглибленого вивчення української мови і літератури. У 1990 році їх працювало в області понад 30. Це були літературно-мистецькі класи, навчальна діяльність яких базувалась на основі вивчення культурних надбань українського народу, зокрема духовної спадщини Кобзаря, гуманістичних засадах його творчості. Підготовча робота, розпочата задовго до їх відкриття, передбачала зустрічі з учителями початкових класів, української мови та літератури, вивчення громадської думки, створення творчого колективу по підготовці програм і визначенню основних напрямків їхньої роботи. Активно співпрацювали в цей час ми з Товариством української мови ім.Т.Г.Шевченка "Просвіта", внаслідок чого дійшли висновку, що при формуванні класів слід застосовувати диференційований підхід, враховувати здібності, інтереси та побажання учнів, батьків. Щодо змісту, то шевченківські класи, ми вважали, повинні працювати за діючими типовими навчальними планами та програмами загальноосвітніх шкіл, до яких були внесені певні зміни та доповнення, дібрано серію матеріалів на шевченківську тематику і введено в курс читання рубрику: "Шевченко - великий народний поет", "Співець України" тощо. Класи відкривались в кожному районі. Передбачалось, що з першого по одинадцятий рік навчання учнів будуть супроводжувати Кобзареві слово і думка. Це допоможе

повернути дітей від національного нігілізму до багатих, незглибимих народних джерел, справжнього патріотизму, поєднати педагогічний процес із творчістю Лесі Українки, Івана Франка, Ольги Кобилянської, інших корифеїв української літератури, буковинських письменників.

Доцільними були і зміни, внесені в курс музики і співів, образотворчого мистецтва, корекції програм з літератури, історії України, проведення інтегрованих уроків літератури та історії, літератури і музики, літератури та образотворчого мистецтва. На уроках розглядаються поетичні, драматичні, прозові твори Т.Г.Шевченка, його живописні роботи у поєднанні з історичним, музичним та образотворчим навчальним матеріалом. Естетичне виховання в шевченківських класах здійснювалося на засадах національної культури, а вивчення предметів естетичного циклу (музика, спів, образотворче мистецтво) спрямовувалося на ознайомлення дітей з народним мистецтвом, фольклором. Учні поглиблено вивчають біографію поета, його літературну творчість, важливу роль відведено позакласній роботі. На виховання любові до великого народного поета, рідної землі, українського народу, поваги до інших народів спрямована літературно-мистецька робота; загальношкільні ранки і вечори. Значна увага приділяється індивідуальній роботі з учнями, які виявили творчі здібності. Діяльність шевченківських класів не обмежувалася роботою навколо імені поета. Вивчаються народні звичаї, традиції, історія, народні ремесла, розглядаються, відповідно до вікових особливостей, кращі новинки української і світової літератури.

Реалізуюючи основну мету - прилучення школярів до культурних надбань українського народу, виховання в них глибокої духовності, шевченківські класи стали базовими для майбутніх класів з поглибленим вивченням української мови і літератури, для гуманітарного профільного навчання в старших класах. 20 шевченківських класів розпочали роботу з перших класів, в трьох районах - з 2-5.

Було внесено ряд суттєвих змін в оформлення класних кімнат відповідно до опрацьованих методичних рекомендацій. На передній стіні, як правило, в цих класах знаходився портрет Т.Г.Шевченка у вишитому рушнику, а під ним - вислів із творів народного поета або визначних культурних діячів про його життя і творчість. Оформлялися стенди про життєвий і творчий подвиг народного поета, виготовлялися літературно-краєзнавчі карти,

шевченківський календар. Педагогічно доцільною була і така форма роботи з дітьми, як створення класних бібліотек, в основі якої - твори поета, особливо для дітей молодшого віку, видання про його творчість. Для цього використовувалися наявні шкільні бібліотечні фонди, особисті бібліотеки, широко залучалась до їх поповнення батьківська громадськість. Важливим у роботі з дітьми стало не лише зібрання літератури та інших матеріалів, але й навчання дітей вміло її використовувати. Проведене обстеження 15-ти таких класів засвідчило, що учні у цьому віці найбільше люблять підбирати і використовувати невеличкі народні перекази та легенди про Тараса Шевченка, прислів'я, приказки, пісні.

Спостереження за роботою шевченківських класів переконують, що особливою популярністю у дітей користується свято Кобзаря, літературні вікторини. Діти з бажанням читають і вивчають вірші і уривки з поетичних творів. Із 31 вірша, запропонованого учнями однієї із шкіл на початку навчального року, їх декламувала напам'ять в кінці року більша половина дітей. Сприяли удосконаленню навчально-виховного процесу розроблені рекомендації вчителям щодо використання книг, статей, фотоальбомів тощо. Список рекомендованої літератури включає назви творів 34-х авторів та авторських колективів.

Позитивно вплинуло на організацію і зміст навчання шевченківських класів попередньо проведена організаційно-методична робота і підбір учительських кадрів. Одержані дані свідчать, що із 29 вчителів у цих класах працює 60% вчителів-методистів та старших вчителів.

Позитивним у формуванні культури міжнаціональних стосунків, починаючи з дитячих колективів, стало відкриття шевченківських класів в окремих школах з російською мовою. У 1989-1990 роках з'явилися не тільки шевченківські класи як учнівські колективи літературно-мистецького спрямування, але й класи О.Кобилянської, П.Мирного (СШ NN 9, 24), пушкінські в російськомовних школах, М.Емінеску - в молдавських та румунських. В українській школі N 27 м.Чернівців працює есенінський клас у старших класах за 36-годинною програмою, яка охоплює творчість С.Есеніна. Здійснюються поїздки на його батьківщину - в Рязанську область, де учні знайомляться з народними звичаями, історією, культурою, сучасним літературним життям області. Створюється шкільний музей.

Відзначаючи конструктивний зміст, різновиди в діяльності

початкової ланки на терені національного відродження, гадаємо, що заслуговують на увагу форми і методи роботи вчительки початкових класів російськомовної Чернівецької СШ N 1 ім. Емінеску Л.Ткачук з проблем вивчення української культури. Тут було створено клас "Духовна світлиця". Вчителькою розроблено 14 авторських програм, відтворюється те, що втратили, - рукоділля, основи ремесел, традиції, звичаї, підготовлені програми з народознавства, української мови, людинознавства, риторики. У класі, де навчаються росіяни, українці, румуни, навчальна програма будується в режимі трьомовного середовища, дається можливість відчуті дітям приналежність до свого народу, відродити ідею родоводу. Наші спостереження дають можливість визначити ще одну характерну рису народознавчої роботи - спрямованість навчання на гармонійний розвиток дітей, щоб національна школа не була чисто зовнішньою, а забезпечувала високий рівень знань, вихованість і культуру.

Нові форми роботи з дітьми активно підтримувались новоствореними учительськими організаціями. Зокрема асоціацією учителів української мови та літератури, діяльність якої зумовлена відродженням національної культури, необхідністю створення умов для навчання дітей рідною мовою і впровадженням в життя "Закону про мови в Українській РСР".

До спільних проблем, вирішуваних асоціацією, педколективами, органами освіти слід віднести: забезпеченість підручниками для реалізації національно-регіонального компоненту, комплектування шкільних бібліотек необхідною літературою, удосконалення мовної мережі, налагодження стосунків з українським зарубіжжям, вироблення програм, відкриття і робота шевченківських класів, гуманітарних шкіл тощо.

Аналізуючи вплив новоствореної організації на розвиток українського духовного відродження, треба відзначити значимість її і конструктивність роботи щодо організації навчального процесу у шевченківських класах, збору коштів на спорудження в Чернівцях пам'ятників Т.Шевченку і Ю.Федьковичу, налагодження стосунків з українцями в Румунії. На жаль, не скрізь осередки асоціації підтримувались, подекуди відчувалась протидія, їх діяльність оцінювалась за застарілими мірками, внаслідок чого стримувались процеси духовного оздоровлення школи. Тому, гадаємо, досить слушними щодо цієї проблеми є пропозиції колегії облуну про підтримку асоціації і товариства української

мови ім. Т.Г.Шевченка "Просвіта", активну співпрацю по впровадженню народознавства.

Враховуючи багатонаціональний склад населення області, впровадження нових форм народознавчої роботи з учнями, логічно було проводити на основі традиційних культур на Буковині - української, а також румунської, молдавської та інших народів, що проживали тут. Адже найсуттєвішим недоліком школи за останні десятиріччя була слабка її роль у відродженні і розвитку національної культури народу. Не можна забувати, що школа є тим передавальним пунктом, - писав український педагог О.Ф.Музиченко, - який передає дітям корисні пізнання: сприяє збудженню корисного старого, попереднього, передає старину. Вона повертається назад і говорить дітям: "Дивіться як багато доброго придумали ваші прадіди для того, щоб вам легше було боротися за своє існування, навчіться і ви цьому". Школа також дивиться вперед і вирішує інше складне питання: як нові завдання, нові звички, нові погляди, яких не було в старовину, потрібні будуть дітям. Вона говорить: "у близькому майбутньому потрібні будуть інші знання, інші люди. І якщо у вас не буде ні того, ні іншого, то ви загинете і будете затерті тими народами, які догадливіші і краще розуміють, що необхідно для майбутнього" (86.393). У цьому питанні ми повністю поділяємо думку вченого-педагога.

Такі підходи були в основі запроваджуваних нових форм навчання, які змінювали навчально-виховний процес, демократизували шкільні взаємини. Ряд педагогічних колективів поставили перед собою складні завдання - організувати на базі шкіл гімназії, для чого вивчався досвід педколективів в Україні та за її межами, а також досвід роботи гімназій, які функціонували в минулому на Буковині в Чернівцях, Кіцмані, інших населених пунктах.

Виходимо з того, що гімназія має бути вищою за змістом, ніж школа і повинна більше дати дітям знань. Очолювана нами група працівників відділів народної освіти, учителів, методистів виробили власний підхід до розв'язання проблеми, розробили тимчасове Положення про школу-гімназію, разом з науковцями державного університету ім. Ю.Федьковича було складено навчальний план. За погодженням з педколективом на базі СШ N 7 м.Чернівців, спеціалізованої на вивченні німецької мови, відкрилась перша українська гімназія в області, а в Боян-Глинниці Новоселицького району - з румунською мовою, причому сільська,

що досі не зустрічалось на практиці. Реалізуючи це завдання, в умовах відсутності відповідних положень і програм Міністерства народної освіти, суперечливих процесів перебудови школи, було досить складно. Тому ситуація обумовлювала необхідність конструктивної співпраці з вузами, творчими групами для удосконалення навчально-виховного процесу, кадрового забезпечення, створення педагогічних умов для всебічного розвитку особистості, посилення народознавчого і світоглядного спрямування. Це відповідало Положенню і основним завданням гімназії, що передбачали розвиток здібностей дітей, створення оптимальних умов для їх духовного і фізичного становлення, підготовку до навчання у вузах та інших навчальних закладах, виховання особистості з власною позицією, високою загальною культурою. Особливе місце відводилось національному відродженню, в основі якого були пріоритети рідної мови, історії, культури, національних традицій, народних промислів, етнографії. Для забезпечення цих завдань поліпшувалось правове становище вчителя, матеріальна і фінансова база таких типів шкіл. На розв'язання проблем, пов'язаних із становленням школи нового типу, спрямовувались зусилля органів влади, освітянських органів, господарських організацій. Були виділені додаткові кошти, забезпечувалось повне право самостійно вести фінансові операції, встановлювалася надбавка до зарплати в розмірі 25% тарифікаційної ставки, зменшувалось навантаження учителів початкових класів до 17 годин, вводилася оплата за класне керівництво в початкових класах - 30 карбованців, в інших - 50. Оплачувалася гурткова робота в початкових класах, а також праця учителів за участь в розробці навчальних планів і програм. Проте головне - удосконалювався зміст навчально-виховного процесу, навчальні плани, вводились нові предмети, спецкурси, предмети за вибором, у співдружності з вченими вузів, творчими працівниками. В румунській Боян-Глинницькій гімназії вперше за всі повоєнні роки почала вивчатись сучасна румунська література, історія, географія Молдови, без яких важко реалізувати концепцію національної школи. Суттєвим стало введення в курс навчання риторики, ораторського мистецтва, культури рідної мови, логіки, дизайну, хореографії, математики і елементів ЕОМ, культури поведінки, етики і моралі. Значно посилена увага до вивчення мовного циклу предметів: румунської, української, російської, французької, англійської, латинської мов. Статус цих мов далеко не однаковий. Пріоритет

віддавався рідній мові. З 1-го класу вводиться французька мова. Спостереження показують, що в дітей позитивний внутрішній мотиваційний настрій, вони добре засвоюють мови, тим більше, що обидві мови відносяться до романської групи.

Вперше введено вивчення з 4-го класу української мови як державної, яка незабаром стала для шкіл з молдавською і румунською мовою навчання обов'язковою.

Вивчення рівня знань і навичок учнів у кінці першого навчального півріччя показало, що вони оволодівають усною мовою, можуть спілкуватися, читають вірші, що дає підстави сподіватися на успішне засвоєння курсу української мови в інших румунських та молдавських школах. Додамо, що це було одним з важливих аспектів роботи гімназії. Впровадженню української мови тут передувала копітка підготовча робота для створення належних умов. Вивчення української мови ведеться на основі розробленої в області програми (11). Питання про початок вивчення з 1990 року української мови розглядалось на загальних батьківських зборах і педагогічній раді. Із 180 батьків висловились за вивчення їхніми дітьми української мови. Таким чином, спостерігаємо тут процес добровільності. Великий інтерес учні проявили і до англійської мови, яка перший рік вивчається на факультативних заняттях. Із 7-10 класів її вивчають 59 учнів.

На поліпшення якості роботи сільської гімназії істотно вплинуло викладання ряду дисциплін вченими університету, зокрема, риторики, ораторського мистецтва, латинської мови, логіки, румунської літератури, історії та географії, математики.

Цікавим виявився для старшокласників курс латинської мови, який посилює гуманітаризацію процесу навчання, є засобом піднесення культурного рівня, оскільки стосується культури античного світу. Були опрацьовані також спеціальні програми з таких предметів, як художня праця, музика і хореографія, культура поведінки, які відрізняються від програм Міністерства народної освіти тим, що базуються на національній культурі, народній педагогіці, традиціях, народних ремеслах. Практика показала: добре педагогічне обґрунтування підготовлених учителями тем по художній праці, музиці. У початкових класах вони побудовані у взаємному зв'язку з читанням, мовою, математикою, сюжетами народних казок і оповідань. Багато уваги приділяється не тільки різноманітним методам і прийомам художньої праці, але й національній іграшці, вишивці, декоративним композиціям, виготовленню сувенірів, в'язанню.

Спостереження дають підстави стверджувати, що найбільш улюблене для дітей заняття - малювання з мольбертом на природі. Народний танець і народна пісня лежать в основі роботи фахівців музики і хореографії. Визначальним чинником, який забезпечує неперехідну вартість народної пісні, танцю, ми схильні бачити в розумінні педагогічним колективом значимості виховувати дітей за законами краси, усвідомлення того, що учні духовно збагачуються, беручи участь у хорі, танці, ансамблі, коли вони цінують народну творчість.

У школі вперше організовано вивчення нового курсу всесвітньої історії культури в 9-10 класах, курсу зарубіжної літератури, що посилює гуманізацію і гуманітаризацію навчання, зміцнює його зв'язок з витоками національної культури, досягненнями світової громадської думки.

Завдяки корекції навчальних програм учні знайомляться з визначними просвітителями, письменниками, громадськими діячами українського, молдавського, румунського народів: О.Кобилянською, І.Франком, Ю.Федьковичем, Д.Загулом, М.Емінеску, Ч.Порумбеску, О.Хаждеу, Г.Асакі та іншими, чия творчість і громадська діяльність пов'язана з Буковиною.

Важливу роль в патріотичному вихованні учнів відіграло проведення загальногромадського конкурсу на створення власного гімну гімназії, який учні виконують щодня перед початком уроків.

Серед характерних рис в роботі молдавської і української гімназій слід відзначити широке залучення до роботи науковців університету, опрацювання власних навчальних планів і програм. Позитивно оцінено батьківською громадськістю ведення нових уроків етики і правил добрих манер, які дають кращі результати, ніж традиційні засоби виховного впливу, пробуджують дитячу самосвідомість, духовність. В основі курсів - народна педагогіка як невичерпна криниця мудрості, моральності, чистоти.

За гімназійну форму навчання висловилися 92% батьків учнів трьох перших класів, які навчались на першому ступені підготовчого відділення (прогімназія). Цікаво, що основні мотиви - кращий зміст і організація навчально-виховного процесу, спрямовані на реалізацію індивідуальних запитів і розвиток дітей.

Порівнюючи новостворені типи нинішніх навчальних закладів з тими, які функціонували на Буковині, а також на території України, принагідно відзначимо суттєві відмінності, зокрема, навчальних планів. В буковинських гімназіях за часів панування

Румунії вивчалось 13 предметів, включаючи закон Божий. У Новгород-Сіверській гімназії, де навчався видатний педагог К.Д.Ушинський, крім закону Божого, у навчальний план включались ще 11 предметів для 1-7 класів і чотири мови. За особливою системою балів оцінювались знання - від десяти- до п'ятибальної. Вже у 19 столітті практикувалося переведення учнів, які добре встигали, через клас, нагородження медалями. Для заохочення учнів були особливо кольору парти: одна для відмінників, друга - для старанних. Їм дозволялося носити на мундирі золоті нашивки, вони мали окремі місця в класі, церкві, за столом.

У 6-7 класах вивчалася статистика. Значна частина часу відводилася на малювання та чистописання - 1-3 класах. Щоправда, не було таких традиційних для середньої школи предметів, як музика, заняття з фізичного виховання, праця. (52.87). Але найсуттєвішим недоліком, згубним для українців, було те, що навчальні плани не передбачали вивчення рідної мови, культури, історії свого народу, не кажучи вже про те, що все навчання велось німецькою, роїською, румунською мовами, що підкреслювало жорстокість національного гніту на Україні. Додамо до цього, що у 1924 році для Буковини вийшов спеціальний закон, у статті 8-й якого вказувалось, що викладання повинно вестись лише румунською мовою (українською категорично заборонялось). У школах чергували румунські жандарми, які пильно стежили, щоб ні учні, ні вчителі не розмовляли рідною мовою. "Гімназія в Румунії, - писалось у газеті "Час", - є предметом розкошів, яких не можуть собі дозволити основні маси населення". (23.183).

Короткий аналіз педагогічної ретроспективи дає можливість переконатись в суттєвій різниці новостворених сучасних навчальних закладів. Адже відмінною рисою є посилене вивчення учнями рідної мови, літератури, історії, культури. Це стосується однаковою мірою як українських, так і румунських гімназій і свідчить про реалізацію найгуманнішого права дитини - вчитись рідною мовою.

Така позитивна тенденція простежується і при аналізі змісту роботи першого румунського ліцею на Буковині. Крім румунської мови та літератури, ліцеїсти (а це учні VIII-XI класів) вивчають історію, культуру румунського народу, народознавство, археологію, народну педагогіку, що значно розширило знання про народ, сприяє піднесенню національної гідності, моральної

і загальної освіченості. Такі підходи ліквідовують суттєвий недолік виховання - слабкі знання свого народу.

"Наша головна біда, - зазначив відомий педагог і вчений А.Герд, - наш головний гріх - незнання народу, на користь якого хотілося би працювати". (45.171).

Досліджуючи педагогічні процеси, можна зробити висновок, що відкриття нових типів навчальних зкладів сприяє гуманізації навчання, відродженню національної культури, кращому інтелектуальному розвитку школярів.

Спостереження дають можливість говорити про помітний вплив на свідомість, вихованість дітей, що проявляється у їх ввічливості до вчителів, старших. Значно краще в цих навчальних зкладах зберігається шкільне майно. Цікаво, що протягом невеликого відрізка часу в учнів проявляється мотивація позитивного ставлення до навчання. У Боян-Глинницькій сільській гімназії 86% учнів (52 опитаних) заявили, що навчання в школі стало набагато змістовнішим. Характерна зміна у мовній підготовці дітей, які сьогодні можуть спілкуватися на румунській, українській, російській, французькій, англійській мовах.

Становлення гімназій йшло різними шляхами, з урахуванням специфіки соціального і національного середовища та можливостей самореалізації. Але завжди визначальним у реалізації завдань був підбір учительських кадрів. Про це красномовно свідчить приклад Карапчівського ліцею Глибоцького району, який мав історико-філологічний і фізико-математичний профілі, 21 предмет і спецкурс за вибором.

Характерною рисою роботи таких закладів стало залучення до навчального процесу, крім здібних вчителів, вчених і творчих працівників. У перший рік роботи Боян-Глинницької сільської гімназії в ній працювали 3 кандидати наук, які викладали 7 предметів. Про те, що відродження школи неможливе без високого професіоналізму викладача, заявили насамперед самі школярі. Проведені дослідження в семи районах області, де в трьох - школи з українською мовою, в трьох - з румунською (молдавською), в одному - здебільшого з російською мовами навчання, показали, що із десяти важливих позицій розвитку національної школи на перше-друге місце учні поставили забезпечення школи здібними вчителями.

Характерно, що однаково оцінювали ці позиції у школах з різними мовами навчання. Щодо керівників навчальних закладів, то кадрам віддавали перевагу тут 50%. У Вишницькому районі,

наприклад, із 17 опитаних директорів шкіл 7 вважають, що найважливішим питанням є забезпеченість учителями, 5 - змістовні сучасні підручники, 2 - підвищення статусу рідної мови, 2 - виховання дітей на загальнолюдських цінностях.

Що стосується самих вчителів, то в жодному з колективів не поставлено на перше місце вчителя, його важливість ставлять на друге-третє місце, надаючи перевагу таким чинникам, як навчальна база і умови роботи, підручники. У молдавських школах вчителі вважають, що найважливішим для сучасної школи є якісні підручники. Це цілком природно, оскільки в умовах переходу шкіл на латинську графіку забезпечення підручниками для них є найскладнішим. Проблема професіоналізму вчителя ставиться на друге місце. Незважаючи на певні розбіжності у питанні оновлення змісту навчального закладу через зміну кадрової політики, відчувається, що головні учасники навчально-виховного процесу вважають її пріоритетною.

Це є важливим насамперед для нових типів шкіл області і форм народознавчої роботи. Можна зробити висновок і про те, що переводячи ту чи іншу школу на гімназійні, спеціалізовані класи, слід ґрунтовно опрацювати літературу, вивчати досвід, готувати навчальні плани, які б відповідали і методиці, і науці, консолідуватись із творчими та науковими силами, забезпечувати нові форми навчання висококваліфікованими кадрами, щоб педагогічні новації не впроваджували стихійно й волюнтаристськи.

Відбувався пошук нових форм народознавчої роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах. З цією метою переглядалась історія національної школи, прогресивні діяння народних педагогів у минулому. Активізувалась увага до традиційного народного мистецтва, збереження і розвитку споконвічних промислів Буковини. У школах-інтернатах впроваджуються традиційні для краю промисли, зокрема у Вижниці, де створена школа образотворчо-прикладного напрямку. В організації навчального процесу бере участь Вижницьке художнє училище прикладного мистецтва, з учнями працюють окремі досвідчені майстри і викладачі. Це спроба відновити ті традиційні школи художньої праці і мистецтва, які колись тут функціювали. Адже школа прикладного мистецтва у Вижниці відкрита ще в 1905 році, а у 1922 році в Сторожинці - школа по лозоплетінню. Твори багатьох буковинців у 19-20 століттях були знані в багатьох країнах світу. У 1896 році на всесвітній виставці в Парижі

виготовлена ваза за участю архітектора Йосипа Главки зайняла призове місце. Буковинські вироби з дерева закуповувались імператорським музеєм Олександра III в Петербурзі, орнаментальні вишивки на виставці у Відні 1910 року відзначені золотою медаллю. (142.199).

Створення таких шкіл і спеціалізованих класів для збереження і розвитку споконвічних художніх промислів Буковини має важливе народногосподарське значення, але насамперед - духовне. Адже традиційне народне мистецтво лежить в основі формування національних художніх культур, розвитку художньої промисловості, естетичного виховання. Тому досить доречним стало відкриття в області учнівських художніх кооперативів. У другій половині 80-х років в ряді шкіл активно взялися за зміну профілів виробничого навчання, пошуки власних підходів, обличчям повернулися до народних промислів і ремесел. Найпоширенішими видами занять стали ткацтво, художня вишивка, макраме, художня обробка дерева та металу, виготовлення художньої плитки, в'язання.

Протягом трьох років по згаданих напрямках почала працювати 91 школа. Слід відзначити, що таке за змістом виробниче навчання, діяльність шкільних кооперативів викликали неабияку зацікавленість в учнівської молоді і якісно відрізнялись від занять в навчально-виробничих комбінатах, де профілі часто визначались зверху, без урахування запитів школяра, а також потреб народного господарства району.

У 1989 році, наприклад, з двохсот учнів, які здобули професію взуттєвика, на роботу і навчання за спеціальністю пішло лише 9%. 85 відсотків опитаних школярів 10-11 класів м.Чернівців заявили про своє небажання здобувати професію або навчатися за профілями, які були в комбінаті. Цей приклад свідчить, що унітарність і недемократичність форм навчання є наслідком ігнорування інтересів і запитів учнів. Ж.Руссо зазначив, що "дарма вважають можливим переробляти людей різного складу за одним для всіх зразком". (108.147).

Ці факти стали серйозними аргументами на користь зміни орієнтирів у трудовому навчанні та вихованні школяра. Слід негайно позбуватися марнотратства грошей як з боку підприємств, так і з боку органів освіти. По-друге, уникати недемократичних підходів у ставленні до учня, в якого забирають час на те, що йому не потрібно, не відповідає його фізичним, інтелектуальним, психічним особливостям. До того ж, необхідно

було врахувати, що в майбутньому, при переході до ринкової економіки, ця застаріла модель не спрацюватиме. Прикметною рисою в цей період, на нашу думку, є те, що національне самовизначення школи вимагає широкого відображення національних елементів у її виховній діяльності через освоєння учнями традиційних ремесел і народних промислів.

Крім того, розвиток шкільних народних промислів в регіоні відповідав потребам народного господарства. На території області діють: Чернівецька фабрика художніх виробів імені Ю.Федьковича, Хотинська фабрика художніх виробів, Путильська фабрика по переробці вовни, Чернівецька фабрика сувенірів "Буковина", Асоціація народних майстрів, а також художнє училище прикладного мистецтва у Вижниці, Чернівецьке художнє професійно-технічне училище № 5. Поведене нами дослідження в СПТУ № 5, яке спеціалізується на художніх народних промислах, свідчить про те, що 60% випускників працюють на підприємствах області, які випускають художні вироби. Шкільні промисли сприяли дальшому розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, збереженню центрів давніх традицій, зокрема: гончарство у Коболчині Сокирянського, Малинцях Хотинського та Нижніх Станівцях Глибоцького районів, художньої обробки дерева у Вижниці, Путилі, Чернівцях, лозоплетіння в Іспасі Вижницького району, в Хотині та Чернівцях, художнього кування в Киселеві Кіцманського району, а також вишивки і ткацтва, якими займаються чи не в кожному селі. (146.242).

Спотерігається безпосередній незворотній процес, коли відродження в школах традиційних народних промислів відбувається, ґрунтуючись на культурно-регіональних особливостях буковинського краю. В області з'явилися у 5 районах учнівські кооперативи народних промислів.

У 1986 році почав діяти перший в області шкільний кооператив художньої вишивки "Голка-чарівниця" при СШ № 39 м.Чернівців, в якому працювали учениці 5-11 класів. Починали з історії вишивки, її особливостей в тому чи іншому районі області. Керували кооперативом досвідчені майстри. Педагоги тісно співпрацювали з працівниками Чернівецьких музеїв архітектури і побуту та художнього. Спершу просто вишивали узори з журналів і брали їх у знайомих, що призводило до художньої еkleктики у їх виробах. Вишивки здебільшого брали свій початок з багатих традицій Буковини, Івано-Франківської, Львівської,

Тернопільської, Дніпропетровської областей. Згодом почали використовувати неповторне стильове розмаїття саме буковинської вишивки, що принесло їм заслужене визнання далеко за межами України. У 1989 році стали учасниками першого всесоюзного ярмарку, який відбувся у Москві. Шкільні кооперативи тут представлені лише трьома, а Україна - тільки "Голкою-чарівницею", що свідчить про високий рівень мистецької роботи буковинських школярів. Жителька Волгограда тоді написала: "Вперше бачу вироби шкільного кооперативу такої високої художньої якості в традиціях національного мистецтва. Це прекрасне починання. Докладу всіх зусиль, щоб у Волгограді також з'явилися паростки, подібні до ваших".

А ось враження педагога з Кіровограда, яка після передачі республіканського телебачення почала переймати досвід чернівецьких колег: "Я вчителька, тому повинна прищеплювати дітям любов до цього мистецтва. Але діти у мене складні. Більшість з них - із неблагополучних сімей. Зараз вони вчать у профтехучилищі, а раніше виховувались в інтернатах. У нас вишивання не так розвинуте, як в західних областях України, на Буковині. Але все роблю для того, щоб майбутні жінки не забували суто жіночого мистецтва... Рада, що мої дівчатка вже зробили свій малесенький внесок до 175-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка, 150-річчя видання "Кобзаря", вишили рушники в традиціях нашої області..."

Брав участь кооператив також в міжнародній конференції з питань розвитку учнівського бізнесу. Високохудожні вироби з використанням традицій народного мистецтва привернули увагу зарубіжних організацій, були заключені вигідні договори з французькими та канадськими організаціями. Виручена валюта стала надійною підмогою для дальшого розвитку кооперативу юних вишивальниць.

Проте діяльність кооперативу не обмежується лише виробничими завданнями, народногосподарськими проблемами. Це, насамперед, широке поле педагогічної діяльності - через виховання талановитих і національносвідомих дітей, формування національної художньої культури, через народне мистецтво, естетичне виховання, виявлення в учнів правильних поглядів на життєві цінності. Розвиток людини, - писав Д.І.Писарев, - можна визначити по тих предметах, які подобаються людині, в чому вона знаходить собі задоволення чи насолоду. Чим грубіша, неосвіченіша людина, тим нижче стоїть її природа в моральному

відношенні" (98.67).

Дидактична і методична цінність досвіду таких кооперативів в умілому поєднанні їх діяльності з уроками трудового навчання. Це дуже важливо, адже мова йде про свідомий розвиток юними кооператорами давніх традицій краю. І перші кроки до такого осмислення були зроблені саме на уроках. Учні не тільки вишивають, але й читають мову хрестиків, напівхрестиків, гладі, низинки, кручених та інших вишивальних швів. Елементи вишивки символізують на серветках, сорочках, рушниках, спідничках, кептарях то родюче поле, то священний вогонь, пов'язуючи цю глибoku семантику з віруваннями, уявленнями, смаками, традиціями своїх предків. Відбувається закономірний і природний взаємозв'язок з народознавством, історією свого народу. Виховний вплив такої форми народознавчої роботи полягає і в тому, що ученицям прищеплюють любов до суто жіночого і потрібного їм в майбутньому виду мистецтва. Важливо, що робота кооперативів - це і отримання максимальної економічної віддачі. Формується нелегкий процес навчання дітей тому, як самостійно заробляти трудовий карбованець, раціонально витратити його, що робить виховання дітей змістовнішим і предметнішим. Шкільні кооперативи стали кладовою педагогіки народознавства, оскільки прилучають дітей до прогресивних народних трудових і родинно-побутових традицій. У них містяться високі моральні цінності, важливі для сприйняття і засвоєння.

Аналіз зібраного нами матеріалу на досліджуваній території дозволяє стверджувати, що впровадження народознавства - як системи фундаментальних знань про свій народ - здійснювалось через історію рідного краю та свого народу, краєзнавство, народну педагогіку, свята й урочистості, народно-прикладне мистецтво, національні традиції, символи і символіку, усну творчість і фольклор. Ці людинознавчі галузі знань стали визначати зміст навчально-виховного процесу. Відбулось етнонаціональне формування особистості, без чого попередня школа так і не спромоглася успішно виховати учня з інтернаціональною орієнтацією. Адже відомо, що без виховання національної самосвідомості неможлива культура міжнаціонального спілкування. Саме для розв'язання цих важливих і складних проблем використовувалася така форма народознавчої роботи, як уроки народознавства, ведені в школах області. У доцільності зазначеного підходу переконують матеріали Кельменецького району. Тут в усіх школах за рахунок шкільного

компоненту введено народознавство як обов'язковий предмет, працюють факультативи з рідної мови та літератури, діють гуртки і студії з етнографії і фольклору, народної вишивки, ткацтва, в'язання, художнього читання, краєзнавства, художньої обробки дерева, пісні і танцю, народного театру. У школах відкрито курси народознавства "Берегиня", "Просвіт" за назвою книг відомого письменника-етнографа В.Т.Скуратівського. Цінність роботи, на наш погляд, полягає в активній участі батьків, громадськості, які, як народні умільці, є керівниками гуртків і студій, учасниками уроків народознавства, шкільних фольклорних і етнографічних свят. Проблему родинного виховання на народних традиціях тут вважали однією з найважливіших. Педагогічна позиція батьків стимулювала виховання за принципами народної моралі. "Я твердо переконаний, що найсильнішим стимулятором, який спонукає дитину до старанної праці, - писав В.О.Сухомлинський, - є слюдження її діяльності, облагороджування її бажанням принести радість дорогим рідним людям - мамі, татові" (124.548).

Найбільш своєрідно зуміли проявити себе у цій справі педагогічні колективи Дністровської неповної середньої та Зеленівської СШ (завдяки спільній роботі вчителів, учнів, батьків). В с.Дністрівка відкрито етнографічний музей "Джерело". Повчальним є те, що створенням фольклорного літопису займалися всі - від учнів, старших сестер і братів, до матері і бабусі. Педагогічна мудрість школи проявлялась в тому, що фольклор не вважали зниклим, не вивчали його через книгу і магнітофону стрічку, а через конкретну народну аудиторію, виконавця казки, легенди, притчі, пісні.

Взаємини учнів з народом, його майстерністю, настроями і почуттями створювали сприятливу атмосферу для духовного становлення дітей. Започатковувалися записи історії роду з родинних легенд, переказів, цікавих випадків з життя предків і власного. Хоча не всі вони мали художню історичну цінність, але безперечно їх пізнавально-виховна і дидактична цінність. Була написана історія села, а також народного хору, створеного в 1886 році. Загальними і популярними стали традиційні свята "Скриня моєї бабусі", "Свято рідного краю", "Пісенний дністрівський край", "Роде наш красний". В школі діє фольклорний ансамбль "Капелюшок". Докорінно змінилось і ставлення жителів села, батьків, колгоспу до школи. Вона стала справді народною.

Чільне місце, як засвідчують матеріали, у проведенні уроків

народознавства займали традиційні, але переосмислені на народознавчій основі, методи ілюстрації, самостійної роботи над фольклорними та етнографічними джерелами. Це спонукало до створення в області музеїв народознавчого спрямування. Шкільні музеї історії села стали осередками культури населених пунктів. Особливо змістовними вони були в Сергіївській НСШ Путильського, Клішконецькій СШ Хотинського, Товтрівській СШ Заставнівського, молдавській школі с.Бояни Новоселицького районів. Великою увагою місцевого населення, української діаспори за кордоном користуються створені за цей час музеї етнографії в Заставнівській СШ N1, Мариничівській НСШ і Семаківській школі-саду Путильського, Іванковецькій НСШ Кіцманського районів. Оригінально побудовані за своїм змістом музеї писанки в Усть-Путильській НСШ, народних промислів в Яблуницькій НСШ Путильського районів, музеї "Берегиня" в Долинянській СШ Хотинського, Чорнопотіцькій СШ Заставнівського районів, музей матері в Білівецькій СШ Хотинського району. В одинадцяти школах п'яти районів області відкрились у 1990 році музеї народознавства.

У практику навчально-виховної роботи впроваджувалась і така форма, як малі академії народних мистецтв з різноманітною мережею відділень. Вони розвивались у Заставнівському, Вишницькому, Кельменецькому, Ленінському районах.

Змістовно працює мала академія народних мистецтв Зеленівської СШ Кельменецького району, яка нараховує 10 факультативів. Понад 120 учнів займається тут музичним та художнім мистецтвом, традиційними для цієї місцевості ремеслами, повертаючи втрачені почуття любові до рідної материзни, очищуючи сумління, реалізуючи на практиці принципи В.Сухомлинського, який говорив: "Як гімнастика випрямляє тіло, так виправляє душу мистецтво. Пізнаючи цінності в мистецтві, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду". (127.544).

Необхідно зазначити, що відродження національної самосвідомості і культури через народознавство відбувалось з урахуванням етнічного складу населення області. Яскравим взірцем цього може слугувати робота єврейського недільного лицею, яка базувалась на розробленому спільно з єврейським товариством ім.Е.Штейнбарга народознавчому курсі "Історія єврейського народу". В ньому передбачалось вивчення, крім загальної історії, також історії євреїв Буковини, їхніх традицій,

звичаїв, народного фольклору. Спеціальні теми відводились для вивчення історії єврейських мов ідишу та івриту. Передбачалась екскурсійно-краєзнавча робота, яка не проводилась з часів закриття останньої єврейської школи. Активно залучались до викладання у лицей інтелігенції області і республіки. Це означало, що відбувалось не стільки розмежування за національною ознакою шкільної справи, скільки забезпечувалися мінімальні умови для того, щоб дитина будь-якої національності, що проживає на українській землі, могла задовольнити свої національно-культурні і духовні запити.

Впровадження народознавчих форм стимулювало процеси пізнання учнями навколишнього середовища, в якому вони перебувають. Разом з тим наші спотереження дозволяють зробити висновок, що в школах бракувало навчально-методичного забезпечення для проведення уроків народознавства. Тому для шкіл було підготовлено курс "Народознавство". Він складався з програми і посібника в трьох частинах: історія твого краю, мудрість народна, золоті руки твого народу і рекомендувались для початкової школи. Це закономірно, оскільки шкільний компонент змісту освіти, передбачає насамперед формування національної свідомості учнів в умовах конкретного соціально-культурного оточення. (56).

На вересень 1990 року за цією програмою і посібником працювали 25 класів в українських школах, 5 класів - в російських школах. У багатьох з них учні мали змогу вперше знайомитися під час уроків з традиційними заняттями людей буковинського краю (різьба по дереву, лозоплетіння, килимарство, ювелірні вироби, художній метал, кераміка, художні вироби із шкіри, ткацтво), яким присвячувались окремі розділи.

Теоретичне вивчення поєднувалось з практичною роботою. У школах з'явилися перші ткацькі верстати, зокрема в Путильському районі, де ткацтво було одним з традиційних занять населення. Обрядові пісні, колядки, щедрівки, гаївки, засівалки, обжинки позитивно впливали на збагачення духовного світу дітей.

Як тут не погодитись з директором Гнідинської школи Київської області В.В.Стрілько. "Переконана, - каже вона, - що не можна навчити любити іншу матір, коли не любиш рідну. Як би хто не бив себе в груди, що він за перебудову, це будуть лише слова, якщо в серці не маєш любові, пошани до свого родоводу, прагнення відновити те, що було надбане віками, і

розтоптане за короткий час”.

Проведені обстеження засвідчили, що 92% учителів початкових класів вважають, що уроки народознавства покращують моральне виховання школярів. Адже опановуючи народознавчий матеріал, учні засвоюють народний світогляд - систему поглядів, переконань, ідеалів, відображених у культурно-історичних традиціях.

Крім уроків народознавства, дальшому розвитку сфери гуманітарних і природознавчих знань про народ - його минуле, спадщину, мову, культуру, науку, освіту, національні традиції, етнічні особливості, економіку, географію, населення, клімат тощо - сприяло відкриття нових народознавчих факультативів, гуртків, спеціальних курсів. Зміст навчання і виховання збагатився за рахунок факультативів з етнографії України і Буковини, краєзнавства, фольклору, народного образотворчого мистецтва, народних ремесел, народної медицини, екології рідного краю, етики, мистецтвознавства, народної хореографії тощо. У порівнянні з 1986 роком на вересень 1989 року в школах області працювали факультативи по 17 напрямках, які раніше не велись, а в 1990 році до них додалися ще 31.

Зокрема: літературна Буковина, історія театру Буковини, румунська мова, єврейська національна культура, школа етичних наук, основи дизайну, мистецтво Буковини, історія релігії, історія Молдови, Червона книга Буковини, польська мова, єврейська мова (їдиш, іврит), туризм і рідний край, геологія і туризм, етнопедагогіка, квітникарство на Буковині та інші. Характерним для їхнього змісту роботи було максимальне використання місцевого краєзнавчого, літературного, історичного матеріалу, особливо фольклорного репертуару народної творчості та подальше його використання у навчальному процесі. Правильність такого вибору обумовлено дослідженнями вчених і спеціалістів. Як засвідчує практика шкіл Чехії, Югославії та інших країн, вивчення репертуару свого осередку - це найкоротший шлях до засвоєння національного репертуару загалом, до розуміння суті явищ, універсальності його функцій у житті народу. (82.20).

Школа ставала тією установою, де робилися спроби відвернути дітей від культурного примітивізму, національного нігілізму, виробити правильне ставлення до народної культури і мистецтва. Це було особливо важливо, оскільки виховна інфраструктура для виховання дітей за місцем проживання не

була підкріплена ні матеріальною базою, ні кадрами.

Для обґрунтування правильності і об'єктивності цього висновку проводились обстеження ряду районів в м.Чернівцях, вивчалась можливість позашкільного середовища на формування в дітей національної культури. Проведене дослідження і вивчення громадської думки школярів у житловому масиві “Південний” м.Чернівців засвідчують, що із 332 опитаних учнів 98% вважають, що умови в їхніх мікрорайонах для творчих занять відсутні, 85% заявили, що єдиним місцем відпочинку і проведення вільного часу є відеотеки, причому абсолютна більшість опитаних, включаючи дівчат, віддавали перевагу фільмам, головним змістом яких є насильство, секс, східні єдиноборства.

На цьому фоні 6% дітей, заняття яких пов'язані з рідною культурою, мистецтвом, роботою в студіях чи гуртках, характеризували ті складні умови, які сприяли розвитку бездуховності, негативних явищ в естетичному вихованні. Не кращі умови й на селі. Тому посилення народознавчої функції залишається значущим і проблемним завданням.

Значна увага приділялася і таким формам народознавства, як фольклорно-етнографічна діяльність, студіям народної творчості, народного співу, танцю, музики, образотворчого мистецтва. Виходили з того, що споконвіку саме вони виховували у підростаючого покоління глибокі естетичні почуття, сприяли формуванню народного світогляду.

Усе більшого поширення в області у другій половині 80-х років набували фестивалі мистецтв, свята пісні і танцю, у багатьох школах створювались фольклорні ансамблі, дитячі хори, репертуар яких мав народну тематику і якісно відрізнявся від репертуару дитячих колективів попередніх років. Це дало можливість якоюсь мірою компенсувати недоліки навчального процесу. Адже аналіз чинних підручників і посібників, програм переконував, що народна дидактика в них відображена не повною мірою. У програмах з музики, наприклад, майже не було українських народних пісень, музичних мелодій. У 1990 році в системі народної освіти області уже працювало 57 фольклорно-етнографічних ансамблів, 26 дитячих хорових колективів, 46 оркестрів духових і народних інструментів, 18 самодіяльних театральних і літературних студій, 214 гуртків дитячої художньої самодіяльності. Характерною особливістю дитячих колективів цього періоду було те, що їхній репертуар часто відрізнявся один від одного оригінальністю фольклорного жанру. Оригінальними

носіями фольклору за стилем виконання, художньою інтерпретацією дитячі колективи ставали не лише завдяки своєрідності конкретного етнічного життєвого осередку, але й в результаті великої збирацької роботи - фіксування репертуару співаків, знавців народних та календарних обрядів, казкарів, оповідачів, танцюристів. Художня обробка творчого матеріалу створювала завершеність творів, які вважались часто вже забутими. Пошуки талановитих виконавців фольклору в багатьох колективах ставали першочерговим завданням для вчителів, керівників, учнів. Ось, наприклад, дитячий колектив Підзахаричівської НСШ Путильського району "Джерельце". Ним вивчено й імпровізовано традиційне свято "Вихід на полонини", танці гуцульського краю. Під час підготовки до свята "Пісенні обереги мого дитинства" записано понад 700 коломийок (саме в коломийках В.Івасюк знайшов образ червоної рути). Тісні стосунки встановилися між учнівським колективом та вокальними, хореографічними групами дорослих. Ними репрезентовано на республіканському святі "Осінь весільна" та на міжнародному фестивалі фольклору гуцульське весілля. Репертуар "Джерельця" тісно пов'язаний з народною творчістю, мистецтвом, ремеслами. У процесі підготовки до свята "Роду нема переводу" створена карта "Осередки народної творчості на території села Підзахаричі". Встановлено, що тут є 12 творчих родів, які з покоління в покоління займаються різними видами мистецтва. (130.243).

У процесі роботи вивчено творчість багатьох талановитих українських, румунських, молдавських дитячих колективів; зокрема, у Волоці Глибоцького, Берегометі Вижницького, Товтрах Заставнівського, Гвіздівцях Сокирянського районів, СШ NN 9, 24, 7 м.Чернівців, чиє мистецтво відоме за межами України.

Предметом особливої уваги стали приклади сімейної народної творчості. Особливе виховне значення, як прояв справді народної педагогіки, мають створювані сімейні фольклорні колективи. За даними нашого обстеження, в області їх нараховується понад 30. Їхня творчість і діяльність спрямовується на відродження духовності народу, його історії, рідної мови, традицій, зміцнення культурного фонду нації. За приклад може служити сімейний колектив Питуляків з Розтоків Путильського району. З прізвиськом матері Василини Петрівни, батька Петра Івановича, їх синів Валентина, Руслана, Романа, Ярослава, Олександра і Петруся у багатьох буковинців асоціюється сімейна педагогіка, яка живиться корінням духовності народу, його мудрістю,

закладеними у піснях, музиці, звичаях. Сімейний колектив став візиткою краю на міжнародних фольклорних фестивалях. На фестивалі "Ленінградська весна" у 1990 році фахівці, почувши Петруся, - розповідав батько, - переконували мене, щоб залишив сина навчатися у спеціальній школі-інтернаті, зробити його професіоналом. Та хіба ми могли погодитись? Справді, рідна коліска, прадідівські струмочки, первозданність музики і пісень батьківського краю - найкраща школа.

Новою ефективною формою роботи з реалізації ідеї народності школи стали районні і обласні фольклорні свята. Спадкоємність поколінь, неперервність живої ниточки народної духовності - у пісні, танці, ремеслах - основна ідея дитячих фольклорних свят. Перше відбулось у 1987 році, а весною 1990 року в музеї народної архітектури - друге обласне дитяче фольклорне свято. Віднині подібні заходи стали на Буковині традиційними. У Чернівецькій області проходило також Всеукраїнське дитяче фольклорне свято.

Мелодії старовинних пісень і відновлені дітьми народні танці, різнобарв'я національних костюмів, вироби традиційних ремесел, страви буковинської кухні - характерна ознака таких заходів, як і безпосередня участь в них творчих професійних колективів, митців. Обласні свята відкрили нові імена фольклорних колективів Глибоцької СШ, Нижньопетрівецької Сторожинецького району, Брусницької Кіцманського і Погорилівської Заставнівського, Новодністровської Сокирянського, Берегометської СШ № 1 Вижницького районів, Чернівецьких шкіл №№ 13, 39, 10, які краще за інших побудували свої програми у відповідності з народними традиціями і обрядами. "Особисто я отримав від цього не тільки естетичну насолоду, високий емоційний заряд, а й неоціненну практичну користь, - ділився враженнями професор загального мовознавства з університету в м.Торонто, що у Канаді, Едвард Бурштинський, - записав, зокрема, оригінальні купальські і русальні пісні й хороводи".

Іншою рисою цих свят є вироби вигадливих умільців багатьох шкіл, які появились завдяки ентузіастам-педагогам, що органічно ввели в навчальні програми уроки народознавства, традиційних народних ремесел. Учителька математики Кам'янської НСШ Сторожинецького району Любов Василівна Васкул, керівник шкільного гуртка "Вишиванка" захопила вишивкою не тільки старшокласників, а й вчителів школи. Вишивки шкільного кооперативу "Буковинські візерунки" обласної школи-інтернату

для дітей-сиріт, експозиція старовинних зразків вишивки і ткацтва, сучасні дитячі вироби за узорами народного художника Георгія Гараса з Вашківської СШ Вижницького району - приклади прагнення розвинути неповторні традиції вишивки і ткацтва на Буковині.

Із наших спостережень випливає, що особлива педагогічна значимість таких заходів народного виховання полягає ось в чому: тут широко пропагуються починання і творчість не лише дітей, але й учителів, батьків щодо відродження сімейної етнопедагогіки. "Як ведуть себе ті, хто живе разом з дітьми, - говорив Я.А.Коменський, - розумно чи нерозумно, так привчаються жити і діти". (54.226). Це вкрай важливо, адже протягом попередніх десятиліть у суспільному житті посилилася дія факторів, що руйнували сім'ю, принижували її роль у вихованні дітей. Батьки забували культурно-педагогічні традиції, що зміцнювали родину, і тому виховували дітей аморальними. А всякі, навіть найменші відступи від мудрих заповітів народної педагогіки, калічать людські долі. Сім'я нині стала однією з найтяжчих ран нашого суспільства. Тому стрижневим питанням під час проведення таких заходів є участь в них творчих сімейних династій, від дошкільника до прадіда. Ось приклад сім'ї Домки Керстю з Топорівки Новоселицького району. На святі разом з мамою - сімдесятивосьмирічною Ганною Петрівною Мельничук, трьома дітьми жінка представила сімейну експозицію - барвисті вишивки, гаптовані киптарі, плетіння, розмальовані власноруч писанки.

Різьба по дереву з Вижницького, килими з Хотинського, писанки з Путильського районів створювали яскраві образи народного буття. Новий зміст дитячих свят має неабияке значення для формування особистості. З їхньою допомогою з дітей виховується народ, продовжувач його духовності. Формується естетика пізнання краси, яка спрямована на творчий розвиток справ, створених їхньою працею. Наші спостереження свідчать про те, що за останній період активізація використання скарбів української, молдавсько-румунської етнопедагогіки відбулась і завдяки відродженню традицій новорічних, різдвяних свят з колядою, щедрівкою, маланкою, віншуванням, вертепами, що славлять працю, сімейну злагоду, добро й людську порядність. Дедалі частіше почали використовуватися народні прислів'я, приказки, етичні повчання, притчі, казки, легенди.

Обґрунтовуючи важливість і доцільність таких форм і напрямків народознавства, зокрема в естетичному вихованні, слід

зазначити, що нині необхідна цілісна система народного художньо-естетичного виховання на всіх етапах освіти. Перш за все, потрібні кадри, які б на кожному етапі розвитку учнів могли б шляхом народного мистецтва реалізувати ідею - робити школу справді народною. Дістервег писав, що одне із головних завдань - це знання вчителем національного характеру і наявність у самого цього характеру. (30.235). На жаль, сучасна школа ще не має не тільки сучасних навчальних програм і підручників, але й учителів, які б забезпечували реалізацію ідеї гуманізації школи через народне мистецтво, музику, культуру.

Пошук доступних, зрозумілих форм естетичного виховання через народне мистецтво розвиває в учнів й естетичне сприйняття оточуючого світу. Велике і значиме громадське почуття, одна із сторін соціальності людини, яка протистоїть почуттю національної винятковості і шовінізму, воно розвиває в людині терпимість у ставленні до інших маловідомих культурно-історичних або інших епох. (16.34).

Взаємоповагу і розуміння між людьми різних національностей Формують педагогічні колективи, які пришеплюють учням шану і любов до історії, культури, мистецтва іншого народу. В українських школах: Лужанська СШ Кіцманського, Котелівська СШ Новоселицького, СШ NN 8, 27 Ленінського районів відкрились і працюють музеї Шукшина, Пушкінські і Єсенінські класи.

У російськомовних школах Чернівців працюють Шевченківські класи. Історія народного українського театру вивчається в російській школі N1 ім.М.Емінеску. У програмі: зустрічі з артистами Українського драматичного театру ім.О.Кобилянської, перегляд і обговорення спектаклів; театр і твори Ю.Федьковича, С.Воробкевича; джерела народного театального гумору, веснянки, колядки, щедрівки, українські вечорниці; конкурси театральних імпровізацій тощо. 74% учнів школи дуже схвально ставляться до таких форм роботи. У Вижницькій російській школі N2 введено курс української музики який веде заслужений діяч культури України, керівник народного ансамблю "Смерічка", а новий курс історії мистецтва України в 6-11 класах - народний художник.

Матеріали дозволяють простежити процес впровадження в практику літературного, історичного краєзнавства - складової педагогіки народознавства. Розуміння культури, історії народу починається з найменших літ із пізнання навколишнього середовища, в якому перебуває дитина, рідного села чи міста.

Участь у краєзнавчій роботі давала можливість прилучити до справ батьків, старших, духовних джерел народу.

Змістовнішою стала робота педагогічних та учнівських колективів з вивчення історії, міст, сіл, вулиць, особливо місць, пов'язаних з життям і діяльністю відомих, а також несправедливо забутих громадських діячів, вчених, письменників, художників. За період 1986-1990 рр. ряду вулиць міст, шкіл, сіл присвоєно імена діячів українського, румунського, молдавського, російського, єврейського народів, відкрито пам'ятні дошки: О.Кобилянської, Ірини Вільде, М.Емінеску, Є.Ярошинської, Б.Хиждеу, С.Воробкевича, Д.Загула, О.Маковея, Й.Шмідта.

Спільна пошукова діяльність учнів української Керстенецької школи Хотинського району і молдавських Диновецької, Верестянської шкіл Новоселицького району допомогла в с.Керстенцях відкрити шкільний музей, де зібрано матеріали про життя і творчість відомого молдавського письменника Богдана Хиждеу, упорядковано родинне кладовище письменників, встановлена меморіальна дошка.

Формування національної свідомості, усвідомлення учнями себе представниками певного народу, носіями і продовжувачами національної культури стало основним у діяльності літературних та історико-краєзнавчих об'єднань. Невідривно від нього у поведінкові норми закладалась повага до представників інших національностей. Саме такий характер носило краєзнавство у Чернівецькій СШ №1 - найстарішому учбовому закладі, якому в 1988 році виповнилось 180 років. Учнівські клуби ім.Штерна, "Земляни" провели значну роботу навколо колишніх випускників, які увійшли у світову історію - класика румунської літератури М.Емінеску, українського письменника С.Воробкевича, австрійського письменника Карла Францоца, братів Штерн - вчених і героїв Іспанії, лауреата Ленінської премії В.Стружинського та ін.

У 1989 році, оголошеному роком М.Емінеску, школі присвоєно його ім'я, відкрито шкільний музей, зібрано багатий архівний літературний матеріал, встановлено тісне співробітництво з літературно-краєзнавчими музеями ім.Д.Кантеміра в Кишиневі, М.Емінеску в Бухаресті та Іпотештах в Румунії. Тут проводяться свята вулиці, організовуються зустрічі з зарубіжними делегатами.

Завдяки літературно-мистецькій діяльності учнівських об'єднань в Чунькові і Веренчанці Заставнівського району створені краєзнавчі музеї, відзначені ювілеї 200 і 130-річчя

відкриття тут перших українських шкіл. Зібрано матеріали і описи про їх учителів-засновників. Народу повертаються втрачені і забуті імена, а селам і школам - літературні традиції.

Проведення походів та екскурсій по рідному краю, вивчення його історії, насамперед рідного села, ознайомлення з доколишніми пам'ятниками давньої і недавньої минувшини, з культурними надбаннями своїх попередників дало змогу юним краєзнавцям, слідопитам, книголюбам Веренчанської СШ зібрати цікаві матеріали, відкрити нові сторінки життя і творчості І.Вільде, Д.Макогона, І.Бажанського, М.Марфієвича, які жили і творили в їхньому селі. Було створено шкільний клуб ім.І.Вільде, розроблені літературно-краєзнавчі стежки по Чернівецькій, Івано-Франківській, Львівській областях, зібрано понад 200 книжкових публікацій, включаючи зарубіжні, 60 документальних фотографій, автографи, особисті речі, кілька десятків розповідей, записаних на магнітофонну стрічку. Її ім'ям названо школу.

Народознавчі тенденції обумовлювали нові форми літературного краєзнавства. Стала відомою далеко за межами Буковини і України діяльність літоб'єднань "Тронка", "Данко" з української школи с.Звинячів і Чернівецької СШ №3. Підтримуються стосунки з 426 письменниками країни, зібрані унікальні твори, фоторозповіді, створення меморіальних куточків на Буковині, пошукова робота, історико-культурні походи "Шляхами сторінок прочитаних книг".

Матеріали дослідження підтверджують, що засвоєнню учнями народної культури, національних традицій сприяли контакти з творчими колективами театру, філармонії, художніх музеїв. Ефективними формами виявились музичні лекторії, започатковані в семи сільських районах, в яких навчалось 2750 учнів, гуртки художнього слова, ораторського мистецтва, театральні студії. Національному художньо-естетичному вихованню сприяла розроблена нами разом з творчими організаціями програма. Запроваджено цикл тематичних екскурсій, пересувних виставок, зустрічей з художниками, що пропагував твори образотворчого, народного та декоративно-прикладного мистецтва Буковини. Робота скеровувалась на залучення учнів до пізнання ними історії національної й світової культури. На це також було спрямовано дні образотворчого мистецтва, відкритих дверей, дню музею, знайомство з творчістю митців Буковини в художніх майстернях. Пересувні виставки дають змогу постійно знайомити дітей з експозиціями і вернісажами музею, включаючи сільські школи.

Серед позитивних явищ відзначимо також ведення в школах нуківими співробітниками музеїв лекторіїв з історії культури України та Буковини. Програми спрямовані на поглиблене вивчення гуманітарних сфер української культури, насамперед через мистецтво рідного краю: народне та декоративно-прикладне мистецтво Буковини, художні особливості одягу та килимів, буковинська вишивка, мистецтво писанки, художнє різьблення, український живопис 18-20 ст., творчість художників Буковини, кераміка, пейзажі та натюрморти. Популярністю в школах користуються виставки "В гостях у картини". Маємо підстави стверджувати, що співпраця стала поштовхом до створення в багатьох школах художніх виставок, експозицій народного побуту, мистецтва, дитячої творчості.

Проведений нами аналіз діяльності шкіл за період 1986-90 рр. свідчить про підвищення інтересу учнів до історії і творчості рідного краю. В цей час створюються літературні кімнати, куточки пам'яті, виготовляються літературні карти Буковини, ведуться словники говірок, записуються легенди, повір'я, проводяться свята "Рідне слово", кабінети української мови оформляються в народному стилі, активізуються стосунки з українським зарубіжжям.

У Вашковецькій СШ Вижицького району заснований стипендіальний фонд ім.І.Бажанського - українського письменника Буковини, першого директора місцевої школи. Стипендія видається кращим учням 9-11 класів за рішенням комісії, в яку входять, крім учителів, представники літературної громадськості, батьки та учні. Такі ж стипендії запроваджені в Кіцманському, Заставнівському, Садгірському районах.

Почалось вивчення родоводу сімей. Вперше за багато десятиліть педагогіка народознавства сприяла на Буковині відродженню ідеї родоводу, щоб від народження родина, родичі, рід супроводжували людину протягом усього життя. Від роду до народу, нації. Такий шлях розвиває в учнів національну самосвідомість, громадянську зрілість, патріотизм. Знання дітьми родоводу виховує в них честь і гордість за своїх предків. У 1987 році в 23, а в 1990 - в 67 учнівських колективах області вели пошукову роботу навколо історії своїх сімей, пізнаючи свій родовід, по батьковій і материнській лінії, генетичне коріння. Батьківська хата, сад, родинний берег і криниця, матеріальні і духовні надбання предків - все це формувало в учнів гордість за свій рід, виховувало культ батька і матері. В Клішковецькій СШ

Хотинського району відкрився перший в області музей сім'ї.

Через родинне виховання, сімейно-побутову культуру кожний народ відтворює себе, свою духовність. Сімейна педагогіка виступає як головний чинник етнізації особистості. З приводу значимості етнопедогогіки фахівці підкреслюють, що причина нового кризового стану - в бездуховності, що виникла від нехтування етнопедогогікою, яка віками формувалася в середовищі народу і завжди надійно охороняла материнство і дитинство, забезпечувала етнізацію дітей, генетичну спадкоємність поколінь. Отже, майбутні суспільства за традиційною, здоровою сім'єю, побудованою на духовних засадах народної моралі, знанням народної філософії. І тому закономірно, що справжня родинна етнопедогогіка почала відроджуватись, ґрунтовно вивчатись, збагачуватись і наполегливо застосовуватись.

Демократизація суспільства, тенденції на відновлення української державності дали можливість привертати увагу школярів до життя і творчості відомих діячів, незаконно принижених і репресованих у період сталінізму і духовного застою. В духовний світ дітей повертаються люди, які все своє життя чесно служили отчому краю, зокрема, Д.Загул - відомий український письменник, вчитель і громадянський діяч Буковини, С.Воробкевич, І.Миколайчук, В.Івасюк.

До 100-річчя від дня народження Д.Загула його іменем названа середня школа в с.Мілієво Вижицького району, створено шкільний літературний музей поета, на шкільному подвір'ї встановлено його пам'ятник. Чернівецькому педучилищу присвоєно ім'я О.Маковея - педагога, письменника, борця за національне і соціальне визволення трудящих Буковини, а Брусницька СШ Кіцманського району носить ім'я відомого кіномитця І.Миколайчука.

Краєзнавча робота підтримувалась місцевими органами влади. У 1989 році прийнято спеціальне рішення Чернівецького облвиконкому "Про увічнення пам'яті видатних людей та подій і взяття на державний облік та охорону нововиявлених пам'ятників історії та культури".

Цей різновид краєзнавчої роботи поки що лише на початку становлення, але надалі займе своє чільне місце, оскільки йдеться про історію далекого і близького минулого народу Буковини, як однієї з важливих сфер формування національної самосвідомості.

Порівняльно-зіставлювальний аналіз, спостереження за процесами розвитку національних шкіл через народознавчу роботу, з'ясування внутрішніх і зовнішніх чинників, а також шляхів національного відродження в системі шкільної освіти дають ключ до розуміння реалізації принципу народності в умовах багатонаціонального регіону. Слід розглядати педагогіку народознавства надзвичайно важливою для оновлення змісту освіти, оскільки етно-національне формування особистості сприяє вихованню національної самосвідомості школяра, національної психології характеру, культури, міжнаціонального спілкування.

Проте складність полягає в умінні шкільної практики застосовувати традиційні і нові методи виховання на народознавчій основі. Одна з причин - недостатня підготовка вчителя до народознавчої роботи, це майже не враховується в системі підвищення кваліфікації, особливо в умовах багатонаціональної області. Освітній і професійний рівень вчителів образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання зростає дуже повільно, він найнижчий серед інших категорій.

Досить слушними з погляду проблем є міркування щодо удосконалення навчальних планів і методик підготовки вчителів в педагогічних інститутах і училищах, не кажучи вже про університети.

Реалізуючи ідеї народності і гуманізації, необхідно, на наш погляд, збільшити кількість годин на предмети художньо-естетичного циклу: народне образотворче мистецтво і музики, хореографію, історію культури, архітектуру, дизайн, будувати трудове навчання на основі народних промислів, відкривати класи і школи гуманітарно-естетичного циклу.

Разом з тим, матеріали дослідження засвідчують, що в багатьох педагогічних колективах Буковини при нинішніх умовах вмilo використовують різноманітні форми народознавчої роботи з учнями. Гуманітарні і краєзнавчі літні школи, уроки народознавства, літературні студії, фольклорно-етнографічна діяльність, фольклорні фестивалі, шкільні кооперативи народних промислів, малі академії народних мистецтв, факультативні курси і гуртки народознавства, активне впровадження родинної етнопедагогіки, звичаїв та обрядів, нарешті, нові типи навчальних закладів - гімназії, ліцеї. Недільні школи дали можливість ефективно реалізовувати національні компоненти загально-освітніх шкіл. Застосування прогресивних народних традицій -

культурних, духовних, моральних, сімейно-побутових, забезпечували повноцінний розвиток особистості. Учні стали проявляти значно більший інтерес до народної культури. Слід сказати, що на початок 1990/91 навчального року 48,3% вибраних нами навчальних курсів були народознавчого художньо-естетичного циклу. Із 93 назв факультативів таке спрямування мали 23 (в 1988- 10). Значний розвиток одержали народні промисли. В 30 школах області займалися народною вишивкою, 19 - художньою обробкою дерева, 21 - в'язання, 3 - ткацтвом, 3 - художньою керамікою, 5 - художньою обробкою металу, діяли 6 учнівських кооперативів. З'явилися нові учнівські творчі колективи, дитячі краєзнавчі студії, фольклорно-етнографічні ансамблі, в т.ч. сімейні і головне, оригінальні твори народного жанру, учнівські роботи, дитячі літературні збірники, у 1990 р. учнівська мистецька робота із Сторожинецького району була відзначена в Парижі золотою медаллю.

Пильніша увага стала приділятися у школах естетиці середовища, яке має неабияке значення для виховання дитячих почуттів і смаків. художнє оформлення в народному стилі екстер'єра, інтер'єра, рекреації, приміщень, кімнат народознавства. Про важливість впливу середовища на почуття і розум учнів говорив у свій час Ян Коменський. Бажано, якби в кожній школі, - писав він, - зберігались попередньо заготовлені рідкісні і відсутні вдома речі, щоб всякий раз, коли про них потрібно говорити учням, вони могли б їм бути представлені. (55.28). Цьому сприяли створені в області народознавчі музеї етнографії, писанкарства, сім'ї, народних виробів. Разом з тим, проведені дослідження визначили ще недостатній рівень ознайомлення учнів з національною культурою, примноженням і збереженням її школою. Актуальність цієї проблеми засвідчують одержані результати. Лише 8,6% респондентів (432 опитаних) відповіли, що школа виконує цю роль в достатній мірі. Правда, 43,3% їх відзначили, що процеси національного відродження в школах останнім часом значно активізувалися.

Узагальнюючи практику народознавчої роботи в школах Буковини, слід сказати, що вона стала одним із найважливіших напрямів їх діяльності. Народознавство, основи якого шліфували століттями народною мудрістю, значно глибше впливає на емоційну сферу школярів, формує позитивні мотивації практичних дій, його впровадження якісно змінює навчально-виховний процес. Для Буковини це було особливо важливим.

Оскільки багатонаціональний склад населення обумовлював процеси національного відродження народів як надійний заслін бездуховності, історичному безпам'ятству, недовір'ю між людьми різних національностей. Національна школа виступає значимим фактором відродження нації, виховання в молоді почиття національної самосвідомості і гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, нижчості, відступництва від своєї нації. (145.15).

2. РОЗВ'ЯЗАННЯ МОВНИХ ПРОБЛЕМ В БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІЙ ОБЛАСТІ

Серед головних чинників, які формують національну школу, надзвичайно важливою сферою впливу на стан національної самосвідомості учнівської молоді була, є і буде рідна мова. Вона не просто засіб спілкування, не лише джерело інформації про оточуючий світ. мова - це життя народу з його споконвічною історією, культурою, традиціями. Із втратою мови рветься найголовніша ланка, яка зв'язує кожний народ, порушується наріжний педагогічний принцип - важливість оволодіння дитиною рідною мовою у природному середовищі. Бо саме рідна мова дає речам оточуючого світу первинну визначеність. Скільки б мов потім не вивчила людина, новий національний образ світу вже не виникає. Істинна любов до своєї країни, - писав К.Паустовський, - немислима без любові до своєї мови. Байдужість до мови проявляється найповнішою байдужістю до минулого, теперішнього і майбутнього свого народу. (88.197).

При аналізі економічних та організаційно-педагогічних передумов становлення і розвитку національних шкіл на Буковині нами частково висвітлена проблема, пов'язана з денационалізацією шкільної справи, яка завдала тяжкої шкоди національним мовам. У зв'язку з цим підкреслювалась значимість створення оптимальної мовної мережі шкіл, а також інших навчально-виховних закладів, яка б задовольняла національно-мовні потреби населення багатонаціонального краю. Проте розвиток національних шкіл, на нашу думку, передбачає вирішення значно ширшого кола мовних проблем, ніж удосконалення мовної мережі. Вдалося вичленити ряд питань, вирішення яких позитивно впливає на розвиток національних шкіл Буковини, підвищує статус рідної мови, сприяє вихованню учнів з глибокою національною свідомістю. До них ми віднесли:

необхідність розширення мережі шкіл і класів з поглибленим вивченням рідних мов; вивчення мов при відсутності національних шкіл, зокрема, польських, єврейських; підвищення ролі української мови в школах національних меншостей; одне з найскладніших питань для румунських і молдавських шкіл - впровадження латинської графіки. Відкритою залишалася проблема місця і ролі в навчальних програмах національних шкіл російської мови у зв'язку з державністю української. Ігнорування цими та іншими позиціями щодо мов ускладнювало реалізацію національного і регіонального компонентів у змісті освіти.

Аналіз матеріалів за 1970-1985 роки засвідчує, що в школах області не було спеціалізованих класів, шкіл з поглибленим вивченням рідної мови і літератури для основних етнічних груп населення Буковини - українців, румунів і молдаванів. Разом з тим в школах з українською, румунською (молдавською) мовами навчання виховувалось 82% учнів. На середину 80-х років поглиблено вивчалась фізика, математика, хімія, біологія, російська та іноземні мови.

Такий стан значно звужував можливості впливу школи на становлення духовного відродження національних шкіл, не сприяв розвитку здібностей дітей, схильних до вивчення рідної мови і літератури. Адже у кожної дитини, - писав В.О.Сухомлинський, - дремають задатки якихось здібностей. Ці задатки як порох, щоб їх запалити, потрібна іскра (128.343). Тим більше, що духовний розвиток школяра нерозривно пов'язаний з розвитком його мови. Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сфери її духовного життя. (122.319). Отже, виникла необхідність розвитку таких шкіл і класів. Це передбачала розроблена нами програма, яка почала реалізовуватися з 1986 року.

Вперше в 9 школах запроваджено поглиблене вивчення української мови і літератури, в 2 - румунської (молдавської). У 1987/88 навчальному році серед 20 шкіл, додатково відкритих з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів, кожна третя була з мови і літератури. В наступному році уже працювало 29 таких шкіл із 91, що становило 32%. (26.1156.17). У 1989 році у 22 школах поглиблено вивчалась українська мова та література, у 9 - російська, у 4 - румунська (молдавська), або в кожній четвертій загальноосвітній школі такого типу.

Значно посилюється статус рідних мов за рахунок цілеспрямо-

ваного використання факультативних занять, мережа яких розширилась більш як у два рази. Особлива увага приділялась молдавським, румунським школам. Адже навчальний план тут відрізнявся, скажімо, від шкіл з українською та російською мовами насамперед меншою кількістю годин, відведених на рідну мову і літературу.

Школи	Рідна мова	Література	Разом
Українські	1 варіант - 46	20	66/70
	2 варіант - 50		
румунські (молдавські)	44.5	17	61.5

Окрім цього, слід враховувати, що курс літератури до 40% містить матеріал з української літератури. Тому як один із шляхів вирівнювання становища ми вважали факультативний варіант. У 49 школах працювали в 1989/1990 н.р. 286 факультативів, в яких навчалося 5448 дітей, або кожний четвертий учень молдавських та румунських шкіл. У Новоселицькому районі, наприклад, у 1990 році в усіх 25 молдавських школах працювало 106 факультативів з рідної мови. Аналізуючи стан справ, прийшли до висновку про необхідність ширшого їх використання в школах, які працюють в умовах багатонаціонального населеного пункту, де є частими змішані шлюби. Насамперед це стосується частини українських, румунських, молдавських сіл, де школа, як правило, з однією мовою навчання не могла сповна задовольнити національно-культурні потреби населення, а перспектива відкриття класу, тим більше, ще однієї школи не завжди була реальною. Виходячи з цього, в ряді шкіл з румунською (молдавською) мовою навчання Новоселицького, Глибоцького районів створювались факультативи української мови, а в українських школах п'яти районів (Сокирянського, Новоселицького, Хотинського, Глибоцького, Сторожинецького) - факультативи румунської (молдавської) мови.

Позитивним, на наш погляд, було рішення про відкриття в центральній частині міста Чернівців класів з румунською мовою навчання на базі СШ N 5, адже всі три школи румунською мовою навчання розташовані на його окраїнах. Звичайно, це не задовольняло національні інтереси румунсько-молдавського

населення. Тому стало доречним відкриття такої школи в центральній частині міста, що дало можливість задовольнити мовно-культурні запити населення, зменшити соціальну напругу серед населення.

Інший шлях, запропонований для посилення ролі рідної мови у змісті навчання, полягав в удосконаленні навчальних планів. Спільно з творчою групою були проаналізовані в ретроспективі і на майбутнє навчальні плани, підготовлені конкретні пропозиції в 1988-1990 роках МНО УРСР, які були враховані. Внаслідок цього збільшено на 3 години час на вивчення рідної мови, стільки ж часу виділено для курсів за вибором та профільного навчання.

Разом з тим збільшення кількості шкіл гуманітарного спрямування з різними мовами навчання, класів і шкіл з поглибленим вивченням, розширення мережі мовно-літературних факультативів не завжди якісно забезпечувалося в навчально-методичному плані. Тому доцільною вважалась участь вчених і письменників у підготовці рекомендацій, які б посилили вивчення мовно-літературного компоненту в тій частині, яка стосується регіонального рівня. Творчим колективом у 1991 році завершена робота над підручником "Українські письменники Буковини", в який включені твори 20 найталановитіших письменників XIX-початку XX ст.: Ю.Федьковича, О.Кобилянської, С.Воробкевича, Г.Воробкевича, Є.Ярошинської, І.Бажанського, І.Діброви, І.Синюка, Д.Харов'юка, Д.Макогона, К.Малицької (Віри Лебедової), С.Яричевського, Т.Галіпа, О.Маковея, Остапа Вільшини, М.Марфієвича, а також твори 22 українських письменників Буковини сучасного періоду.

Позитивно вплинули на якість і зміст навчання української мови (особливо літератури) посібник "Література українського зарубіжжя", підготовлений чернівецькими вченими, "Літературна Кіцманщина", виданий творчою групою вчителів Кіцманського району.

Для розширення можливостей поглибленого вивчення української літератури за нашими пропозиціями колективом вчителів Садгірського району розроблена комплексна програма поглибленого вивчення української літератури з інтеграцією знань з образотворчого мистецтва, музики, художньої праці та народних ремесел.

Для вчителів шкіл з румунською мовою навчання видається підручник "Румунська література на Буковині і в Закарпатті 18-20 ст."

У зв'язку з важливим соціолінгвістичним моментом в історії румунської мови - повернення населенню нашого краю її етимологічної латинської графіки - виникла гостра необхідність в розробці нових мовних навчальних посібників. Ці обставини визначили підготовку (за нашим замовленням) чернівецькими вченими орфографічного шкільного довідника, який вміщує понад 10 тис. слів загальнонавчальної лексики, найбільш вживані терміни із широкою орфографічною і морфологічною інформацією.

Ці та інші факти свідчать про конструктивність підходів педагогів, вчених, творчих працівників щодо підвищення ролі рідної мови і літератури у змісті освіти.

Зрозуміло, що економічні, соціальні, педагогічні умови для розвитку національних шкіл не були однаковими, проте робилися важливі кроки для відродження духовності як українського, так і неукраїнського населення області.

Зважаючи на культурно-регіональні особливості краю, національний склад населення, мовна проблема для Буковини ставала особливо актуальною. Такі національності, як євреї, поляки жили в умовах перерваного ланцюга духовності, оскільки не було жодної школи чи класу, де можна було навчати дітей рідною мовою. Разом з тим відомо, що навчання дітей рідною мовою значно поліпшує процес засвоєння ними знань. Цей незвичайний педагог - рідна мова - не тільки навчає багато чого, - зазначав К.Ушинський, - а й навчає напрощуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом. (135.124).

Аналіз статистичних даних за 1989 рік засвідчував, що із 4700 поляків найбільше їх проживало в м.Чернівцях, Сторожинецькому і Глибоцькому районах. Саме тут розпочалося відродження польської мови. Розглянувши питання демографічного складу, навчально-методичного та кадрового забезпечення, вивчивши громадську думку, ми вважали, що на перших порах найдоцільнішою формою є вивчення польської мови на рівні факультативів. Вперше в Чернівцях, Сторожинці, Петрівцях, Красношорах, Клинівці, Глибокій, Порубному почалось викладання польської мови при активній підтримці товариства польської мови і культури ім.А.Міцкевича. Сприяли удосконаленню факультативних занять тісні стосунки з польськими вузами, освітянськими організаціями. Окремі вчителі підвищували свою кваліфікацію в інституті філології польської Вищої педагогічної школи у Кракові, школи одержували букварі, казки, оригінальні твори польських авторів для старших учнів.

Окремі старшокласники зараховуються слухачами підготовчого факультету у Перемишлі, вступають до польських вузів. Групи дітей відпочивають у польських таборах, одержують добру мовну практику.

Організаційно-педагогічна робота щодо становлення польської мови значно стимулювала процеси духовного відродження польського населення. Усвідомлювалась згубність педагогіки, яка ігнорує національну культуру. Хоча думка, висловлена на Пленумі Держкомітету СРСР по народній освіті, що "коли шкільна педагогіка йде врозріз з народною педагогікою, коли виховання не базується на національній культурі, звичаях і традиціях, рветься коріння, зникає національна пам'ять, відбувається затримка формування особистості, втрата людської гідності, моральних якостей, почуття краси, добра і милосердя, без яких немислимий патріотизм та інтернаціоналізм (120.11) є близькою до істини, проте офіційна політика у тодішньому державницькому просторі на практиці була іншою.

Завдяки факультативам стали успішніше розвиватися культурні зв'язки з самодіяльними колективами Польщі, вченими, зокрема, з професором Варшавського університету Казиміром Фелешком, автором публікації "Польська мова Буковини". Перші кроки на шляху відродження національної польської школи на Буковині позитивно оцінюють офіційні представники Польщі. Ось що сказав на одній із зустрічей в Чернівецькому муздрамтеатрі ім.О.Кобилянської керівник консульського відділення у Львові Януш Лукашевський: "Ми покладаємо великі надії на подальший розвиток наших зв'язків не лише в галузі культури, а й у сфері науки, виробництва і економіки. Ми сподіваємося, що діти, які сьогодні навчаються польської мови в Чернівцях, з часом прийдуть до Польщі, щоб одержати вищу і середню освіту. А діти польських українців, у свою чергу, навчатимуться на Україні. Це взаємозбагатить наші здобутки".

На початку 1989 року нами разом з товариством єврейської культури ім.Е.Штейнбарга була проведена широка підготовча робота по організації вивчення в школах м.Чернівців єврейської мови. Проводилися дослідження, опитування. Ініціатори радилися з батьками, вчителями і самими дітьми. Дійшли висновку, що найкомпактніше діти єврейської національності навчаються в СШ N 1 м.Чернівців. Саме з цієї школи і почався своєрідний лікнеп з відродження своєї мови дітьми єврейської національності, яка здавна представлена у палітрі Буковини. Адже

єврейське населення з'явилося на території сучасної України ще в епоху раннього феодалізму. Уже в X-XIII ст., за часів Київської Русі існували громади слов'яномовних євреїв, а в XVI-XVII ст. з'являються переселенці з Польщі - ашкеназі, які розмовляли мовою германської групи - ідиш. (90.44). Саме на ідиш записалося понад 70 учнів шостих-одинадцятих класів. До речі, десятеро з них - українці та росіяни. Хтось, - як відзначалось в місцевій пресі, - прийшов разом із друзями, інший хоче знати, крім рідної, ще й мову своїх сусідів та знайомих.

До викладання нами одержано понад 300 підручників, розроблено методичні рекомендації, вчителі стажувались на курсах ідишистів в Одесі та Києві. Консультував педагогів, а також вів окремі заняття відомий єврейський письменник Йосип Бург.

Складність у розвитку єврейських факультативів полягала, на нашу думку, не лише в питаннях відсутності кадрів, навчально-методичного забезпечення, але й у національному нігілізмі щодо своєї мови і культури. Адже із 15671 євреїв, які проживали у 1989 році в Чернівцях, тільки 4130 (26,4%) вважали рідною мовою мову своєї національності, 11404 (72,8%) - російську, 130 (0,8%) - українську (107.141).

Окрім того, частина єврейського населення вивсловлювалась за вивчення дітьми івриту, що зумовлено міграційними процесами, налагодженням контактів з Ізраїлем, бажанням знати державну мову. Керуючись гуманними принципами, органи освіти сприяли, щоб факультативи і гуртки івриту розпочали працювати. Перші такі факультативи відкрились при двох школах та обласному Палаці піонерів. Окрім того, спостереження за процесом розвитку єврейської мови засвідчили про можливість відкриття єврейської школи з 1991/1992 н.р. Для цього були розроблені навчальні плани, виділено приміщення, вивчено громадську думку серед єврейської общини щодо національної школи, децю неоднозначної. Стимулювало процеси відродження єврейської мови, національної культури і відкриття літньої єврейської школи.

Не менш важливою проблемою було для нас вивчення української мови у національних школах - російській, румунській, молдавській. В останніх двох українська мова загалом не вивчалася, а в російській значна частина дітей і батьків відмовилась від її вивчення, що дестабілізувало навчальний процес, вносило недовір'я в міжнаціональні стосунки. Аспекти розв'язання цієї проблеми закріплено в Законі "Про мови в

Українській РСР", який вступив в дію з 1 січня 1990 року.

Але задовго до прийняття Закону в навчальних закладах області нами було розгорнуто роботу щодо забезпечення розвитку української мови, відродження всіх її функцій. Хоч ситуація в області, на відміну від інших регіонів республіки, не була критичною, проте викликала тривогу. У школах з російською мовою навчання значна частина школярів не виправдано звільнялась від вивчення української мови (тут багато залежало від бажання учнів та батьків). Проведене обстеження в 1986 році засвідчило, що із 20346 дітей, які навчались в російськомовних школах Чернівців, 1947, або 9,5% були звільнені від вивчення української мови. Причому значна частина таких учнів за національністю були українцями, 38,6% - росіянами, 8% - євреями, решта молдавани, румуни та інші національності.

Подібне ставлення до української мови не сприяло культурі міжнаціональних відносин, породжувало національний нігілізм, дестабілізувало навчально-виховний процес.

Спостереження дозволили дійти висновку, що найбільш прийнятною формою діяльності є роз'яснювальна робота в педагогічних колективах, серед батьків та дітей, активне використання преси, місцевого телебачення та радіомовлення. Педагогічне, суспільно-політичне обґрунтування цієї проблеми було дано нами в ряді виступів по республіканському та обласному радіо і телебаченні, в публікаціях журналу "Радянська школа", газет.

Замість жорсткого адміністрування, яке принижувало і людей, і саму українську мову, з 1986/1987 навчального року створюються педагогічні умови для її розвитку. В Першотравневому, Ленінському районах Чернівців відкриваються факультативи для оволодіння усною і писемною мовою як для учнів VII-VIII, так і IX-X класів. Факультативна робота поєднувалась із здійсненням внутрішньої диференціації на уроках з дітьми за індивідуальною програмою. До труднощів, на наш погляд, в реалізації цього завдання слід віднести такі проблеми: необхідність додаткового фінансування, відсутність спеціальних програм, факультативних посібників для ефективного оволодіння українською мовою, інерція окремих керівників та педагогічних колективів.

Конструктивність роботи із впровадження української мови в російські школи проявляються в удосконаленні змісту навчання, урізноманітненні форм і методів її вивчення через гуртки, факультативи, літературні студії, український фольклор,

народознавство, залучення до школи українських митців та письменників.

Результати дослідження цієї проблеми в області, її теоретичні, методичні і практичні аспекти були узагальнені й сформульовані нами в статті "Обов'язковість без диктату". Акцентувалась увага не лише на локальних заходах та завданнях, але й давалось обґрунтування необхідності спеціальних програм і підручників з прискореного вивчення української мови, додаткового фінансування, створення умов для вивчення української мови в російських школах, удосконалення системи підвищення кваліфікації вчителів, впровадження нових методів викладання, поповнення книжкових фондів тощо.

Важливою ланкою стала популяризація української культури та мови в російськомовних дошкільних закладах, особливо в старших групах. Національний український елемент рекомендувалось органічно вплітати у канву загального процесу виховання. Вечорниці, святкові ранки, декламування віршів, музичні заняття і українські співанки, закупівля для дитсадків підприємствами національного дитячого одягу, перепідготовка за спеціальною програмою вихователів дошкільних установ, музичних керівників, проведення тематичних методоб'єднань стали доброю основою для поваги і вільного сприймання української мови. Саме через ігри та забави діти стали засвоювати елементи української культури, фольклору, значно швидше, ніж під час найдосконаліших уроків. Абстрактні поняття дитячий розум сприймає важче, а конкретні речі - вони близькі і зрозумілі. Не ставлячи за мету вивчення мови в національних дошкільних установах, разом з тим, такі підходи створювали умови для кращого її сприймання в школах.

Цьому передувала серйозна копітка робота органів народної освіти: з цих питань проводились вчительські конференції і методоб'єднання. Стан вивчення української мови і літератури в російських школах обговорювався, за нашими пропозиціями, на колегії облуну.

Всебічний аналіз і практична виховна робота, правильність вибору форм і методів дали змогу розв'язати проблему звільнення від вивчення української мови в національних школах. Так, у 1986 році не вивчали мову республіки у російських школах майже 2000 учнів, в 1988 - 1513, а в 1989-90 - лише 30. Близько 40% дітей протягом певного часу не атестувалися з української мови, але розв'язання проблеми без адміністрування і примусу

сприяло поліпшенню культури міжнаціонального спілкування, загальними процесами національного відродження.

Зрозуміло, що в цьому питанні не повинно бути розходжень. Необхідно на державному рівні створити режим найвищого сприяння функціонування рідної мови, - писав Б.Олійник, - в усіх сферах і на всіх поверхах суспільства, підкріпивши теорію правовими законами, аж до притягнення до відповідальності осіб, які перешкоджають розвиткові національної культури (88.233).

Національна строкатість населення Буковини зумовлювала свою специфіку розвитку шкільної освіти краю. Але головним вважалось, щоб у населених пунктах, де українське, румунське, молдавське, російське населення проживає разом, створювалися умови для функціонування навчально-виховних закладів з відповідними мовами навчання і виховання.

Тут слід дотримуватися принципу пріоритету рідної мови. Саме тому у шкільні курси вводяться розділи про рідну мову як джерело та засіб духовного розвитку особистості.

Хоча українська мова як державна вивчається, відповідно до вимог Закону "Про мови", в усіх загальноосвітніх школах обов'язково, у школах з іншими мовами навчання - з 5 по 11 клас. Щодо вивчення її дітьми неукраїнського населення в початкових класах національних шкіл, то, на нашу думку, це може допускатися лише за бажанням батьків, рішенням місцевих органів влади, шкільних рад. Висловлене міркування є слушним, оскільки школа 1-го ступеню формує загальні вміння і навички навчальної діяльності, У дітей на цьому етапі виховується культура мислення, мови, вони отримують загальні поняття про рідний край, його традиції, культуру. Тут мають практикуватися інтегровані предмети, спрямовані на гармонійний розвиток особистості.

Вивчення громадської думки педагогів показує, що такі підходи повинні бути в українських, молдавських, румунських та інших школах щодо вивчення російської мови. Її вивчення обумовлюється потребами спілкування і має характер комунікативно-орієнтованого навчального курсу, з акцентом на забезпечення розуміння усної і писемної мови в межах побутової, навчально-трудової, громадської сфер. Другу мову доцільно починати вивчати в кінці першого ступеня школи, опанування третьою - на один рік пізніше від другої. Одностайної думки вчителів щодо вивчення другої мови немає. 23,9% пропонують її вивчати з 1-го класу, 11,6% - з 2-го, 14,6% - з 3-го, 39,9% - з

4-го, 7,6% - з 5-го.

Специфіка молдавських (румунських) шкіл полягала в тому, що практично в один і той же період вирішувались два складні завдання - впровадження латинської графіки і української мови. Вивчення нами громадської думки в педагогічних колективах щодо української мови дало такі результати. Із 57 опитаних директорів молдавських і румунських середніх та неповних середніх шкіл всі висловилися за впровадження української мови. За це виступили також 97 вчителів різних із 112 опитаних, що становило 86,6%. Отже, більшість була "за". Проте щодо обсягу, змісту однозначного ставлення не спотерігалось. Схожість думок була в недоцільності одночасного вирішення двох завдань. Логічним, на наш погляд, вважався підхід, щоб на період 1990-1992 роки не включати вивчення української мови як обов'язкового предмету, а за цей час остаточно завершити переведення навчального процесу 1-2 класів на латинку, підготувати навчально-методичну базу, кадри, створити оптимальні навчальні плани, підвищити статус молдавської (румунської) мови. Педколективам рекомендувалось вводити навчання української мови поступово і послідовно, в міру створення відповідних умов. Пропонувалось для середніх загальноосвітніх шкіл чотири варіанти навчальних планів, в яких українська мова вводилась з 2-х та 4-х класів. З метою знаходження більш оптимального варіанту впровадження української мови, набуття необхідного досвіду з 1990/1991 н.р. у 8 школах Сторожинецького та Новоселицького районів нами було розпочато експеримент за власними варіантами. Найскладнішим видався підбір кадрів, забезпечення викладання фахівцями. Із 8 шкіл в 4-х воно здійснювалося вчителями російської мови, а решта - української, французької, початкових класів. Такий підхід, при обов'язковій перекваліфікації, ймовірний і на перспективу, оскільки очікується зменшення годин на російську мову і літературу в молдавській і румунській школах. А для невеликих шкіл слід готувати вчителів по двох спеціальностях - українська і російська мова, українська та іноземна. Нами обґрунтовувалася і така пропозиція, щоб даний предмет називався "Українська словесність" і об'єднував мову і кращі твори української літератури, що дало б можливість зробити курс викладання цікавішим і доступнішим. Для експериментальних шкіл, за нашою пропозицією, обласним ІУВ були розроблені програма і курс на 66 уроків для 4-х класів, за яким вивчення

мови розпочинається з попереднього усного уроку. (11). При її вивченні опираються на знання і навички учнів з рідної мови. Розроблена система уроків усного мовлення. Особлива увага приділяється засвоєнню учнями звукової системи, оскільки це має найважливіше значення для практичного оволодіння українською мовою. Найпоширенішими методами і прийомами роботи в цей період є розповідь, пояснення, бесіда, мовні ігри, заучування напам'ять, екскурсії.

Вивчення результатів такого дослідження шляхом бесід з дирекціями шкіл, учителями, узагальнення анкетних даних, аналізу учнівських зошитів, відвіданих уроків дає можливість зробити певні висновки. На запропоновані питання про доцільність вивчення української мови в школах з молдавською (румунською) мовою навчання; з якого класу варто починати вивчення української мови; як діти і батьки ставляться до уроків української мови; чи посилює тижневе навантаження в 4-му класі - 88 процентів опитаних вчителів вважають вивчення української мови в молдавських і румунських школах доцільним. Із 9 вчителів, які експериментально навчали дітей української мови, 6 вважають за потрібне зменшити загальне навантаження, на думку чотирьох; українську мову слід вивчати з 4-го, двох - з 3-го, трьох - з 6-го класів.

Щодо тижневого навантаження уроками української мови, то вчителі заявляють, що його доцільно залишити на рівні 2-3 годин. Учні четвертих класів ставляться до української мови, як і їх батьки, позитивно. Експериментальну програму оцінюють як доступну, що відповідає віковим особливостям. Корисні у цій програмі є матеріали з усної народної творчості та народознавства. Крім програми, вчителями використовується підручник української мови для 2-го класу шкіл з російською мовою навчання (автор Хорошківська О.Н.). В чотирьох школах після першої навчальної чверті введено письмовий курс. Результати роботи четвертих класів свідчать про те, що учні вміють відповідати на прості питання, розуміють розмовну мову, можуть виражати думку 2-3 реченнями. Вивчення нами на даному етапі проблеми впровадження в навчальних процес молдавських і румунських шкіл української мови має важливе значення в теоретичному, дидактичному, методичному плані на перспективу. Набутий досвід знадобиться при масовому переході молдавських та румунських шкіл на вивчення державної мови після остаточного впровадження латинської графіки.

Для удосконалення мовної практики учнів і населення романської групи на обласному телебаченні відкрито (при першій безпосередній участі) рубрику дидактичних передач українською мовою "Рідна мова". Вона висвітлює не лише лінгвістичні питання, але й історії літератури, фольклору, етнографії. Залучаються до цього працівники творчих спілок, вчені, громадські діячі, педагоги, журналісти. Позитивно, що ці передачі дивляться і жителі-українці Сучавського повіту Румунії. Паралельно створено передачу "Матерна", орієнтовану на школи, румунське та молдавське населення і сприяє вивченню літературної румунської мови.

Робота над темою дозволила виробити власне ставлення до розвитку національних шкіл на Буковині з їх своєрідністю і специфікою мовних педагогічних знань, які вимагали своєчасного і об'єктивного вирішення. Надзвичайно складною і абсолютно новою проблемою став перехід навчання в молдавських і румунських школах на латинську графіку. Адже це - не лише нові організаційно-педагогічні і дидактичні завдання, але й політичні.

В умовах, що склалися на Буковині, найважливіше значення для гармонізації міжнаціональних стосунків мало як забезпечення необхідних умов для подальшого розвитку української національної школи, так і задоволення національно-культурних і духовних запитів людей інших національностей. Адже Декларація про суверенітет України проголосувала право українського та інших народів на своє національне відродження.(25). Принципове значення для області мав розвиток культури і мови румунського і молдавського народів - найбільш чисельних, після українського. Результати перепису 1989 року: румунів проживає 1000317, молдаванів - 84519. Здебільшого вони жили в Глибоцькому - 66,2 тис.; Новоселицькому - 55,6 тис., Сторожинецькому районах - 33 тис., в Чернівцях - 19,3 тис. (107.138).

І хоча в області функціонувало 85 шкіл, 50 дошкільних закладів, де навчалось і виховувалось понад 25 тис. дітей, однак залишалось чимало проблем, які потребували свого розв'язання, зокрема, повернення в школу латинського алфавіту. Вилучення його з румунських шкіл на початку 50-х років - політична акція, яка здійснювалась в період сталінізму всупереч волі народу. А в народу, - як писав Ю.Мушкетик, - немає скарбу більшого, ніж його мова. (88.356). 29 серпня 1989 року XXIII сесія Верховної Ради Молдавської РСР прийняла Закон про повернення

молдавській мові латинської графіки, ідентичність молдавської і румунської мов. У ньому обумовлювалась підтримка одержання освіти і задоволення культурних потреб рідною мовою молдаван і румунів, які проживають за межами республіки. Однак на Буковині потрібна була і власна зважена позиція. Незважаючи на різні позиції в цьому питанні, певну невизначеність багатьох органів влади, нами ще до прийняття закону вивчалась громадська думка серед педагогів. Із 137 опитаних вчителів початкових класів, директорів шкіл всі висловилися за повернення латинки школам з молдавською (румунською) мовою навчання. Хоча громадськість в трьох румунсько-молдавських районах неоднозначно ставилась до латинки. На відміну від Сторожинецького, Глибоцького районів, де проживали румуни, в Новоселицькому до цього процесу поставились більш стримано, а подекуди виступали проти. І для цього давала підстави дуже складна і суперечлива історія мови і писемної графіки в Молдові. Якщо румуни на Буковині користувалися здавна латинкою, то бессарабські молдавани - кирилицею, яка була прийнята молдаванами разом з православ'ям. На ній були написані богословські книги, літописи, документи молдавського князівства (за висловом доктора історичних наук В.Я.Гросула, на 99,99 проц.) (87.23). Але, розуміючи делікатність цього питання, суперечливість суджень, у суспільно-педагогічній практиці дотримувались тієї позиції, що право вибору графіки рідної мови належить лише самому народу.

Нами була розроблена обласна програма, що стала основою переходу шкіл на латинку із врахуванням ситуації в Молдові. Передбачалось три етапи переходу на латинську графіку: 1-й етап - 1989-1990 н.р.; 2-й етап - 1990-1991 н.р. і перехід 1-8 класів, 3-й етап - 1991-1992 н.р. і перехід 9-10-11 класів. Це означало, що реалізація цієї проблеми не відставала за строками від шкіл Молдови. Однак терміни впровадження викликали суперечливі судження. Різними вони були і в областях, де проживали румуни та молдавани. Закарпаття відстоювало поступовість переходу, починаючи з 1-го класу, Одеська область - з 1-4 класів у 1990-1991 н.р., Чернівецька - з 1-8 класів, а через рік завершити на рівні третього ступеню. Чим аргументувались такі підходи на Буковині? По-перше, громадською думкою. Жителі педагогічні колективи підтримували програму облуно. Взаєморозуміння було і з молдавсько-румунським культурним товариством ім.М.Емінеску. Бралися до

уваги тісні історичні, соціально-економічні, культурно-освітні зв'язки Чернівецької області з Молдовою і Румунією.

Дослідження, аналітичні дані переконували, що вкрай небажаним було відставання від строків переходу в Молдові ще й тому, що значна частина випускників цих шкіл орієнтувалася на навчальні заклади сусідньої республіки. Проведений аналіз вступу в навчальні заклади випускників молдавських шкіл засвідчив, що в Молдові у вузах навчалися 35,3 проц. випускників шкіл області.

У першій половині 1989 року було проведено ряд зустрічей в Кишиневі та Чернівцях з питань латинської графіки. Питання розвитку румунської і молдавської школи висвітлювалось нами на педагогічній конференції в Кишиневі у жовтні 1989 року. В області йшла організаційна підготовка. Одна із головних проблем - підготовка і навчання кадрів від учителя до завідуючого райвно та інспекторів облуну. Ми дійшли до спільної думки про необхідність заключення угоди з ректором педінституту ім.Крянге, керівництвом Республіканського інституту удосконалення вчителів Міністерства освіти Молдови про курсову перепідготовку у Кишиневі керівників молдавських шкіл, методичних об'єднань молдавської мови і літератури, інспекторів облуну, райвно, методистів. Було сформовано 12 таких груп. Влітку 1989 року в Кишиневі проведені перші курси, в жовтні 1989 року і на початку 1990 року при Кишинівському педінституті ім.Крянге пройшли курси всі директори середніх і неповних середніх шкіл. В області, за нашим проханням, працювали співробітники Академії наук Молдавії, автори методичних рекомендацій і посібників з питань переходу на латинську графіку М.Дороган, В.Похіле. В посібниках давались дидактичні рекомендації, характеристика лінгвістики румунської мови, проблеми фонетики, структура і орфографія, розгляд складних морфологічних і синтаксичних питань. (152.155). Ними було перепідготовлено за 36-годинною програмою понад 600 вчителів молдавської (румунської) мови і літератури, початкових класів.

За 72-годинною програмою пройшли курс навчання учителі 5-11 класів. Таким чином, протягом 1989-1990 н.р. практично всі 1932 вчителі молдавських і румунських шкіл завершили перепідготовку. При вирішенні кадрового питання головна увага зверталась насамперед на якість підготовки. Тому заняття передбачали здачу заліків, контрольні роботи, диктанти, самоосвітню підготовку.

Результати свідчили про готовність учителів до проведення навчального процесу на основі латинки. Крім того, в кожній школі ми рекомендували відкрити факультативи для вчителів по удосконаленню граматики і культури письма.

Можливості для більш ефективної роботи з кадрами розширюються в цей час за рахунок встановлених контактів з освітянськими організаціями Румунії. Були підписані протоколи між Чернівецьким облуну і Сучавським повітовим шкільним інспекторатом. Найважливішою його частиною стала перепідготовка вчителів початкових класів і філологів з румунської мови та підготовка українських філологів для Румунії, що мало місце вперше за всю історію відносин. На базі педагогічного Ліцею Сучави пройшли курс навчання 60 вчителів з молдавських і румунських шкіл області. Підготовка кадрів здійснювалась на рівні прямих зв'язків між школами Сучавського повіту і Чернівецької області. На 1990 рік встановлено прямі контакти з 34 школами. 14 кращих викладачів румунської мови і літератури протягом місяця викладали мову в 1-11 класах та проводили навчання кадрів. Вивчення їх якісного складу засвідчило, що 12 із них мали найвищу 1-у учительську ступінь і викладали в ліцеях Сучави та Сучавських NN 2,3,4 школах. Тематика їх уроків, лекцій та виступів була різноманітною: "Фольклор в школі", "Теорія румунської літератури", "Народна румунська балада", "Методика викладання читання і письма в 1 класі", "Орфографія і пунктуація в 1-4 класах" та багато ін. Передбачалась постійна участь педагогів, методистів в роботі учительських конференцій Глибоцького, Сторожинецького, Ленінського, Новоселицького районів, а також Сучавського повіту. Для поліпшення роботи з кадрами, вирішення організаційно-педагогічних завдань переведено шкіл на латинську графіку, на нашу думку, постала необхідність створити науково-методичні центри для вчителів молдавських і румунських шкіл. Їх педагогічне обґрунтування було зроблене в 1989 році на конференції та республіканській нараді в Києві та Кишиневі. Два таких центри почали діяти в другій чверті 1989-1990 н.р. на базі СШ N10 м.Чернівців та села Волока Глибоцького району. Важливою передумовою їх ефективної діяльності є дійова інтеграція зусиль з кафедрою румунської мови та літератури Чернівецького держуніверситету ім.Ю.Федьковича, освітянськими організаціями Румунії та Молдови, вченими, культурним товариством ім.М.Емінеску. Роль центрів полягає, відповідно до

Положення, в проектуванні навчально-методичних і виховних напрямків, методичній підготовці кадрів, розробці навчальних програм, факультативів, гуртків, впровадженню кращих науково-методичних розробок з питань переходу на латинку, у розповсюдженні серед вчителів передового педагогічного досвіду. Тут концентрується все нове, що позитивно впливає на становлення авторитету рідної мови, науково-історична та лінгвістична література. На базі центрів проводяться педагогічні семінари, науково-практичні зустрічі, узагальнюється громадська думка педагогічної громадськості і батьків.

Створена бібліотека з науковою, методичною, довідковою літературою, картотекою, фонотекою, технічними засобами навчання. За 2 роки існування центрів при нашому сприянні вони поповнилися більш ніж 20 тис. екземплярів художньої, методичної літератури, довідниками, словниками з Румунії та Молдови. Такі центри створюються в кожному районі, де є румунські і молдавські школи. Важливою ділянкою роботи є розробка пропозицій органам народної освіти для прийняття управлінських рішень з питань дальшого розвитку національної школи. В даних умовах їх організаційно-методична, дидактична необхідність обумовлюється впровадженням в навчальний процес латинки, народознавства, розробкою оптимальних навчальних планів, програм, які відповідали б оновленню змісту румунської і молдавської шкіл.

Паралельно з навчанням кадрів у 1989 році відповідно до розробленого плану розпочалось вивчення латинського алфавіту учнями шкіл. Першими стали освоювати нову графіку учні 1-х класів. В обласній газеті "Зориле Буковиней" було надруковано Буквар латинською графікою тиражем 26700 екземплярів. Велась підготовча робота в 2-4 класах. За допомогою Міністерства народної освіти Молдови придбано 280 комплектів (по 20 шт.) таблиць, а через кооперативи "Акціонер", "Оферта" брошури В.Похиле "Читаємо і пишемо латинською графікою". В третій чверті 1989-1990 н.р. за рахунок додаткових асигнувань до 157 діючих додатково відкрились ще 200 факультативів румунської мови. З січня 1990 року література і мова у V-VII класах вивчається на латинці. Зрозуміло, що цей процес потребував складної організаційної роботи, перепідготовки кадрів, навчально-методичного забезпечення, роз'яснень серед батьків та учнів. Важливим на перехідний період було ось що: не погіршувати педагогічні умови для загальної освітньої підготовки школярів,

не форсувати штучно даний процес. Разом з тим, ми підтримували позиції багатьох педколективів на розширення впровадження латинки до 11-го класу.

Ряд шкіл у Глибочькому та Сторожинецькому районах переходили на викладання з використанням нової графіки в класах третього ступеню. Давалася взнаки відсутність навчальних посібників на новій основі. Вчителі Каралчівської, Широкополянської середніх шкіл Глибочького району, СШ №10 м.Чернівці підготували дидактичні матеріали для диференційованого навчання, індивідуальної роботи в цих умовах. Вчителями початкових класів оформлялися класні кімнати ілюстрованим матеріалом на латинці, касами кольорових букв. Аналіз учнівських контрольних робіт з рідної мови підтверджував успішний процес її засвоєння. В основу навчання була покладена методика тренувальних вправ з метою формування нового динамічного стереотипу. Більше труднощів виникало в 2-3 класах, де діти повільніше читали, писали, оскільки в них вже були вироблені навички на кирилиці. Кращому засвоєнню грамоти сприяло те, що не лише вчителі-словесники, але й інших загальноосвітніх предметів переходили на навчання з новою основою.

Паралельно з цим велася робота щодо внутрішнього переформлення шкільних навчальних кабінетів, вивісок.

Як засвідчила практика, ефективним було використання посібника "Пишемо і читаємо латинським алфавітом", яким користувалися не лише учні, вчителі, батьки, а також розробленої спеціальної програми для організації батьківського всеобучу. Заняття вели на місцях вчителі-філологи. Спільними зусиллями батьків, учнів, вчителів шкільні бібліотеки комплектували новими книгами. За 2 роки з Румунії надійшло понад 32 тис. навчальних посібників і художньої літератури, 1000 таблиць, які використовувалися в навчальному процесі. Забезпеченість книгами і посібниками на рідній мові - це одне із найважливіших завдань останніх десятиріч для молдавських шкіл. За нашими підрахунками, для 22 тис. учнів, які становили 16,6% від загальної кількості, в шкільних бібліотеках нараховувалося на рідній мові лише 187 тис. примірників або 5,8 проц. від обласного бібліотечного фонду. Найскладнішим було становище в Сторожинецькому районі, де на одного учня припадало лише 6 книг. Насамперед не вистачало літератури для позакласного читання, а також художніх творів румунських класиків, що

свідчило про серйозні проблеми національно-культурного розвитку, підвищення статусу рідної мови в молдавських і румунських школах. Ситуація ускладнювалася переходом на латинку, оскільки поступово необхідно було створювати новий художній фонд. З 1987 року в результаті домовленості за прямими договорами з молдавськими видавництвами "Література артистике", "Карта молдавеняске", "Штіінца" та "Молдкнига" закуплено в основному художньої літератури на 52 тис.крб. Це була нова і конструктивна форма співпраці з видавничими і культосвітніми організаціями Молдови. Проте з другої половини 1989 року надходження літератури почало зменшуватися у зв'язку з переходом на латинську графіку, на якій випуск книг ще не було налагоджено.

Для кращого задоволення мовних потреб виникла необхідність у спеціальній книгарні. Такий творчий центр "Дружба" відкрився в 1988 році і частину художньої літератури на румунській мові школи одержували звідти. Школи, вчителі, учні почали передплачувати молдавські та румунські видання, періодичну пресу, в тому числі дитячу на латинській графіці.

Кращій організаційно-педагогічній діяльності з проблем розвитку національної молдавської і румунської школи в нових умовах сприяли науково-практичні семінари, проведені в 1989-1991 роках в Кишиневі, на базі Карапчівської середньої школи Глибоцького району з участю освітян Сучавського повіту Румунії, Молдови, представників Міністерства народної освіти України, письменників, методистів Одеської і Закарпатської областей. З проблем історії, лінгвістики румунської мови для вчителів шкіл області проведена міжнародна науково-практична конференція за участю провідних спеціалістів Чернівецького держуніверситету, вчених з Києва, Сучави, Кишинєва, Ясс, Бухареста. Ця робота тісно пов'язувалась з системою дошкільного виховання. Перепідготовлено 50 вихователів дошкільних закладів старших груп викладачами Кишинівського держуніверситету, співробітниками НДІ педагогіки Молдови. Зміст роботи стосувався не лише технології переходу, але й з'ясувалися теоретичні і методичні питання. Такі, наприклад, як "Особливості латинського алфавіту", "Молдавська дитяча література і її значення для виховання у дітей любові до рідного краю і мови", "Фольклор, усна народна творчість у дошкільних закладах", "Форми і методи роботи з розвитку мовлення дітей дошкільного віку" та ін.

Виходячи з конкретної ситуації, яка склалася в області, створювалися педагогічні й економічні умови. Вирішувался цілий комплекс завдань фінансового, матеріального, кадрового забезпечення. За нашими розрахунками, на 1990 рік для шкіл з молдавською (румунською) мовою навчання витрачено майже 500 тис.крб., враховуючи перепідготовку керівних і учительських кадрів, розширення факультативного навчання, організацію батьківського всеобучу, творення науково-методичних центрів, комплектування шкільних бібліотек і, найважливіше, придбання підручників для 1-8 класів з Молдови.

Видавництво "Радянська школа" на даний період не було готовим до забезпечення молдавських шкіл підручниками з латинською основою. Тому, на нашу думку, єдино правильним рішенням вважалось заключення договору з Молдовою, що дало можливість на початок 1990-1991 н.р. одержати для шкіл області підручники 48 назв, що загалом забезпечувало 1-8 класи. Аналіз ситуації показував, що учні змушені були користуватися книгами на кирилиці, оскільки навіть при повному забезпеченні підручниками використовувалися фонди з науковою, художньою, довідковою та іншою літературою. Складність навчального процесу полягала в тому, що підручники надсилались з Молдови, а програми - з Міністерства освіти України.

З цієї причини нами створено робочі творчі групи, які займалися апробацією програм і підручників, вносили корективи, виробляли методичні рекомендації. Стосувалося це, насамперед, початкових класів, літератури, історії, географії. Головна мета, яка переслідувалася таким підходом, - не дати молдаванам і румунам переступити через культурно-історичні цінності своєї нації, не знехтувати духовними надбаннями народу. З іншого боку, враховувалося, що школи функціонують на території України і не повинні бути рватися з нею через школу зв'язки. Саме з цих міркувань вносились в навчальні плани необхідні теми, пов'язувані з культурними надбаннями українського народу, інших народів, щоб не створити, як наголошувалось на учительському з'їзді, сприятливий ґрунт для деформацій у міжнаціональних відносинах. (78).

Спостереження дозволяють зробити висновок, що зацікавленість і організаційна робота управління і відділів народної освіти, педагогічних колективів, керівників шкіл, громадськості, пропозиції і обґрунтування, які давались нами щодо розвитку національної школи і, зокрема, в питанні переходу

на латинську графіку, принесли позитивні результати. Ріст національної самосвідомості стимулював роботу школярів щодо засвоєння грамоти письма, техніки читання. Показовим був вияв цього на іспитах. У 1990 році із 536 випускників 11-х класів шкіл з молдавською (румунською) мовою навчання Глибоцькому районі 274 або 51 проц. писали диктант, користуючись латинською графікою. Стосовно золотих медалістів показники ще вищі. З 29 учнів, що закінчили школу із золотою медаллю, латинкою писали 20. Чимало було учнів і в середніх класах. В ряді шкіл Глибоцького, Сторожинецького районів іспити з використанням латинської основи здавала більшість учнів. Сприятливіші умови створювалися і під час вступних іспитів у вузи та середні навчальні заклади, абітурієнти за їх бажанням могли використовувати будь-яку графіку мови. Вирішувались не лише педагогічні питання, створювалися умови для організації більш оптимального навчального процесу, але й закладався здорова основа для культури міжнаціонального спілкування, зникала напруженість у відносинах між народами. Шкільна політика базувалась на гуманності і повазі до становлення національної школи конкретних народів. Як писав Дістервег: "Те, що ви не бажаєте, щоб вам робили люди, не робіть і ви їм, а те, що ви би хотіли для себе, то робіть і по відношенню до інших! Цими великими словами висловлено закон, який визначає взаємовідносини націй".(30.237).

Розв'язувати проблеми національних шкіл, зокрема румунських і молдавських, можна було лише, враховуючи в комплексі фактори етнічного, історичного, національного характеру. На Буковині все частіше поставали питання про відродження українських шкіл в Румунії, зокрема, в Сучавському повіті, про взаємозустрічну діяльність з розвитку національних шкіл. Виникала необхідність пов'язувати стосунки з румунськими колегами через призму методичної, кадрової допомоги, відкриття шкіл, класів, факультативів для становлення в Сучавському повіті й інших регіонах українських шкіл. Завдяки нашій ініціативі була підписана угода, яка передбачала цей напрямок роботи. Адже в 60-80-х роках в Сучавському повіті не було жодного навчального закладу, де б викладалася українська мова. Говорячи про великі успіхи в повіті в галузі освіти, в часописі для українського населення Румунії "Новий Рік" писалось, що тут функціонують 772 шкільні заклади, де навчаються 122 тис. учнів. (39). Проте питання задоволення національно-мовних запитів українців не

висвітлювалося. Разом з тим, українського населення в Румунії є не менше 80-90 тис.: в Сучавському та Ботошанському повітах (25-35 тис.), в Марамурешському та Сату-Марському (30 тис.), в Північній Добруджі (11 тис.), а також в області Банат та Бухаресті. В період тоталітарної системи Чаушеску етнічному розвитку українців перешкоджали, навіть насильно їх асимілювали. Не захищались права українців і з боку України. (73.50).

У 1990 році вперше в Міністерстві освіти Румунії призначено інспектора українських шкіл. Ним став письменник Юрій Лукан - голова повітового союзу українців. На базі обласного ІУВ перепідготовлено 60 вчителів української мови для її викладання в Сучавському повіті, направлено понад 2000 екземплярів художньої літератури і посібників для початкової школи, 480 букварів, словники, альбоми. Підготовлені методичні рекомендації по викладанню для українців рідної мови в румунських школах. В Румунію були направлені кращі вчителі, методисти для організації навчання вчительських кадрів, викладання мови і літератури, читання лекцій.

На відміну від попередніх років, коли обміни здійснювалися тільки між румунськими і молдавськими вчительськими та учнівськими колективами, в Румунію і Чернівецьку область направляються також на навчання і відпочинок діти української національності.

Із 34 шкіл області, які встановили прямі зв'язки з навчальними закладами Румунії, 25 - з молдавською (румунською) мовою викладання, 6 - з українською, 3 - з російською.

На шкільний відділ Чернівецького педучилища ім.О.Маковея зарахована на навчання 11 учнів-українців з Румунії. Для організації їх навчання розроблено індивідуальний навчальний план із пріоритетним вивченням української мови. Крім школярів Глибоцького, Сторожинецького, Новоселицького районів з молдавських і румунських шкіл, які відпочивали в таборах Румунії Гура Гуморулуй, Неводар, туди почали їздити учні з українських шкіл і знайомити румунських ровесників з фольклором, музикою, піснею і мовою України.

Добрий характер стосунків позитивно вплинув на розвиток української школи в Румунії. На початок 1990-1991 н.р. в Сучавському повіті відкрито 149 українських груп (2078 учнів), Банаті (55(540), Тулчі - 48(432)). 19 перших класів в Сучаві вивчають український буквар. Всього майже в 50 школах в тій

чи іншій формі вивчали українську мову. Через школи і завдяки їй народ почав повертати собі мову. Бо немає насильства, - говорив К.Ушинський, - більш нестерпного, як те, яке бажає відібрати у народу спадщину, створену багатьма поколіннями предків. Відніміть у народу все - і він все зможе повернути, але відніміть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову Батьківщину зможе створити, але мову - ніколи... (134.206).

Аналізуючи дану проблему, слід підкреслити, що для успішного національного відродження необхідна міждержавна угода з Румунією, Молдовою по співробітництву в розвитку освіти, національних української, румунської, молдавської шкіл. Доцільною було б розробка державної програми, яка б передбачала навчально-методичне забезпечення молдавських і румунських шкіл, підготовку і перекваліфікацію вчительських та керівних кадрів, створення видавництва для національних меншостей України, направлення випускників шкіл та вчителів на навчання та стажування в Румунію та Молдову, допомога в становленні української школи за кордоном, видання учнівських газет та журналів на рідній мові, відкриття експериментальних майданчиків з проблем національних шкіл, зокрема, з вивчення української мови, створення оптимальних навчальних планів, які б забезпечували національний рівень школи, посилення статусу рідної мови, культури, національної етнопедагогіки. Через вирішення мовних проблем здійснювалось удосконалення виховного процесу в школах. В.О.Сухомлинський писав: "Оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних і естетичних інтересів особистості. Мовна культура забезпечує успіх у тій найтоншій сфері виховання, яку ми називаємо моделюванням, перетворенням зовнішньої діяльності на мову внутрішнього світу людини. (121.96).

Протягом кількох років вдалося вирішити питання вивчення української мови в російських школах; експериментально впроваджувалося вивчення української мови в молдавських, румунських школах; завдяки інтеграції з вченими творчими працівниками розроблено посібники з рідної мови і літератури (українська, румунська); значно розширилась мережа факультативів з рідної мови, в 35 школах введено її поглиблене вивчення; відкриті класи і факультативи польської і єврейської мов; удосконалено зміст навчальних планів румунських і молдавських шкіл щодо посилення в них пріоритету рідної мови, успішно реалізовувалася розроблена нами програма переходу

шкіл на навчання латинською графікою; почалося відродження української мови в школах Румунії, де навчаються діти українців. Логічно припустити, що такі процеси позитивно впливають на усунення негативних тенденцій в системі шкільної освіти, сприяють національному і культурному відродженню народів, добрим взаєминам між людьми.

Все це є свідченням позитивного ставлення учнів до їх спілкування з людьми іншої національності. Про те, що національність при цьому не відіграє суттєвої ролі, заявили 70,2% учнів (по Чернівцях - 76,4, по сільських районах - 66,8).

3. ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЗОВОГО РІВНЯ ОСВІТИ

Проблеми розвитку національної школи насамперед слід пов'язувати з розвитком рідної мови, історії, культури, традицій. В результаті наших досліджень, анкетування різних категорій вчителів, учнів виявлено, що пріоритетами національної школи є мова, гуманне виховання на загальнолюдських цінностях, знання історії та культури України, свого краю, можливість здобувати освіту рідною мовою. Цю думку розділили 80% (252 опитаних) вчителів та учнів. Закономірною є така нагальна необхідність будувати школу на культурно-історичних традиціях народу і національного компоненту, особливо в умовах проживання на території Буковини багатьох етнічних груп.

Аж ніяк не ставлячи під сумнів ці питання, які є наріжними національної школи, слід розширити зміст і поняття її суті. Насамперед, йдеться про те, що вона повинна забезпечувати високий рівень інтелектуалізації як учнів, так і вчителя, мати високий освітній рівень, двати глибокі і міцні знання, формувати освічену, здорову особистість, здатну творити і розвивати цивілізовану державу. А те, що освітній рівень сьогоднішньої унітарної школи є низьким, підтверджують дані наших досліджень знань протягом 5 років з окремих предметів в шести районах області. Із 9623 учнів, які писали контрольні роботи з математики, фізики, хімії, рідної мови, 2357 або 24,5% одержали незадовільні оцінки. В Путильському, Новоселицькому, Сторожинецькому районах з окремих предметів не справилися із завданням від 32 до 49%.

Із 493 абітурієнтів, допущених до вступних іспитів у Чернівецьке педучилище, в тому числі 81 на молдавський відділ, склали іспит з рідної мови відповідно лише 188 на українській і 37 на молдавський відділ, в тому числі на "відмінно" відповідно

18 і 6. 63 вступники, які закінчили школи із золотими медалями, здали на "2" профілюючий іспит, вступаючи на математичний факультет Чернівецького держуніверситету. Отже, будуючи національну школу (українську, румунську, польську, російську, єврейську), необхідно насамперед розв'язувати проблему знань і розвитку учня. Адже головною метою національної школи, - як зазначається в концепції розвитку освіти Чернівецької області, (як і інших концепцій) - є розвиток людей з глибокими знаннями, з високими інтелектуальними якостями. (60). Багато факторів і чинників впливають на розв'язання цього завдання - соціально-економічні і політичні, культурні і педагогічні, дидактичні і генетичні. Але ясно одне, що освіта повинна бути головним пріоритетом в суспільстві, яке хоче бути цивілізованим, позбувшись залишкового принципу щодо неї, піднявши авторитет учителя і знань. А.Дістервег писав: "Хто хоче, щоб народ був щасливий і виховувався успішно, той повинен признати, що першою і неминучою умовою досягнення цієї мети є виховання і освіта вчителів, а також і становище, яке відповідало б їх важливому обов'язку. Якщо ви хочете турбуватися про своїх дітей, турбуйтеся про процвітання тих, кому довірено їх виховання". (28.48). Разом з тим, оптимізаційний підхід передбачає і можливість досягнення вищого рівня знань, умінь і навичок і при даних умовах, відшукаючи ті резерви, які здатні оновлювати зміст освіти.

І в концепції національної школи, і у виступах учених-педагогів зазначається, що основним в оновленні національної школи є не тільки народність, але й демократизація всіх сторін життя, індивідуалізація навчально-виховного процесу, диференціація, яка передбачає варіантність змісту, форм і методів навчання й виховання та спрямована на всебічне стимулювання розвитку здібностей кожної дитини. (56).

Значною мірою такі підходи перегукуються з ідеями класиків педагогіки. Зокрема, А.Дістервег в своїх статтях "До чого прагне педагогіка, якою вона повинна бути і в чому її завдання?", "Основа навчання в сучасній школі" говорив, що програмою сучасної школи є загальнолюдська освіта в національній формі з індивідуальним відбитком". (33.288).

Завдання педагогіки, - говорив він, - людське виховання, а звідси перед нею три завдання: 1) вона повинна рахуватися з індивідуумом і формувати його відповідно до природних особливостей; 2) робити це у відповідності до своєрідності цієї

нації, до якої належить індивідум; 3) виховувати його згідно з загальнолюдськими цілями. (30.235).

Вважалось, що одним з головних напрямів оновлення освіти повинна бути її гнучкість і варіативність. Один із ефективних шляхів - відкриття класів і шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, які забезпечують базовий рівень освіти з переважною більшістю дисциплін, але по окремих предметах дають вищий рівень знань. Такі поглиблені класи до цього часу в області функціонували, проте на 1984 рік їх було лише 3 в м.Чернівцях з вивчення іноземних мов, а поглиблене вивчення проходили лише учні 9-10 класів по трудовому навчанню - 15 тис.учнів по 27 профілях. Наш аналіз свідчить про те, що школа не оновлювалась через здійснення диференціації та індивідуалізації в перші 2 роки реформи. На сесіях обласної та районних Рад народних депутатів приймалися документи, в яких не передбачалось створення нових типів шкіл, форм навчальної роботи, розширення мережі поглиблених класів, спеціалізованих шкіл, навчально-виробничих комплексів, роботи із обдарованими дітьми тощо. Недостатню увагу приділяли цьому і на рівні Міністерства народної освіти України. У 1986 році питання "Про роботу органів народної освіти і педколективів Чернівецької області по реалізації Основних напрямків реформи загальноосвітньої і професійної школи" розглядалося на колегії Міністерства освіти, де, зокрема, говорилося, що лише 5,9 процента учнів 7-9 класів навчаються в школах з поглибленим вивченням окремих предметів (по республіці - 7,4). Ця робота з удосконалення навчально-виховного процесу стає проблемою на рівні Міністерства освіти, обласного та районних відділів. В плані роботи на 1987 рік передбачалася підготовка навчальних планів для шкіл, розширення мережі спеціалізованих шкіл фізико-математичного, хіміко-біологічного, агробіологічного та суспільно-гуманітарного профілю. Готувалися методичні рекомендації та навчальні програми для профілюючих дисциплін, вивчалася робота окремих шкіл і класів з поглибленим теоретичним і практичним вивченням окремих предметів і факультативів.

На Буковині, як засвідчують матеріали, готувались кадри, зміцнювалась навчально-експериментальна база для майбутніх профільних шкіл і класів, був розроблений перспективний план розвитку таких класів і шкіл. Якщо на 1986 рік планувалось відкрити додатково 3 школи з поглибленим вивченням предметів, то на початок 1986/1987 н.р. таких шкіл з поглибленим вивченням

фізики, математики, хімії, біології, історії було відкрито 15, в 1988 році їх діяло 45 і 228 класів, в 1990/91 н.р. в 132 школах працювало 318 класів, де навчалося 8162 учні. Із них припадало на VIII-IX класи 151, на X-XI - 167. Найбільше учнів поглиблено вивчали такі загальноосвітні предмети, як математика та інформатика, українська мова та література, відповідно 25 і 22. З 1 до 5 збільшилось число шкіл, де поглиблено вивчалась румунська, а в 6 - російська мова.

Навчання в профільних класах, при всіх наявних проблемах, було більш ефективним, учні мали стійкий інтерес до вивчення окремих предметів, успішно брали участь в олімпіадах. Проведений нами аналіз засвідчив, що понад 60% восьмикласників - учасників 28 обласної математичної олімпіади 1988 р. навчались в поглиблених класах. Школи з поглибленим вивченням були, як правило, забезпечені висококваліфікованими педагогічними кадрами, які мали досвід роботи за спеціальними методиками і програмами. Понад 50% з них мали звання "Заслужений вчитель УРСР", "Вчитель-методист", "Старший вчитель". Результати контрольних робіт 1988 року засвідчували добрі знання учнів як завдяки високому науковому і методичному рівню викладання, так і за рахунок відбору та посиленого мотиваційного інтересу до предмету. Наприклад, в Івановецькій СШ Кельменецького району 70% учнів в поглиблених класах написали контрольні завдання з російської мови на "5" та "4", в Новоселицькій СШ N1 з математики - 66%, в Сторожинецькій СШ N2 - 60%. При розвитку школи з поглибленим вивченням предметів враховувались також інтереси національних шкіл, насамперед молдавських і румунських. У 1988 році із 67 таких шкіл 28 були з молдавською (румунською) мовою навчання.

Загалом таку форму навчальної роботи було прийнято педагогами та учнями позитивно, хоча постало і чимало проблем. Зокрема, диференціація в сільській місцевості, особливо в невеликих школах, забезпечення їх кваліфікованими кадрами; відсутність підручників; обладнання для експериментальної і практичної роботи; слабе використання для поглибленого вивчення годин трудового навчання; прояви недемократичності комплектування класів, без діагностики якостей учнів і їх інтересів, ціннісних орієнтацій.

У 1987 році майже 500 учнів 16-ти класів поглиблено вивчали інформатику. Формувалась не тільки нова інформаційна культура, розвивалися пізнавальні здібності, удосконалювалось логічне і

образне мислення, але й закладалась основа для підготовки спеціалістів в галузі інформатики. Розширення цих класів зумовлено і тим, що за період 1985-1990 років нам вдалося значно зміцнити навчально-матеріальну базу для комп'ютеризації шкіл. У 1985/86 н.р. з допомогою базових підприємств "Електронмаш", "Кварц" обладнано перші два класи в Чернівецьких СШ №№ 26 та 22, в обласному ІУВ - клас "Ямаха", причому 3 комп'ютери за договором віддано держуніверситету для організації 10 факультативних груп, які вели для учнів вчені. Через 2 роки було обладнано 5 комп'ютерних класів і 90 кабінетів з мікрокалькуляторною технікою. 41% старшокласників міста охоплювались машинним варіантом навчання.

Особливо складно здійснювалась інформатизація освіти в сільській місцевості. У 1987 році в сільських школах було обладнано комп'ютерами всього 2 класи, а на один мікрокалькулятор припадало 30 старшокласників. Відчутне зрушення відбулось в 1989/90 роках. Дисплейні класи діяли в 93 навчальних закладах, машинною формою навчання було охоплено 50% учнів 10-11 класів, причому комп'ютери мали 76 середніх шкіл, переважно систем "КУВТ-86", "Корвет". В українських школах діяло 54 комп'ютерних класи, в румунських і молдавських - 13, в російських - 6, в двомовних - 3. Комп'ютерна техніка, мікрокалькулятори активно використовувалися в класах, особливістю навчального процесу було широке використання мікрокалькуляторів, що стало важливою складовою політехнізації курсу математики. Формування умінь і навичок спілкування з обчислювальною технікою починалось в багатьох школах у молодших класах.

Розв'язувався комплекс знань, пов'язаних із розвитком здібностей дітей, необхідної умови розвитку національної школи. Тривалий час цього питання уникали на відміну від багатьох зарубіжних шкіл. Американських вчених, наприклад, дивувало те, чому ми край недостатньо використовуємо потенційні можливості здібних і талановитих людей. За даними їхніх досліджень, вони становлять 3-5% населення. (16.78). Необхідні були нові педагогічні технології, програми, типи і форми навчальних закладів. У 1987 році серед перших 6 спеціалізованих шкіл на Україні відкрито фізико-математичну і хіміко-біологічну школи на базі Чернівецьких СШ NN 6 і 23, де рівень підготовки був значно вищий.

Більшість педагогічних колективів підтримували нові форми,

оскільки розширювались можливості навчальної роботи з учнями. Результати соціологічних досліджень, проведених в школах 10 районів області, показують, що 69,8 проц. (265 опитаних) вчителів позитивно оцінюють впровадження нетрадиційних педагогічних технологій, 79,6% вчителів висловились за розширення мережі спеціалізованих шкіл, з поглибленим вивченням окремих предметів.

Цікавим є розуміння батьками (170 опитаних) шляхів активізації навчально-виховного процесу і отримання учнями глибоких знань. Серед важливих факторів батьки назвали:

- бажання самих учнів отримати міцні знання - 73,5%;
- висока професійна підготовка вчителів - 50,6%;
- створення спеціалізованих шкіл і класів - 72,9 % респондентів.

Особлива увага в процесі дослідження приділялась реалізації ідей диференціації сільської школи, де умови перебудови навчального процесу на принципах диференціації значно складніші. Тут були проблеми учнівського контингенту, професійного рівня вчителів, недостатньої навчально-експериментальної бази, віддаленості наукових і творчих установ. Аналізуючи ймовірні шляхи удосконалення навчального процесу в сільській місцевості, ми дійшли висновку, що один із них - перепрофілізація інтернатних закладів, створення там спеціалізованих класів. Це сприяло активізації роботи з обдарованими дітьми, особливо з багатодітних, малозабезпечених сімей. Спільно з науковцями держуніверситету, працівниками райвно нами були розроблені положення, навчальні плани, обґрунтована спеціалізація. Внаслідок цього появилась в Сторожинецькому районі на базі загальноосвітньої школи фізико-математична школа-інтернат, в яку набрали дітей з усього району. Укладено договір з університетом, 5 викладачів вузу ведуть заняття паралельно з учителями. Форма занять - лекції, семінари, щотижня учні приїжджають для занять в університетські наукові лабораторії. Якщо оцінювати таку форму роботи з сільськими дітьми з точки зору функціонального результату, то частина учнів за своєю підготовкою вище стоять студентів перших курсів математичного та фізичного факультетів, особливо у розв'язанні складних задач і проведенні експериментальних досліджень. Гуманітарно-естетичного напрямку формувалась сільська школа-інтернат у Вижниці, розвиток якої здійснювався завдяки інтеграції з художньо-прикладним училищем і з використанням багатих

традицій народного мистецтва краю. Іншою формою роботи з обдарованими дітьми сільських шкіл, які становили 85% від загальної кількості, було, на наш погляд, навчання у заочних фізико-математичних школах при Київському, Харківському, Московському державних університетах. За трирічний період, наприклад, в сільському Кіцманському районі їх закінчило 22 учні, причому практично всі стали студентами різних вузів країни. Цікаво, що учні цих шкіл поєднали своє захоплення з нестандартними формами позакласної роботи - організували на базі Стрілецькокутської СШ цього ж району шаховий клуб. Взяли участь у всесоюзному шаховому фестивалі "Кримська весна-90", Всесоюзному турнірі в Бресті, міжнародному турнірі в м.Яремча. Педагогічно осмислюючи результати сільських школярів, ми дійшли висновку, що, крім багатьох чинників, які позитивно впливають на функціональну діяльність школярів, однією з них є створення умов для вільної праці і творчості, відповідно до своїх здібностей та інтересів. К.Ушинський говорив, що вільна праця потрібна людині сама по собі, для розвитку і підтримки в ній почуття людської гідності. (138.88).

Ефективною виявилась робота Малого університету, створеного нами разом з вченими на базі Чернівецького держуніверситету для учнів шкіл області. За 4 роки кількість слухачів зросла майже в 2 рази і становить 1053 учні. Тут навчаються учні з Чернівців, а також, що особливо позитивно, з сільських районів - Глибоцького, Сторожинецького, Кіцманського, Новоселицького, а з 1989/90 років - Хотинського, Заставнівського, Сокирянського, Кельменецького районів. Викладачі вузу в сільських районах проводять заняття на місцях. Укладено фінансові виробничі договори з кожним із районів. Позитивним є також те, що в діяльності університету врахована мовна специфіка області, і 155 учнів із румунських та молдавських шкіл мають змогу навчатися рідною мовою. Учні навчаються на 9 факультетах. Функціональні результати вихованців Малого університету високі. Якщо в 1986/1987 роках більше половини випускників філіалів шести районів області ставали студентами вузів, то в 1989/1990 роках цей показник по ряду факультетів становить понад 80 відсотків. Щодо сільських районів, то в згаданому уже Кіцманському із 87 учнів, які закінчили протягом трьох років Малий університет, лише у Чернівецький держуніверситет поступило 49.

На активну реалізацію інтелектуальних сил сільських учнів в

таких видах діяльності, як гра, дитяча творчість і праця, диференційоване навчання, спілкування спрямована робота школи-комплексу в Колінківцях Хотинського району. Його мета - забезпечити якісний рівень морально-естетичного і трудового виховання, якісну занальноосвітню підготовку учнів. Сюди входить дошкільна установа, загальноосвітня середня школа, комплекс диференціації і вирівнювання. Створена школа мистецтв, яка об'єднала художню, музичну, спортивну школи, в яких займаються живописом, художньою різьбою по дереву, скульптурою, хореографією, художньою і ритмічною гімнастикою. При комплексі утворюється трудове об'єднання, в яке входять два підрозділи: рослинництво і тваринництво, кооператив художньої різьби, аплікації по дереву, цех індошовиву. Враховуються і мовно-культурні запити населення: поряд з українськими відкриті, за бажанням батьків, класи з молдавською (румунською) мовою навчання. Важливою ланкою в діяльності навчально-виробничого комплексу є дослідницька робота, яка проводиться разом з кафедрами обласного ІУВ. Надається допомога в проведенні експериментів, застосуванні сучасних методик, форм і засобів навчання та виховання, корекції навчально-виховного процесу, режиму роботи, використанні резервів для розвитку дітей. Тут нові форми роботи ґрунтуються на зовнішній диференціації. Класи поділені на сильні, слабкі, середні. Як показала практика, при такій системі немає невстигаючих, чіткіше розкрились проблеми, над якими повинна працювати сільська школа. Школа працює за 5-денним режимом, збільшено час на фізкультуру, вивчення народознавства, предметів естетичного циклу, в початковій ланці введено каліграфію, організовано класи випереджаючого навчання.

Змістовною, на нашу думку, є робота спеціалізованих класів сільських шкіл, де зовнішня диференціація доповнюється різноманітними індивідуальними підходами, що дало змогу розвинути в учнів самостійність, прагнення більше пізнати. Учні таких класів одержують високий рівень знань. На прикладі одного із спеціалізованих класів Глибоцької СШ видно, що 18 випускників із 22 вступили у вузи. Конструктивною вважається диференціація у великих сільських школах, коли в 9 -11 класах учні, які мають хист до окремих предметів, навчаються у суспільно-гуманітарних, фізико-математичних, професійно-технічних класах. При цьому класи створюються з невеликою наповнюваністю, а фінансування і додаткові кошти здійснюються

за рахунок місцевих господарств.

Диференціація зумовила посилення інтеграційних процесів шкіл, вузів, науково-виробничих організацій, підприємств, відкриття шкіл-комплексів. Як ось, наприклад, СШ N 18 м.Чернівців і конструкторське бюро "Фонон". Забезпечуючи здобуття учнями загальної середньої освіти, здійснюється посилене вивчення фізики та спрямована професійна орієнтація. Використовуються розроблені вченими навчальні програми, які передбачають поглиблене вивчення з індивідуальною прикладною частиною програми. За допомогою конструкторського бюро обладнані кабінети фізики, які мають комп'ютерну та лінгафонну систему, лабораторії для гурткової експериментальної роботи з електроніки, радіоелектроніки тощо. Налагоджена творча робота вчених, вчителів з формування і реалізації дидактичних цілей. У практиці утверджується поєднання різних форм організації навчального процесу: лекція-урок, лекція-семінарське заняття, лекція-консультація, урок-семінарське заняття. Уважне ставлення до кожної організаційної форми зумовлене дидактичною метою - забезпечити засвоєння учнями прикладного і творчого вивчення предмету. Успішно здійснюється тут запропонований нами експеримент з диференціації оплати вчителів, що стимулює їхню викладацьку роботу.

На базі російськомовної школи N 22, профтехучилища N 15, заводу "Кварц" створений при нашому сприянні експериментальний комплекс "школа-СПТУ-завод" з орієнтацією на підготовку висококваліфікованих спеціалістів. Поряд з одержанням загальної середньої освіти, тут використовується для профільного навчання сучасна виробнича база заводу, лабораторії для практичної роботи і технічної творчості. До навчально-виховного процесу залучені кваліфіковані інженери і спеціалісти. Підготовка здійснюється з врахуванням нахилів, здібностей, інтересів школярів на основі об'єктивних даних анкетування, тестування, досліджень, які проводить лабораторія педтехнології і профорієнтації при обласному ІУВ. Позитивні мотиви вибору майбутньої професії ґрунтуються також на медичних та психологічних показниках, з рахуванням особливостей підготовки спеціалістів з напівпровідникових приладів і мікросхем, випробування складного обладнання. Експериментальна робота щодо визначення інтересів, здібностей, особливостей характеру при різноманітній діяльності

розпочинається з двох дошкільних відомчих дитячих установ заводу "Кварц". Внесено зміни у навчальний план та програму, застосовується методика інтенсивного навчання, створено інтегровані курси. Вивчаються такі предмети, як "Інформаційна культура", "Екологія", "Електронна промисловість". Учнім виплачується стипендія, а кращих направляють на навчання в держуніверситет (кафедра мікроелектроніки і напівпровідникових матеріалів фізичного факультету).

Оцінюючи нові типи і форми навчально-виховної роботи, слід сказати, що вони відрізняються один від одного змістом, структурою, географією, ступенем соціально-економічних зв'язків з навколишнім середовищем, педагогічними можливостями, дидактичною діяльністю, конкретними завданнями. Із 15 закладів, створених в період 1987/1990 років, які працюють з використанням нових педагогічних технологій, 8 відкрито в сільських районах, 7 з українською мовою навчання, 4 - з російською, 3 - з румунською (молдавською), 1 - двомовна. Спільною рисою для нових типів навчальних закладів і форм виховання стала участь в роботі і дітьми вчених, творчих працівників, народних умільців. В них працювало понад 20 вчених, одинадцять художників, музикантів, письменників, 7 народних умільців. Наші спотереження засвідчують, що це значно покращує можливості реалізації принципу розвиваючого навчання. Для багатьох із цих викладачів характерним було те, що вони вчили, як говорив Песталоцці, - думати і робити, а не тільки робити, робити і думати, а не тільки думати. Без цього неможливе збагачення вихованців. (8.109).

Практика засвідчує, що інтеграція зусиль вчителів з творчою інтелігенцією створює стимулюючий фон для розвитку, дає можливість краще проявлятися нахилам та інтересам учнів. Прикладом може бути розвиток технічної творчості в Борівецькій сільській школі, як процес розвитку технічного мислення з втіленням ідей, пропозицій в двигунах, моделях, макетах. Технічна творчість на уроках органічно поєднується з роботою на базі гуртків, секцій, лабораторій, майстерень. З педагогічної точки зору важливим є те, що для певної категорії учнів технічна творчість є єдиним засобом самовираження і умовою розвитку особистості. Діти займаються картингом, мотоспортом, авіамоделізмом. Про них писала закордонна преса, професор С.П.Капіца розповідав у програмі "Очевидне - неймовірне", зокрема, про оригінальний винахід - аеросани. Працюють гуртки

дельтапланеризму. Самостійно підготовлена мототраса стала місцем проведення міжнародних змагань за участю кращих гонщиків Європи. З учні школи стали чемпіонами країни в складі мотоклубу "Буковина", призерами міжнародних змагань. Ми спостерігаємо безпосередній процес оновлення змісту освіти і виховання шляхом орієнтації на особистість школяра, задоволення його навчально-освітніх запитів та інтересів, розвиток здібностей.

Звичайно, школа робить лише перші кроки на шляху оновлення змісту освіти через національне самовизначення, впровадження мудрості народної педагогіки, гуманізації навчання та виховання, індивідуалізації розвитку особистості. Не можна не зважати при цьому на об'єктивний стан школи, яка ще не досить кваліфіковано використовує в інтересах дітей надбання цивілізації. Навчально-виховний процес в ній, як і дидактична система, носять ще консервативний характер. Оцінюючи педагогічні новації, експериментальну роботу нових типів і форм навчальних закладів, прогножуючи їх результати, ми вважаємо їх перспективними, оскільки їх функціонування передбачає сприятливіший і оптимальніший розвиток учнів, стимулює їх бажання навчатися, що видається особливо значимим. Адже в кожному педагогічному стимулі потенціально містяться резерви інтелектуально-емоціональної активації. (148.62). І національна школа повинна, на нашу думку, сповна їх враховувати.

Оновлення школи на Буковині в період реформи відбувалось в наполегливих пошуках нових шляхів стимулювання розумової діяльності учнів, активного включення їх у навчальний процес, що неможливо без удосконалення всієї структури останнього. Головними напрямками оновлення школи ставала диференціація з її варіативним змістом, формами і методами навчання, індивідуалізація, що передбачала урахування здібностей, інтересів і можливостей дітей. У свій час Л.Виготський писав, що виховання і освіта, як форми організації особистості, повинні здійснюватися не шляхом закликів до моральних форм і допитливості, а шляхом розвитку її власної діяльності - самодіяльності і творчості. (15.40).

Тільки через інтерес, внутрішню мотивацію можна стимулювати навчальний процес, розвивати зацікавленість до школи. Необхідна і зміна у взаємостосунках учасників навчально-виховного процесу. "Хочете, щоб людина стала особистістю? Тоді з самого початку слід поставити її у такі взаємовідносини з

іншими людьми, в середині яких вона не тільки могла б, але й вимушена стати особистістю". (42).

Диференціація, поступова демократизація школи, удосконалення навчальних планів, які передбачають години на шкільний компонент, зокрема, на предмети за вибором, дали можливість поліпшити зміст освіти, насамперед, її регіональний рівень, пов'язаний з історією і культурою краю, етнічним складом населення. Ідея диференціації навчання впливала з незаперечного факту існування різниці між дітьми за здібностями, інтересами. Вибір "профілю", навчальних предметів є важливим фактором виховання особистості і психологічних мотивів навчання. Доцільність диференціації обґрунтовується не лише психологічно, педагогічно, але й соціально. Йде мова про ґрунтовніші знання, навчання у вузах; якість підготовки, позбавлення надмірного перевантаження. (18.79). У шкільний навчальний процес були введені 29 назв курсів за вибором. За типовими програмами вивчалось 10 предметів (34,5%), решта - за оригінальними, розробленими вчителями, творчими групами. Експериментальні предмети були спрямовані на гармонійний розвиток учнів, врахування їх здібностей та можливостей. 51,7% експериментальних предметів в 1990 році вивчалось у 8-9 класах, 31% припадає на 10-11 класи.

Отже, вивчення предметів, які обирає сам учень, характерно для кінця другої і третьої ступенів школи, де загальноосвітню підготовку учнів необхідно здійснювати на основі широкої і глибокої диференціації. Що стосується змісту предметів за вибором, то проведені нами дослідження в 1989-1990 роках засвідчують, що для них в більшості випадків характерною є гуманітарна спрямованість. 34% були пов'язані безпосередньо з історією, культурою, мистецтвом Буковини і України, 31% - з вихованням учнів на загальнолюдських цінностях, культурі народів світу.

Зокрема, для учнів 8-10 класів запроваджені курси: "Основи філософії і проблеми сучасності", "Біблія як історична пам'ятка", "Історія релігії", "Політологія", "Людинознавство". У філософському курсі дуже важливим, на нашу думку, було те, що учні вперше мали можливість знайомитися з ідеями, традиціями, розвитком філософської думки на Україні, зокрема, в період Київської Русі, Києво-Могилянської академії, просвітництва на Україні (другої половини XVIII - поч. XIX ст.). Ряд предметів: архітектура, основи дизайну, віднесені до третьої

групи, також були пов'язані з національною культурою. Внесені корективи до навчальних програм цих предметів дали можливість доповнювати їх матеріалами духовної та матеріальної культури народів Буковини.

Вивчивши думку значної кількості вчителів, ми ввели курс "Історія Молдови та Румунії", щоб учні мали можливість ознайомитися з історією свого народу, що не означало послаблення уваги до вивчення в цих школах питань української культури та історії. У 1990-1991 н.р. почали запроваджуватись як факультативні курси та курси за вибором "Історія Молдови", "Географія Молдови", "Історія румунського народу". В частині шкіл вводилася історія Буковини, в літературно-краєзнавчій частині якої тісно перепліталися життя, творчість, громадська діяльність багатьох видатних представників українського, румунського, молдавського, російського, єврейського, польського народів. Ширші можливості для засвоєння національно-мовно-культурних запитів давало направлення випускників молдавських та румунських шкіл на навчання у вузи та ліцеї Румунії. З 1 вересня 1990 року випускники Чернівецької області навчаються в Сучавському університеті та ліцеях.

Новизна пропонованих предметів ще не гарантувала успішної реалізації завдань по формуванню особистості. Дві третини курсів були написані учителями і часто не мали належного наукового і дидактичного обґрунтування. Виникла необхідність інтегрувати зусилля практиків, методистів з науковим потенціалом вузів, науково-виробничими об'єднаннями. Одним з перших було видано посібник для загальноосвітніх і професійних шкіл з історичного краєзнавства для 8-11 класів, написаний вченими історичного факультету державного університету і вчителями історії. Розроблені 14 тем висвітлювали історію краю з найдавніших часів і будувались повністю на історично-краєзнавчому матеріалі. (43).

Докторами історичних і філологічних наук М.Ляховичем і Г.Бостаном підготовлено методичний посібник з історії, культури молдавського і румунського народів, рекомендований для національних шкіл. Використовувалися також програми і посібники з історії румунів, розроблені Міністерством науки і освіти Молдови для 5-11 класів.

"Викладання і засвоєння цього курсу, - зазначалось у пояснювальній записці, - ставить перед собою мету збереження і розвиток інтересу про них, пробудження національної свідомості

і гідності через призму загальнолюдських істин". (44). Вперше за післявоєнну історію на рівні курсів за вибором та факультативів учні молдавських і румунських шкіл стали вивчати історію, географію свого народу, що було також результатом наших педагогічних та організаційних ініціатив, пропозицій, обгрунтувань.

Низький рівень знань про свій народ, його культуру, рідний край, мали випускники українських шкіл. Проведений аналіз цього питання в педучилищі дав такі результати. Із 216 абітурієнтів, які вступали в 1988 році на шкільний відділ Чернівецького педучилища після закінчення буковинських шкіл, лише 20% давали правильні відповіді на питання, які стосувались творчості письменників і митців Буковини, її історії та географії, особливостей розвитку народного господарства, культурно-побутових явищ. Виникла необхідність удосконалення змісту навчального процесу шляхом введення нових курсів, факультативів, гуртків, розробки нових програм.

Щодо літературного та етнографічного краєзнавства, вченими, творчими групами підготовлено кілька нових, актуальних за своєю новизною і оцінками посібників. Працівниками обласної наукової бібліотеки, науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи, наприклад, випущений методично-бібліографічний матеріал до 100-річчя з дня народження Дмитра Загула, завершено роботу над збірником "Краєзнавство Буковини", колективом географічного факультету.

Кращому забезпеченню вивчення нових курсів послужила книга вченого-історика Чернівецького держуніверситету Г.К.Кожелянка "Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XVIII, на початку XIX ст."

Для учнів цей навчальний посібник є корисним насамперед тому, що в ньому розглядається матеріальна культура корінного українського населення Північної Буковини, соціально-економічне становище краю і створення багатонаціонального складу населення українців, молдаван, румунів на території області, їх міжетнічні зв'язки, особливості історії і культури. Розроблявся курс "Історія рідного краю" групою творчих вчителів області".

Для повнішої реалізації народознавчих курсів разом з кафедрою філософії підготовлені посібники "Естетика і поведінка", "Етика сімейного життя", "Культура спілкування і поведінки". Зміст їх становлять насамперед народні виховні

традиції, виховна практика батьків, сімейно-побутова культура, народні дитячі ігри, а також культурно-освітні загальнолюдські цінності. Це закономірно тому, що національна школа не може розвиватися, ігноруючи національну етнопедагогіку, в якій головне - народність, людяність, порядність, благородство, великодушність, нерозривний зв'язок поколінь. (116.91).

Здійснювалась реформа змісту трудового навчання, вводилися нові курси, в основі яких були народні промисли. Наприклад, у Вижницькому районі у 18 школах запроваджено трудове навчання на основі традиційних народних промислів по 6 напрямках. Цей процес вимагав серйозного педагогічного осмислення. Необхідно було вивчити народну психологію мистецтва, розробити педагогічні аспекти його впливу на виховання учнів, осмислити роль декоративно-прикладного мистецтва у формуванні естетичних якостей особистості.

Такі дидактичні підходи давали можливість уникати одноманітності у навчанні, досягати у вихованні не лише індивідуального, але й суспільного, не лише загальнолюдського, але й національного.

Позитивним стало запровадження в старших класах курсів, пов'язаних з екологією, що суттєво збагачує зміст національної школи. Екологічна освіта та виховання, проблеми взаємодії природи і суспільства - це те, що стосується самих основ людського буття. Відкривались вони в школах, де був досвід екологічного виховання, велась практична робота щодо охорони природи. Створювались музеї природи та екологічні стежки, здійснювались екологічні експедиції, працювали загони боротьби з ерозією ґрунтів, гуртки фотонатуралістів. На базі шкіл області проведено республіканські семінари з екологічного виховання. Завдяки нашій ініціативі, разом з представниками екологічних громадських організацій, вченими університету школам було запропоновано програму співпраці із зарубіжними дитячими екологічними організаціями по лінії "Грінпіс". Зараз у цій міжнародній програмі беруть участь 12 шкіл області. Розробляється програма і посібник "Основи екологічних знань" для шкіл силами вчених географічного, біологічного, хімічного факультетів. Значення природного середовища для людини, джерела забруднення природного середовища, екологічна ситуація в Чернівецькій області, завдання та вимоги до раціонального використання та охорони природи, необхідність екологічних знань для людини - ось далеко не повний зміст

даного підручника.

Навчальний посібник рекомендується також для вивчення в школах з поглибленим вивченням географії, на факультативних заняттях у 8-11 класів.

Екологічне виховання в буковинських школах стало предметом уваги освітян України. Ось як відгукнувся вчитель Новосільської НСШ Тернопільської області: "Плідною була безпосередня робота з учнями Сторожинецького й Новоселицького районів. Члени гуртка "Водограй" Банилів-Підгірнянської середньої школи провели нас своїми екологічними стежками, а юннати Підгірнянської одинадцятирічки показали диво-печеру. У селі Брусниця Кіцманського району ми відвідали чудовий шкільний будинок природи, спонсором якого є місцевий колгосп "Дружба". Гортаючи аркуші книги відгуків, читаємо такі рядки: "Хто побував хоч раз у цьому закладі, у того ніколи не підніметься рука на своїх молодших братів і сестер".

На базі музею проводяться республіканські семінари іхтіологів, його відвідувачами стали туристи з капіталістичних країн, американські вчені, делегації з Франції, Канади, Болгарії, Угорщини, учені та викладачі багатьох навчальних закладів.

Разом з тим, нові курси "Екологічна культура", "Основи екології" доцільно вводити не тільки в школах з певними здобутками, але й, насамперед, в тих, де прорахунки та недоліки в екологічному навчанні і вихованні призводять до легковажного ставлення молоді до природи, коли екологічне безкультур'я притаманне не лише окремій частині молоді, а й дорослим, стає причиною людських бід. В перспективі екологічні предмети слід вводити на рівні другого і третього ступенів школи в навчальні плани як обов'язкові предмети, а проблема екології повинна стати важливою основою концепції національної школи. Без екологічної культури неможливо розв'язати завдання інтенсивного практичного переведу галузей народного господарства на безвідходні технології, зберігати генофонд, поліпшувати умови життя людини.

Використання народного досвіду, традицій і звичаїв бережливого ставлення до природи, сприяє виробленню певних поведінкових норм, спрямованих на виховання любові до природи і шани до рідної землі.

Запровадження у навчальний процес нових експериментальних курсів сприяло як підвищенню загальноосвітньої підготовки учнів, так і створенню педагогічних

умов для теоретичного і практичного засвоєння народної духовності, без чого втрачається відчуття приналежності до рідного народу.

Ці та інші конструктивні починання практиків, вчених, працівників творчих спілок сприяли народознавчій роботі, розширювали можливості змісту шкільного компоненту, спрямовуючи його на задоволення пізнавальних інтересів учнів. У свій час, ведучи мову про важливість індивідуального розвитку школярів, В.О.Сухомлинський писав: "Я переконаний, що в тисячах людей поки що гинуть задатки, дані їм природою; тисячі людей могли б стати видатними вченими, поетами, композиторами, якби їхнє дитинство проходило в умовах, що сприяють народженню таланту". (126.601).

Ми не ставили за мету досліджувати найважливіший компонент освіти - його зміст, який передбачає систему знань про природу, сучасне виробництво, суспільство, культуру, про людину. Однак, аналізуючи проблеми національної школи, ми вважали за потрібне розглянути окремі нові напрямки роботи педагогічних колективів Буковини, пов'язані з удосконаленням навчально-виховного процесу. Особливу увагу приділили шкільному компоненту змісту освіти, який спрямовується на задоволення пізнавальних інтересів учнів, розвиток їхніх здібностей шляхом організації різноманітної діяльності за нахилами та інтересами, що включало поглиблене вивчення окремих предметів, створення нових типів навчальних закладів, організацію нових навчальних форм, введення нових курсів, активну співпрацю з вченими і творчими організаціями, підготовку і впровадження оригінальних теоретичних, дидактичних і методичних посібників. Все це сприяло наближенню школи як до соціальних і науково-технічних проблем, так і до національного відродження.

ВИСНОВКИ

Аналіз даних цілеспрямованого спостереження, засвоєння теоретичних праць, досвіду багатьох учительських колективів, органів народної освіти, методичних шкіл, результати експериментальних досліджень, вивчення статистичних матеріалів та інших джерел дали можливість визначити найоптимальніші шляхи національного відродження шкіл.

Незаперечним висновком щодо характеру відродження шкільної справи на Буковині є те, що воно має базуватися на загальнолюдських цінностях і не може відбуватися за рахунок приниження і обмеження прав інших народів, а здійснюється через взаємопізнання і взаємоповагу людей різних національностей. У процесі дослідження вдалося висвітлити ряд явищ, прорахунків, суперечностей шкільної політики на Буковині, що дало можливість переорієнтувати управлінську діяльність органів народної освіти на відновлення і розвиток національних шкіл, задоволення мовно-культурних потреб населення краю, що є особливо значимим у багатонаціональній області. Це закономірно, адже подолання стереотипів про значення і рівень розвитку національних шкіл у сучасному суспільстві, роль національного мислення і свідомості посилює роль суб'єктивного фактору.

Залучення управлінських структур до активної шкільної національної політики дало можливість виробити і реалізувати освітянські програми, спрямовані на підвищення ролі у навчально-виховному процесі рідної мови, культури, історії, народної педагогіки, народознавства.

Під час дослідження вдалось, спираючись на практику, розширити розуміння проблем національної школи, не обмежуючи їх лише національним компонентом, а приділяючи значну увагу змісту освіти, реалізації ідей демократизації, гуманізації, диференціації навчально виховного процесу.

Теоретично і практично обґрунтована важливість у становленні національних шкіл конструктивної діяльності щодо удосконалення мережі освітніх закладів. Аналіз дозволяє стверджувати, що для оптимальної мережі недостатньо створювати лише сприятливі педагогічні та дидактичні умови: тут вкрай потрібні відповідні економічні передумови. Причому, шкільну економічну політику слід проводити відповідно до інтересів різних національностей, вивчати історичну ретроспективу освіти, статистичні дані, демографічну ситуацію, результати соціологічних досліджень, громадську думку батьків, вчителів, учнів. Саме такі підходи дали можливість в значній мірі подолати відставання районів щодо забезпечення освітніми закладами, де проживають національні меншості. В другій половині 80-х років нововведені об'єкти освіти в 3-х національних районах становили 28-33% від обласного завдання. Удалося також удосконалити мовну мережу шкіл, щоб вона сповна відповідала національно-культурним інтересам населення краю. Цьому сприяла розроблена на основі аналітичних даних обласна програма з відродження національних (українських, румунських, молдавських, польських, єврейських) шкіл. За 1987-1990 роки на 15 збільшилась кількість українських шкіл, в трьох великих населених пунктах, де проживають румуни, переведено навчання на рідну мову, а в семи - здійснюється набір до перших класів. Відкрито 5 суботніх польських шкіл, єврейську недільну, вперше після сорокових років вивчаються єврейські мови - ідиш, іврит, відновлено російську школу для липован, діє український лицей, нові єврейська і румунська школи.

У процесі дослідження з'ясувалося, що удосконалення мовної мережі зумовило необхідність педагогічного вивчення і обґрунтування окремих проблем. Одна із них - значний ріст двомовних шкіл, а в окремих школах учні вивчаються і на трьох мовах. проведений нами порівняльно-співставлювальний аналіз за чотири роки засвідчив, що в умовах національного відродження, враховуючи слабку

навчально-матеріальну базу, відсутність необхідних шкільних приміщень, залишковий принцип фінансування, цей процес є закономірним, оскільки дає можливість задовольняти мовні запити. Запропоновані нами рекомендації щодо цього послужили основою організаційної роботи установ освіти. Кількість двомовних шкіл зросла з 6 у 1986 до 29 у 1991 роках. Причому, дві третини із них були українсько-російські, створювані на базі російськомовних шкіл.

Разом з тим, обґрунтування цієї проблеми не слід сприймати однозначно, оскільки навчально-виховний процес у двомовному режимі має і негативні результати. Щодо двомовних шкіл, то позитивне ставлення висловили 18,2% учнів та вчителів (500 опитаних), а 65,7% вважають, в тому числі 70,8% учнів, що краще навчатися в одномовній. Тому на перспективу кращим варіантом є функціонування шкіл однією мовою навчання. Ми пропонуємо в умовах багатонаціональних населених пунктів, включаючи сільські, відкривати 2-3 невеликі школи рідною мовою навчання, ніж одну велику з кількома мовами.

Слід зазначити, що створення оптимальної мережі шкіл можливе лише за умов удосконалення її на рівні інших закладів у структурі освіти - дитсадків, професійно-технічних училищ, технікумів, вузів, що підтвердилось практикою. Необхідно зазначити, що за останні 3 роки одержано позитивні результати, коли, наприклад, охоплення дітей дошкільними закладами з українською мовою виховання зросло в Чернівцях з 13,2 до 40,5%

Практика засвідчила, що удосконалення мовної мережі має значно ширші суспільні взаємозв'язки і не може зводитися лише до національної чи демографічної характеристик. Тому увага приділялась статусу тієї чи іншої мови в конкретному регіоні, рівню її застосування в різних життєвих сферах.

У ході дослідження виникли нові проблеми, які вимагають додаткового вивчення. Вважаємо, що серед них досить

актуальним є питання відродження сільської школи - основи національної культури.

У сучасній педагогічній літературі, публікаціях, виступах проблему мовної мережі пов'язують здебільшого (і це закономірно) з міськими школами, оскільки денационалізація освітніх закладів тут найвідчутніша. Проте не варто ігнорувати мовно-культурні проблеми села, яке, зважаючи на негативні тенденції 60-80-х років, особливо постраждало. Адже практика шкіл в "неперспективних" селах, централізація освітніх закладів призвела до створення такої освітньої соціальної інфраструктури, яка негативно впливала на культурно-освітній рівень людей, гальмувала їх національний розвиток. Вагомим доказом зміни у підходах до освітньої політики, зокрема, мовної, стало відкриття у 1988-1990 роках 16 шкіл, 14 - шкіл-садів, 5 - сімейних дитсадків.

Оцінюючи важливість створення економічних передумов удосконалення мовної мережі, як основи становлення національних шкіл, ми виходили з того, що найважливішою і найскладнішою проблемою є реформа і удосконалення змісту освіти, формування в учнів почуття національної самосвідомості на основі засвоєння загальнолюдських цінностей. На наш погляд, перспектива національних шкіл пов'язана з суттєвим підвищенням статусу рідної мови, виробленням нової концепції шкільної історії, розвитком літературного, історичного, географічного, музичного краєзнавства, розширенням мережі гуманітарних шкіл та класів з поглибленим вивченням мови, культури, історії, посиленням народознавчого спрямування навчальних дисциплін, якісною переорієнтацією трудового навчання на народні промисли, традиційні для конкретного регіону, активним впровадженням сімейної етнопедагогіки тощо. Вироблені рекомендації дали можливість протягом 2-3 останніх років удосконалити роботу національної школи. У 34 школах почали працювати спеціалізовані класи з

літератури і мови. 31% шкільних факультативів мали народознавчий характер. Пошук шляхів удосконалення змісту освіти зумовив проведення нами педагогічного експерименту в 42 школах на рівні створення шевченківських, пушкінських та класів Емінеску.

Дослідження і вивчення громадської думки засвідчили ефективність таких педагогічних форм роботи, як відкриття літніх, гуманітарних, екологічних, історико-краєзнавчих шкіл, видання дитячого українського літературного альманаху, створення учнівських літературних об'єднань, шкільних кооперативів, які базуються на народних ремеслах і творчості. Важливим стало також відкриття гімназій, ліцеїв, у регіонах, де проживають національні меншості, що стимулює прийнятність концепцій національної школи. Гадаємо, що поява, крім українських, також молдавських, румунських, російських ліцеїв та гімназій в багатонаціональній області, причому частини з них в сільській місцевості, що спостерігається вперше в нашій педагогічній практиці, є позитивним явищем.

У процесі роботи виявлено ряд труднощів, які обмежують розвиток національних шкіл, насамперед - це недосконалість діючих підручників, навчальних планів, програм народознавчого спрямування як для українських, так, особливо, для румунських і молдавських шкіл. Ми дійшли висновку, що зараз і на перспективу розробка нових посібників на республіканському рівні не розв'язує цю проблему, адже неможливо буде врахувати всю палітру етнічних, мовних, історичних особливостей. Тому логічно припустити, що оптимальний варіант полягає в розробці регіонального національно-культурного компоненту на місцях, залучаючи творчі та наукові сили. Вагомим доказом цього є результати реалізації запропонованої нами програми вченими Чернівецького держуніверситету ім.Ю.Федьковича та іншими творчими групами з написання підручників, програм, рекомендацій, перепідготовки кадрів для удосконалення змісту

навчально-виховного процесу на ґрунті національного відродження. Додамо, що виробленню оптимальної педагогічної стратегії і тактики, правильних напрямків з питань розвитку національних шкіл сприяло використання результатів соціологічних досліджень, співпраці з обласним науково-соціологічним центром, що зменшує ймовірність прийняття неправильних управлінських рішень на обласному, районному та шкільному рівнях.

В роботі обґрунтовано ряд проблем, пропозицій щодо розвитку румунських та молдавських шкіл, зокрема, впровадження латинської графіки, вивченню в них української мови, удосконалення навчального плану в частині посилення національного компоненту стосовно мови, літератури, історії, географії, створення науково-методичних центрів румунської мови і літератури. Вперше у навчальний план були введені історія рідного народу, географія Молдови. Підготовлена нами програма щодо переходу на латинську графіку дала можливість успішно вирішувати завдання, які раніше не зустрічались в практиці роботи. Підтвердженням цього є перехід у 1990-1991 н.р. I-VIII класів всіх румунських та молдавських шкіл на латинку.

На практиці доведена важливість для удосконалення роботи національних шкіл налагодження зв'язків із закладами освіти Румунії, Польщі, Канади. За останні два роки заключено прямі угоди з більш як 40 навчальними закладами, що дало можливість краще задовольняти національно-культурні запити українського населення, яке проживає за межами своєї основної державності. У більш як 50 населених пунктах Румунії завдяки цьому вперше відкрились у школах класи, факультативи, гуртки української мови, діти українців здобувають учительські професії в Чернівецькій області.

Порівняльний аналіз дозволяє, на нашу думку, визначити, що проведена робота з національного відродження відчутно вплинула на самосвідомість школярів, їх ставлення до

культури, мови, історії свого народу. Зазначимо, що на досліджуваній нами території 62 проценти учнів вважають рідну мову найголовнішим компонентом національної школи.

Позитивно вирішено питання вивчення учнями української мови в російських школах. Пошук шляхів удосконалення змісту освіти, аналіз робіт класиків педагогіки і сучасних вчених, програм і концепцій, в яких висвітлюються проблеми національної школи, дали можливість виробити об'єктивне ставлення до досліджуваної теми. Суттєвим у роботі, окрім змісту національної системи виховання, є ідея забезпечення високого рівня знань, без чого недоцільно вести мову про авторитет національної школи. Цю позицію вдалось підтвердити функціональними результатами констатуючих експериментів, проведених у 1988-1990 роках, соціологічними даними стосовно випускників шкіл, які навчалися у Малому університеті, спеціалізованих фізико-математичній, хіміко-біологічній школах, заочних учнівських школах при Київському, Харківському державних університетів, ряду шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, в школах-комплексах, які співпрацюють з вузами, науково-виробничими об'єднаннями, в літературних студіях. Серед спільних рис, що визначають навчальний процес таких форм роботи з учнями, варто відзначити реалізацію тут принципів диференціації, індивідуалізації, максимальне врахування можливостей, здібностей, інтересів школярів. Ми схильні вважати, що навіть при складному сучасному стані освіти інвестиційна політика навчальних закладів переорієнтована на розвиток дітей, значно підвищує якісний зміст освіти. Вирішення завдань, які стоять перед сучасною національною школою у зв'язку з формуванням людини як активного соціального суб'єкту, неможливо без посиленої уваги суспільства до працелюбного, здібного учня, належної оцінки його роботи. Саме з цих міркувань нами було запропоновано встановити обласний стипендіальний фонд для обдарованих дітей, який позитивно вплинув на підвищення значимості і престижу учнів, що творять і збагачують народну культуру.

Гадаємо, що слушним є аналіз можливостей реалізації ідеї диференціації навчального процесу в сільській школі, яка недостатньо розроблена. Характер досліджуваної теми зумовлював розгляд питань диференціації через створення нових типів навчальних закладів, форм навчальної роботи, удосконалення мережі національних шкіл і класів з поглибленим вивченням окремих предметів. Внаслідок проведеної роботи в 1986-1990 роках вдалось створити систему, яка краще задовольняє інтереси і здібності учнів, створює оптимальніші дидактичні й психолого-економічні умови. За цей період відкрито в області 132 школи гуманітарного, природничого, фізико-математичного, естетичного напрямків, або 60% шкіл, причому 93 на селі.

Зрозуміло, що ряд проблем потребують подальших серйозних науково-педагогічних досліджень. До них слід, зокрема, віднести: функціонування мов у національних (неукраїнських) школах та статус і перспектива становлення у них української мови як державної; особливості й умови відродження національних шкіл та інших навчально-виховних закладів для народів, які їх втратили або зовсім не мали; роль і місце рідної мови, історії, літератури в школах, де навчаються діти національних меншостей; реалізація принципу розвиваючого навчання в сільських національних школах; особливості підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів в умовах національного відродження.

Проведене дослідження, результати й аналітичні дані дають можливість краще обґрунтувати прийняття управлінських рішень з питань розвитку національних шкіл, удосконалення змісту навчально-виховного процесу в умовах багатонаціональної області, враховуючи при цьому конкретні педагогічні, соціально-економічні і політичні умови. Практична реалізація запропонованих теоретичних обґрунтувань сприятиме розвитку національних шкіл, задоволенню національно-культурних інтересів людей, формуванню національної самосвідомості учнів і культури міжнаціональних відносин.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

РОЗВИТОК МОВНОЇ МЕРЕЖИ ШКІЛ ОБЛАСТІ.

Школи	1986 р.	1991 р.
Українські	287	297
Рум./молд.	84	85
Російські	29	19
Єврейські	-	1
З вивч. євр. мови	-	3
З вивч. польс. мови	-	6
Двомовні	6	29
в т. ч.		
укр. - рос.	3	18
укр. - рум.	1	7
рос. - рум.	2	3
укр. - рум. - рос.	-	1

Додаток № 2

УЧНІ, ЯКІ НЕ ВИВЧАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РОСІЙСЬКИХ ШКОЛАХ

№ пп.	райони	1986 р.	1988 р.	1989 р.	1990 р.
1	Вижницький	12	9	9	-
2	Глибоцький	40	18	18	-
3	Новоселицький	23	15	13	-
4	Сокирянський	134	94	54	-
5	Сторожинецький	47	27	22	5
6	Хотинський	56	45	25	20
7	Ленінський	827	617	93	2
8	Першотравневий	875	685	400	3
9	Садгірський	13	3	3	-
	Разом	2017	1513	637	30

ЗРАЗОК ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІЦЕЮ

- Історія походження єврейського народу
- Вавілонська вежа та інші стародавні легенди («Ветхий Завіт»)
- Історія євреїв Буковини. Екскурсії по місцях єврейської культури
- З історії євреїв України і Росії (до другої половини XVIII ст.)
- З історії євреїв України і Росії (XIX-XX ст.)
- Місце і роль євреїв у розвитку світової цивілізації
- Єврейський народний фольклор
- Єврейська народна музика
- Біблейські сюжети і живопис
- Жінка в єврейських уявленнях
- Талмуд
- Історія єврейських мов (ідиш, іврит)
- Маски єврейського театру. С. Міхоелс-актор і режисер
- Шолом-Алейхем - душа народу
- Великий художник - Марк Шагал
- катастрофа і героїзм європейського єврейства
- Держава Ізраїль. Історія, культура, мистецтво
- Радянські євреї: проблеми і перспективи. Біробіджанський проект
- Життя, праця і творчість євреїв в СРСР
- Взаємозв'язок єврейської та української культур

Додаток № 4

НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ФОНДУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ В 1990-91 Н.Р.

- Організація нових національних закладів (школа-гімназія, школа-ліцей, школа-навчальний комплекс тощо);
- Залучення до роботи у національній школі творчих сил: музикантів, учених, художників, артистів, самодіяльних митців;
- створення і забезпечення функціонування експериментальних шкіл області, які працюють відповідно до Концепції національної школи;
- Організація, відкриття і робота літніх обласних гуманітарної, краєзнавчої шкіл;

- Відкриття і функціонування єврейської недільної національної школи;
- Відкриття і функціонування польських недільних шкіл;
- Розширення мережі шкіл і класів з поглибленим вивченням мов, фольклору, мистецтва, народознавства;
- засвоєння державної мови працівниками органів народної освіти, вивчення і удосконалення знань української мови педагогами дитячих дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, профтехучилищ, позашкільних виховних закладів;
- Проведення міжнародних конференцій вчителів української та румунської мов;
- проведення науково-практичної конференції з проблем удосконалення навчально-виховного процесу в умовах реалізації Концепції національної школи;
- Комплектування шкільних бібліотек літературою на рідній мові;
- Видання українського літературного дитячого альманаху;
- Термінологічний переклад спецкурсів для профтехучилищ області;
- Підготовка і розробка творчими науковими колективами підручників, навчальних програм для національної школи;
- Виробничі зв'язки з Молдовою, Румунією, Канадою;
- Забезпечення реалізації програми переходу на латинську графіку загальноосвітніх шкіл з молдавською (румунською) мовою навчання м.Чернівці, Глибоцького, Сторожинецького, Новоселицького районів (художня, методична, довідкова література; педагогічні кадри; батьківський педагогічний всеобуч, факультативи, гуртки тощо);
- Проведення експерименту по викладанню української мови в молдавських (румунських) школах;
- Науково-методична діяльність двох обласних молдавських (румунських) навчально-методичних центрів;
- Спільна робота облуні і Київського науково-творчого об'єднання «Крок» по удосконаленню змісту навчально-виховного процесу;
- Створення і функціонування гуманітарних шевченківських, пушкінських класів у загальноосвітніх школах області;
- Відкриття румунської та єврейської шкіл в М.Чернівцях;
- Відкриття українського економічного ліцею;
- Проведення педагогіко-соціологічним госпрозрахунковим центром і соціологічною лабораторією Чернівецького держуніверситету досліджень з проблем ефективності шкільної освіти в сучасних умовах.

НОВІ НАВЧАЛЬНІ ПРЕДМЕТИ І КУРСИ, ЯКІ ВПРОВАДЖУЮТЬСЯ В НАЦІОНАЛЬНИХ ШКОЛАХ ОБЛАСТІ

- Історичне краєзнавство Буковини
- Історія Буковини (на укр.та рум.мовах)
- Історія України (для дітей)
- Історія релігії та вільнодумства
- Основи філософської думки на Україні
- Основи філософських знань
- Етика і культура поведінки
- Література Буковини
- Українське літературне зарубіжжя
- Інтегрований курс української літератури, образотворчого мистецтва, музики і трудового навчання
- Українська мова (для рум. і молд.шкіл)
- Українська літературна збірка (для дітей дошкільного віку)
- Українсько-румунський розмовник
- Румунська література Буковини і Закарпаття
- Орфографічний румунський словник
- Основи екологічних знань
- Географія Буковини
- Етнопедагогіка Буковини
- Основи народознавства
- Народна культура Буковин і Гуцульщини

ЗМІСТ ПІДГОТОВЛЕНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «НАРОДНА КУЛЬТУРА БУКОВИНИ І ГУЦУЛЬЩИНИ»

I. ВСТУП

1. Історія вивчення народного мистецтва та обрядовості Буковини та Гуцульщини.

II. РОДИННО-ЗВИЧАЄВА, КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ БУКОВИНИ І ГУЦУЛЬЩИНИ.

1. Народний річний обрядовий календар
2. Зимові свята та обряди.
3. Зимові театралізовані народні вистави.
4. Весняні звичаї та обряди
5. Літні звичаї та обряди
6. осінні звичаї та обряди
7. Обряд народин у буковинців та гуцулів
8. Буковинські весільні звичаї та обряди
9. Гуцульські весільні звичаї та обряди
10. Релікти культу предків у родинно-звичаєвих та календарних обрядах
11. Архаїчні світоглядні уявлення, ритуали та обряди
12. Ритуальні страви у родинно-звичаєвих та календарних обрядах
13. Топонімні легенди Буковини і Гуцульщини.

III. НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО БУКОВИНИ І ГУЦУЛЬЩИНИ

1. Народна кераміка Буковини
2. Народна кераміка Гуцульщини
3. Іграшки із сиру
4. Писанкарство
5. Народний гуцульський костюм
6. Народний буковинський костюм
7. Буковинська вишивка
8. Гуцульська вишивка
9. Ткацтво
10. Вироби з дерева
11. Вироби з металу
12. Вироби із шкіри та рогу.

IV СЦЕНАРНИЙ ДОДАТОК ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Вертеп.
2. Гаївки.

РОЗВИТОК НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ В ШКОЛАХ ОБЛАСТІ

профілі	школи	
	1986	1990
Художня вишивка	4	30
Художня обробка дерева	6	19
Ткацтво	-	3
В'язання	5	21
Художня обробка металу	1	5
Художня кераміка	-	3
Лозоплетіння	-	4
Шкільні кооперетиви	-	6
Разом	16	91

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ І ФОРМИ РОБОТИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ОНОВЛЕННЮ ЗМІСТУ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

- Гуманітарні Шевченківські, Пушкінські, Єсенінські, класи Емінеску
- дитячий український літературний альманах
- уроки народознавства
- історичне, літературне, музичне, географічне краєзнавство
- поглиблене вивчення національних мов, літератури, історії
- учнівські фольклорно-етнографічні фестивалі
- нові предмети народознавчого спрямування, розроблені вченими і творчими групами
- музеї народознавства
- сімейні творчі колективи
- факультативи по вивченню національних мов
- фонд літературних премій обдарованим дітям
- трудове навчання на основі народних промислів і ремесел
- фонд розвитку національних шкіл
- літні гуманітарні, краєзнавчі школи
- національні ліцеї, гімназії і гімназійні класи
- малі академії мистецтв
- шкільні кооперативи народних промислів
- суботні, недільні українські і польські школи
- єврейський ліцей національної культури
- малий університет
- літературні студії

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азаренко Л.І., Вергун Н.Р. За порадою до мистецтва //Радянська школа. - 1990. - N 6. - с.33-34.
2. Активніше сприяти розвитку міжнаціональних відносин: //Радянська Україна. - 1988. - 12 липня.
3. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: пособие для учителя. - М: Просвещение, 1983. - 208 с.
4. Амонашвили Ш.А. Созидая человека. - М: Знание, 1982. - 92 с.
5. Антология педагогической мысли Украинской ССР /Сост. Н.П.Калениченко. - М.: Педагогика, 1988. - 640 с.
6. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. - М.: Просвещение, 1982. - 192 с.
7. Белинский В.Г. О детских книгах. - Изб.пед.соч. - М.: Педагогика, 1982. - 287 с.
8. Бим-Бад Б.М. И.Г.Песталоцци. Концепция развивающегося обучения //Советская педагогика. - 1986. - N 3. - с.105-109.
9. Бузинська В.О., Тарновецька Л.О. Розвиток мережі освітніх закладів на Буковині // Соціолінгвістичні проблеми Чернівецької області: Тези доп. регіональної наук.-практ. конф. 19-20 жовтня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.7-9.
10. Буковина за годы Советской власти: Статистический сборник. - Черновцы, 1990. - 107 с.
11. Вивчення української мови в 4 класі початкової школи з румунською мовою навчання. Методичні рекомендації. - Чернівці, 1990. - 41 с.
12. Волков Г.Н. Педагогика жизни. - Чебоксары: Чуваш. кн. изд-во, 1989. - 334 с.
13. Волков Г.Н. Идеи межнационального сотрудничества в общественно-педагогической деятельности И.Я.Яковлева // Советская педагогика. - 1973. - N 6. - с.108-115.
14. Вульфсон Б.В. Тенденция развития среднего образования в современном мире// Советская педагогика. - 1988. - N 11. - с.125-131.
15. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования. - М.-Л.: Соцэкгиз, 1934. - 324 с.
16. Гельман З. Талантам надо помогать // Народное образование. - 1989. - N 2. - с.78-85.
17. Герд А.Я. Об естественно-исторических экскурсиях // изб.педагогические труды /Под ред. Б.С.Райкова. - М., 1953. - с.29-35.
18. Гончаренко С.У. Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості // Радянська школа. - 1988. - N10. - с.77-80
19. Горленко В.Ф. Традиційні види господарської діяльності українців// Радянська школа. - 1991. - N4. - с.37-45.
20. Горленко В.Ф., Наулко В.І. Народні знання і світоглядні уявлення українців //Радянська школа. - 1991. - N1. - с.29-37.
21. Григорович Г. Освіта на Буковині// Шлях освіти. - 1926. - N1. - с.130-137.

22. Давыдов В.А., Дракунова Т.В., Ительсон Л.Б. Возрастная и психологическая психология. - 2-е изд., исп. и доп. - М.: Просвещение, 1979. - 288 с.
23. Далавурак С.В., Мацьопа Р.Л. Політика румунізації в галузі освіти на Буковині (1918-1940рр.) // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези доп. обл. істор.-краєзн. наук. конф. 11-12 травня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.180-184.
24. Дейнеко М.М. 40 лет народного образования в СССР. - М.: Учпедгиз, 1957. - 276 с.
25. Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. - Київ: УРСР, Верховна Рада, 1990.
26. Державний архівний фонд Чернівецької області /Матеріали Чернівецького облуну 1984-1987 рр. - Фонд Р-763. - Опис 4. - Один. збер.: 1121, 1137, 1138, 1140, 1156, 1158.
27. Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Под ред. В.А.Онищука. - Киев: Рад.школа, 1987- 351 с.
28. Дистервег А. Назначение и цель жизни человека и учителя // Изб. пед.соч./ Под ред. Е.Н.Медынского. - М.: Учпедгиз, 1956, - с.67-79.
29. Дистервег А. О природосообразности и культуросообразности в обучении // Изб.пед.соч./ Под ред. Е.Н.Медынского. - М.: Учпедгиз, 1956, с.227-235.
30. Дистервег А. три заметки о педагогике и стремлениях учителей // Изб.пед.соч. / Под ред. Е.Н.Медынского - Учпедгиз, 1956. - с.235-245.
31. Дистервег А. Принципы Песталоцци в деле воспитания и образования // Изб.пед.соч. /Под ред. Е.Н.Медынского. - М.: Учпедгиз, 1956. - с.346-258.
32. Дистервег А. Принцип современной педагогики // Изб. пед. соч. /Под ред. Е.Н.Медынского. - М.: Учпедгиз, 1956. - с. 270-273.
33. Дистервег А. Основы обучения в современной школе. // Изб.пед. соч. / Под ред. Е.Н.Медынского. - М.: Учпедгиз, 1956. с.282-292.
34. Духнович В.А. Народная педагогика // Антология педагогической мысли Украинской ССР /Сост. Н.П.Калиниченко. - М., 1988. - с.203-208.
35. Жураковский Г.С. Очерки по истории античной педагогики. - М.: изд-во акад. пед. наук РСФСР, 1963. - 510 с.
36. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР //Радянська Україна. - 1989. - 3 листопада.
37. Закон Української радянської Соціалістичної Республіки про народну освіту / проект//Радянська освіта. - 1990. - 27 листопада.
38. Затонський В.П. Країна вчиться // Комуністична освіта. - 1936. - N 12. - с.37-40.
39. Захарійчук І. Освіта і культура - надбання народних мас // Новий вік. - Румунія. - 1969. - 16 червня.
40. Здобутки народної освіти Української РСР /Упор. М.І.Ковбасюк. - Київ: Рад.школа, 1976. - 175 с.
41. Ігнатенко П.Р., Руденко Ю.Д. Народознавство в школі: пошуки, проблеми, перспективи //Радянська школа. - 1989. - N7. - с.5-7.
42. Ильенков Э.В. Учитесь мыслить смолоду. - М.: Знание, 1977. - 64 с.
43. Історичне краєзнавство в процесі викладання курсів історії УРСР та СРСР /Під ред.Боролюка В.К. - Чернівці, 1989. - 94 с.
44. История румын. V-XI классы. Программные рекомендации /Под ред. Быку В.А. - Кишинев, 1990. - 59 с.
45. Казакова О.В. Жизнь и труды А.Я.Герда //Герд А.Я. Изб.пед. труды/ Под ред.Райкова Б.Е. - М. 1953. - с.151-191.
46. Калининко Н.П. Незнищенна сила гуманності: //Радянська школа. - 1978. - N 7 - с.102-105.
47. Калтахчян С.Т. О сущности нации и пути образования интернациональной общности. - М.: Изд. Моск. ун-та, 1976. - 408 с.
48. Керженцев А. Основоположник теории развивающегося обучения // Народное образование. - 1971. - N2. - с.90-92.
49. Кинкулькин А.Т. Обогащает новыми идеями концепцию всеобщего образования //Советская педагогика. - 1988. - N11. - с.7-11.
50. Кобзар Б.С. Роль Н.К.Крупської у становленні і розвитку радянської педагогіки //Радянська школа. - 1989. - N2. - с.10-15.
51. Козинг А. Нация в истории и современности: Пер. с нем. - М.: Прогресс, 1978. - 293 с.
52. Коломієць І.К. Століття вкарбовані у вічність //Радянська школа. - 1989. - N5. - с.85-89.
53. Коменский Я.А. Великая дидактика //Изб.пед.соч.: В 2 т. - М., 1982. - Т.1. - с.242-476.
54. Коменский Я.А. Материнская школа // Изб.пед.соч.: В 2 т. - М., 1982. - Т.1. - с.201-241.
55. Коменский Я.А. Мир чувственных вещей в картинках. - 2-е изд. - М.: Учпедгиз, 1957. - 353 с.
56. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України / проект//Радянська освіта. - 1990. - 14 серпня.
57. Концепція загальноосвітньої української національної школи /Гнідинська школа// Радянська освіта. - 1990. - 27 лютого.
58. Концепція української національної школи /Львівська область// Радянська освіта. - 1990. - 29 червня.
59. Концепція української національної школи /Тернопільська область// Тернопіль вечірній. - 1990. - 13 грудня.
60. Концепція розвитку народної освіти в Чернівецькій області // Радянська буковина. - 1990. - 29 грудня. - Буковинське віче. - 1991. - 5 січня.
61. Корчак Я. Як любити дітей. - Київ: Рад.школа, 1976. - 160 с.
62. Корчак Я. Правила жизни. Педагогика для детей и для взрослых: пер. с польского //Избранное /Сост. В.В.Лисица. - Киев: Рад. шкорола. 1988. - 528 с.
63. Корчак Я. Педагогическое наследие К.Чулкова. - М.: Педагогика, 1981. - 268с.
64. Коцовський В. і Огоновський І. Методична грамати́ка руської мови для IV класи вселюдних шкіл. 3-є вид. - Львів: Вид-во шкільних книжок, 1924.

- 104с.

65. Кравчук П. Українці в канадській літературі. К.: Україна, 1990. - 228с.
66. Крушельницький Антін. Просвітній реферат. Додаток. - Коломия. - Рад. прапор. 1909. - 58с.
67. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1977. - 304 с.
68. Леегафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение // Изб.пед.соч.: В 2 т. - М., 1951. - Т.1. - с.217-218.
69. Лоб'юк І. Українсько-румунські мовні контакти в світлі історії та мовознавства //Обрії. - Румунія. - 1989. - с.180-183.
70. Локк Д. Опыт о человеческом разуме. О силах и способностях // Изб.филос. произв.: В 2 т. - М., 1960. - Т.1- с.245-294.
71. Луначарский А.В. Воспитательные задачи советской школы // О воспитании и образовании /М.: Педагогика, 1976. - с.300-318.
72. Любар О.О. Школа на Правобережній Україні /друга половина XVII-XVIII ст./ // Радянська школа. - 1991. - N2. - с.88-91.
73. Макар О.Ю., Макар В.Ю. Роль буковинців у формуванні української зарубіжної діаспори // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези доп. обл. істор.-краєзн. наук. конф. 11-12 травня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.49-50.
74. Макаренко А.С. Виховання культурних навичок //Твори: В 7 т. - Київ, 1954. - Т.4. - с.408-418.
75. Макаренко А.С. Книга для батьків //Твори: В 7 т. - Київ, 1954. - Т.4. - с.11-333.
76. Макаренко А.С. Виховання в сім'ї і школі //Твори: В 7 т. - Київ, 1954. - Т.4. с.469-400.
77. Массовое образование молодежи в странах социализма. Методические материалы /Вр. науч.-исслед. коллек. "Школа". - М., 1988. - 44 с.
78. Материалы Всесоюзного съезда работников народного образования. - 20-22 декабря 1988. - М.: Просвещение, 1989. - 44 с.
79. Машталер О.В. Педагогика і освітня діяльність О.В.Духновича. - Київ: Рад.школа, 1966. - 148 с.
80. Мацюк В.Я. Нашадкам у спадок //Радянська школа. - 1989. - N5. - с.27-31.
81. Молодежь Черновицкой области. Стат.сборник /Черновцы, 1985. - 81 с.
82. Мишанич С.В. Що таке фольклор //Радянська школа. - 1989. - N11. - с.20-28.
83. Мишанич С.В. Створимо фольклорний літопис народу // Рад.школа. - 1990. - N6. - с.26-32.
84. Мудрость воспитания. Книга для родителей /Сост. М.Бим-Бад, Э.Д.Днепров, Г.Б.Корнешов. - М.: Педагогика, 1987. - 288 с.
85. Музыченко А.Ф. Чтение и культура. Слово в современной школе. Методический очерк обучения родному языку //Антология педагогической мысли Украинской ССР /Сост. Н.П.Калиниченко. - М., 1988. - с.399-400.

86. Музыченко. Что такое педагогика и чему она учит?//Антология педагогической мысли Украинской ССР /Сост. Н.П.Калиниченко. - М., 1988. - с. 393-398.
87. Мяло К. Страсти в Молдове //Новое время. - 1990. - N40. - с.20-25.
88. Найдорожний скарб. Слово про рідну мову: Поезії, вислови/ Упоряд. Лучук В.І. - Київ: Рад. письменник, 1990. - 390 с.
89. Народное образование, наука, культура Черновицкой области. Стат.сторник. - Черновцы, 1983. - 91 с.
90. Наулко В.І. етнічний склад населення України //Радянська школа. - 1990. N3. - с.37-47.
91. Об экономическом и социальном развитии Черновицкой области в 1989 году и за четыре года двенадцатой пятилетки. - Черновцы, 1990. - 32 с.
92. Образование в СССР. Стат.сборник. - М., 1988. - 72 с.
93. Основні документи про школу /Упоряд. Є.С.Березняк. - Київ: Рад.школа, 1982. - 399 с.
94. Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы. Сборник официальных материалов / Упр.делами Сов. Министров СССР. М., 1984. - с.165.
95. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / Отв. ред. А.И.Пискунов. - М.: Педагогика, 1976. - 600 с.
96. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди. Під ред. О.Г.Дзевєріна. - Київ: Вища школа, 1972. - 246 с.
97. Питання історії освіти і школи на Україні: Наукові записки. - Київ, Рад.школа, 1958. - Т.7. - 261 с.
98. Писарев Д.И. Влияние искусства на воспитание // Изб. пед.соч. /М.: Педагогика, 1984. - с.23-25.
99. Похла Л.С. Народні знання про природу в змісті освіти.// Педагогіка і психологія. - 1994. - №2(3). - С.46.
100. Про державну програму розвитку української мови в Українській РСР на період до 2000 року: Постанова ради Міністрів УРСР N 41 від 12 лютого 1991 року. - Київ, 1991. - 43 с.
101. Про забезпечення дітей дошкільного віку вихованням на рідній мові. - Київ: Білетень НКО УРСР - 1933. - N 34. - с.7.
102. Програма курсу "Історія релігії". Для середньої загальноосвітньої школи. МО України, Ін-т сист. досліджень освіти. - К., 1995. - 11с.
103. Пуха І.В. О.Духнович про народність лікування. // Літературна та педагогічна спадщина О.Духновича. Тези допов. та повідомлень до наук. сесії, присвяч. 100-річчю з дня смерті О. Духновича, трав. 1965. - Ужгород, 1965. - 87 с.
104. Проблемы и тенденции развития школы в современном мире. Методические материалы / Автор С.Б.Лысова. - М.: ВНИК "Школа", 1988. - 40 с.
105. Радянська Буковина. Упоряд. П.М.Василенко. - Ужгород: Карпати, 1980. - 272 с.
106. Развитие системы образования Черновицкой области за годы

одинадцатою п'ятилетки. Стат.сборник. - Черновцы, 1986. - 104 с.

107. Распределение населения Черновицкой области по полу, возрасту, образованию, национальности, родному языку, источникам средств существования, размеру семей и жилищным условиям. - Черновцы, 1990. - 153 с.

108. Руссо Ж.-Ж. Юлия, или Новая Элоиза //Пед.соч.: В 2 т.- М., 1981. - Т.2. - с.134-165.

109.Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. - 2-е изд. - М.: Педагогика, 1984. - 95 с.

110. Скрипник М.О. Перебудовними шляхами //Комуністична освіта. - 1931. - N7. - с.16-33.

111. Скуратівський В. Берегиня: художні оповіді, новели. - Київ: Рад.письменник, 1987. - 278 с.

112. Скуратівський В. Посвіт: художні оповіді, новели. - Київ: Молодь, 1988. - 172 с.

113. Скуратівський В. Чиї ж ми діти? // Радянська школа. - 1990. - N 5. - с.36-38.

114. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. - Київ: Рад.школа, 1985. - 312 с.

115. Стельмахович М.Г. Українська ентопедагогіка //Радянська школа. - 1989. - N6. - с.11-17.

116. Стельмахович М.Г. Педагогіка правди і людяності // Радянська школа. - 1991. - N1. - с.91.

117. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. - Київ: Знання України, 1991. - 48 с.

118. Струминский В.Л. К.Д.Ушинский и его педагогическое наследство // Ушинский К.Д. Изб.пед.соч. і М.: Учпедгиз, 1945. - с.3-34.

119. Струнка М.Л. Українська народна вишивка //Радянська школа. - 1990. - N 5. - с.47-49.

120. Судьбы национальных культур, языка и народного образования: Пленум госкомитета СССР по народному образованию, 28 апреля 1989 г. // Советская педагогика. - 1989. - N 9. - с.11.

121. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості //Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1976. - Т.1. - с.62-208.

122. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра //Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1976. - Т.1. - с.209-402.

123. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину //Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1976. - Т.2. - с.149-418.

124. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1976. - Т.2. - с.419-654.

125. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1977. - Т.3. - с.9-282.

126. Сухомлинський В.О. Листи до сина // Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1977. - Т.3. - с.585-657.

127. Сухомлинський В.О. Народження громадянина //Вибр.твори: В 5 т. - Київ, 1977. - Т.3. - с.283-582.

128. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа //Вибр. твори: В 5 т. - Київ, 1977. - Т.4. - с.31-392.

129. Сухорський С.Ф. Художник слова і педагог // Советская педагогика. - 1986. - N12. - с.104-105.

130. Том'юк З.С. Зберігати і множити народну творчість //50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези доп. обл. істор. краєзн. наук. конф. 11-12 травня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.242-243.

131. Тулим-Альмединген Н.А. Педагогические опыты и взгляды Р.Оуэна. - М.: Учпедгиз, 1960. - 163 с.

132. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Изб. пед.соч./Сост. В.Я.Струминский. - М., 1945. - с.53-69.

133. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / / Изб.пед.соч. /Сост. В.Я.Струминский. - М., 1945, с.87-105.

134. Ушинский К.Д. Родное слово //Изб.пед.соч. /Сост. В.Я.Струминский. - М., 1954. - с.204-217.

135 Ушинский К.Д. Рідне слово //Вибр.пед.твори: В 2 т. - Київ, 1983. - Т.1. - с.121-133.

136. Франко І.Я. Чого хоче "Галицька робітничка громада?" - Твори: В 20 т. - Київ, 1956. - Т.19. - с.50-62.

137. Франко І.Я. Вишукане красномовство. - Збір.твор.: В 50 т. - Київ, 1982. - Т.37. - с.8-20.

138. Хофман Ф. Мудрость воспитания. Педагогика. Педагогика: Очерки развития педагогической теории. Пер. с нем. - М.: Педагогика, 1979. - 160 с.

139. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики /Сост. А.И.Пискунов - 2-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1981. - 528 с.

140. Чередарик М. Міхай Емінеску про арешт Івана Франка у Львові і Чернівцях 1880 року // Обрії. - Румунія. - 1989. - с. 158-162.

141. Чирко В.П., Іваненко І.П. Національно-культурне будівництво на Україні у 20-30 роки: історія, досвід, проблеми //Радянська школа. - 1990. - N2. - с.52-57.

142. Чернописький М.С. Перші школи мистецтва //50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези допов. обл. істор.-краєзн. наук. конф. 11-12 травня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.196-197.

143. Шапиро Г.Н., Ливак Д.З., Гербер Е.Й. Идиш. - Киев: Рад.школа, 1990. - 256 с.

144. Шкільний перепис учнів 0,1 і 2 груп у містах з плінним і мішаним щодо національності населенням. - Київ: Бюлетень НКО УРСР. - N 32. - с.3-4.

145. Школа-Лицей. Концепция, педагогическое и техническое задание на проектирование учебно-воспитательного комплекса научно-производственного объединения "Ротор" /Руков. авт.кол.: А.И.Чабанов, В.Н.Мадзигон, А.И.Никитенко. - Киев: НИИ педагогики УССР, 1990. - 216 с.

146. Щербатенко І.С. Мужай, прекрасна наша мова! //Радянська школа. -

1989. - N8. - с.3-8.

147. Яківчук А.Ф. Розвиток декоративно-художнього мистецтва в Чернівецькій області //50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези доп. обл. істор.-краєзн. наук. конф. 11-12 травня 1990 р. - Чернівці, 1990. - с.240-242.

148. Яновская М.Г. Воздействие на эмоционально целостную сферу подростка //Советская педагогика. - 1986. - N12. - с.52-64.

149. Ярмаченко М.Д. Долаючи педагогічний бюрократизм //Радянська школа. - 1990. - N8. - с.13-18.

150. Лумина. План едиториал аднотат пе анул 1989 /Кишинэу, - 1988, 81 п.

151. Плануриле де ынвэцэмынт пентру шкоала де культурэ женералэ пе анул школар 1989/90. - Кишинэу, 1989. - 111 п.

152. Daciada. Programa pentru clasele primare. - Chisinau: Ministerul Stiintei si invatamintului al R.S.S.Moldova, 1990 - 12 p.

153. Dumeniuc I., Matcas N. Indrumar de ortografie. - Chisinau: Ministerul stiintei si invatamintului al R.S.S.Moldova. 1990. - 113 p

154. Hadirca M., Matcas N. Elemente de ortografie si ortoepie a limbii romane. - Chisinau: Ministerul stiintei si invatamintului al R.S.S.Moldova, 1990. - 97 p.

155. Pohila V., Vanheli-Pavlicendo. Sa citim, sa scriem cu litere latine. Chisinau: Lumina, 1989, 30 p.

ЗМІСТ

Вступ	3
I. Соціально-економічні передумови становлення національних шкіл	10
II. Основні напрямки національного відродження загальноосвітньої школи	27
Висновки	104
Додатки	112
Література	119

Філіпчук Г.Г.

Ф 53   Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах.
Чернівці, "Прут", 1996. - 128 с.

ISBN 966-560-015-X

У монографії розглядаються проблеми розвитку освіти в багатонаціональних регіонах, розкривається сутність шкільної політики, взаємодія різноманітних факторів у процесі становлення і розвитку національної школи.

НБ ПНУС

597678

Здано до складання 20.02.96. Підписано до друку 20.04.96.
Формат 60*84/16. Папір офсетний №1. Гарнітура журнальна
рублена. Умов. друк. арк. 7,44. Умовн. фарб. відб. 7,44.
Обл. вид. арк. 8,87. Тираж 500 пр. Вид. №52. Видавництво "Прут".
274000, Чернівці, Шенгіцького, 23. Віддруковано на різнографі
Вижницької районної друкарні. м.Вижниця, вул. Миру, 12.